

בשלים לניצול

עבודת ילדים פלסטינים בהתנחלויות חקלאיות ישראליות בגדה המערבית

HUMAN
RIGHTS
WATCH

בשלים לניצול

**עבודת ילדים פלסטינים בהתנחלויות הקלאיות ישראליות
בגדה המערבית**

Copyright © 2015 Human Rights Watch

All rights reserved.

Printed in the United States of America

ISBN: 978-1-6231-32422

Cover design by Rafael Jimenez

ארגון Human Rights Watch מגן על זכויותיהם של אנשים ברחבי העולם. אנו חוקרים בדקדקנות הפרות של זכויות האדם, דואגים לחשיפה נרחבת של העובדות, ומפעילים על בעלי השררה לחץ לכבד זכויות ולוודא שהצדק יעשה. ארגון Human Rights Watch הוא ארגון עצמאי, בינלאומי, הפועל כחלק מתנועה נמרצת לשמירה על הכבוד האנושי ולקידום המטרה של זכויות אדם לכל.

Human Rights Watch הוא ארגון בינלאומי, וצוותו פרוש על פני יותר מארבעים מדינות. הארגון מפעיל משרדים בערים אמסטרדם, בירות, בריסל, ברלין, גומא, ג'נבה, וושינגטון, טוקיו, טורונטו, יוהנסבורג, לונדון, לוס אנג'לס, מוסקבה, ניו יורק, ניירובי, סידני, סן פרנסיסקו, פריז, ציריך, שיקגו, ותוניס.

למידע נוסף, בקרו באתר האינטרנט שלנו: <http://www.hrw.org/he>

בשלים לניצול

עבודת ילדים פלסטינים בהתנחלויות חקלאיות ישראליות בגדה המערבית

- 1 סיכום**.....
- 3 הפרות של המשפט הבינלאומי.....
- 5 החקלאות המתרחבת בהתנחלויות ומדיניות אנטי-פלסטינית מגבילה.....
- 6 עבודת ילדים פלסטינים בחקלאות בהתנחלויות.....
- 7 זלזול בחוקי עבודה.....
- 8 אחריות מדינות צד שלישי ועסקים.....
- 10 המלצות**.....
- 10 לממשלת ישראל.....
- 10 לאיחוד האירופי ולמדינות החברות באיחוד האירופי.....
- 10 לארצות הברית.....
- 10 לפלסטין.....
- 11 לעסקים הפעילים בהתנחלויות ישראליות.....
- 12 מתודולוגיה**.....
- 14 א' – רקע: השליטה הישראלית בקרקעות בקעת הירדן**.....
- 16 שטח C.....
- 17 הגבלות על השימוש בקרקע.....
- 18 הגבלות על חקלאות פלסטינית.....
- 23 חקלאות התנחלויות בבקעת הירדן.....
- 25 תמיכה כספית ממשלתית.....
- 28 ב' – ילדים פלסטינים העובדים בהתנחלויות ישראליות**.....
- 29 מתווכים פלסטינים.....
- 32 תנאי עבודה נצלניים ומסוכנים.....
- 32 גילאים ושעות עבודה.....
- 34 שכר נמוך.....
- 38 בטיחות וגהות.....
- 38 חשיפה לחומרים כימיים.....
- 43 טמפרטורות גבוהות.....
- 44 טיפול במשאות כבדים.....
- 45 פציעות בעבודה ואי תשלום פיצויים.....

- 47..... היעדר גישה לטיפול רפואי ואי תשלום פיצויים
- 48..... הפגיעה בחינוך
- ג' – כישלונה של ישראל בהגנה על ילדים פלסטינים מפני עבודת ילדים**
- 55.....
- 57..... דיני העבודה הישראליים
- 61..... הגנות על ילדים בדיני העבודה הפלסטיניים
- ד' – חובות של עסקים ומדינות צד שלישי מכוח המשפט הבינלאומי**
- 64.....
- 68..... תודות

סיכום

מאות ילדים פלסטינים עובדים במשקים חקלאיים בהתנחלויות ישראליות בגדה המערבית הכבושה, רובם בהתנחלויות הנמצאות בבקעת הירדן. דוח זה מתעד את הפרת זכויותיהם של ילדים, חלקם בני 11 בלבד, המשתכרים כ-70 ש"ח ליום עבודה מלא בתעשייה החקלאית בהתנחלויות. רבים מהם נושרים מהלימודים בבית הספר ועובדים בתנאים העלולים להיות מסוכנים, בשל חומרי הדברה, ציוד מסוכן ותנאי חום קיצוניים.

ילדים העובדים בהתנחלויות ישראליות קוטפים, מנקים ואורזים אספרגוס, עגבניות, חצילים, פלפלים מתוקים, בצלים, תמרים, וגידולים אחרים. הילדים שאותם ראיין ארגון Human Rights Watch אמרו שהם מתחילים את יום העבודה כבר בשעה 5:30 או 6:00 לפנות בוקר, ובדרך כלל עובדים כשמונה שעות ביום, שישה או שבעה ימים בשבוע. כמה ילדים דיווחו כי בשיא עונת הקטיפה עבדו עד 12 שעות ביום, ויותר מ-60 שעות בשבוע. היו ילדים שתוארו כיצד האנשים המפקחים על עבודתם הפעילו עליהם לחץ להמשיך לעבוד ולא לצאת להפסקות.

אף שהמשפט הבינלאומי, וכמוהו החוק הישראלי והחוק הפלסטיני, קובעים כי הגיל המינימאלי להעסקה הוא 15, ילדים רבים אמרו לארגון Human Rights Watch כי החלו לעבוד כבר בגיל 13 או 14. ילדים צעירים עוד יותר עובדים בעבודה חלקית, וילד אחד שרואיין על-ידי Human Rights Watch אמר כי עבד יחד עם ילד בן 10 בלבד.

העבודה שמבצעים הילדים עלולה להיות מפרכת ומסוכנת. כמה מהילדים העובדים במשקים בהתנחלויות תיארו כיצד סבלו מהקאות, סחרחורת ופריחות בעור אחרי שריססו חומרי הדברה כמעט בלא אמצעי הגנה, וחוו כאבים גופניים או אובדן תחושה לאחר שנשאו על גבם מיכלים כבדים של חומרי הדברה. רבים נחתכו כשהשתמשו בלהבים חדים לקטיפה בצלים, פלפלים וגידולים אחרים. גם מיכון כבד גורם לפציעות. ילד אחד אמר שראה כיצד ילד אחר נלכד מתחת לטרקטור שהתהפך. ילד אחר סיפר כי אצבעו נתפסה במכונה למיון תמרים. ילדים מסתכנים בנפילות כשהם מטפסים על סולמות כדי לגזום עצי תמר או לקטוף תמרים. שני ילדים נעקצו על-ידי עקרבים כשעבדו בשדות של מתנחלים.

בקייץ, מגיעות הטמפרטורות בשדות לעיתים קרובות ליותר מ-40 מעלות צלזיוס, ובחממות הן עלולות אף להגיע ל-50 מעלות צלזיוס. ילדים תיארו בחילה ותסמינים אחרים, שהצביעו על כך שהם עלולים ללקות במכת חום כתוצאה מהעבודה בטמפרטורות כה קיצוניות. ילד אחד אמר ל-Human Rights Watch שהתעלף פעם אחר פעם בעת שעבד בחממה לוחטת.

אף אחד מהילדים שרואיינו לא קיבל הטבות של ביטוח בריאות או ביטוח לאומי, ורוב אלה שנזקקו לטיפול רפואי לאחר שנפגעו או חלו תוך כדי עבודה אמרו שנאלצו לשלם בעצמם על הטיפול ועל עלויות הסעתם לבתי חולים פלסטיניים. שלושה ילדים פלסטינים שחלו או נפצעו במהלך עבודתם

ונאלצו ללכת הביתה או להגיע לבית חולים אמרו כי לא קיבלו אפילו תשלום על השעות שעבדו באותו יום, לא כל שכן על הזמן שבו נאלצו להיעדר מהעבודה.

במהלך המחקר לצורך הדוח ראיין ארגון Human Rights Watch 38 ילדים ו-12 מבוגרים ביישובים פלסטיניים בבקעת הירדן, שאמרו שהועסקו בעבודה במשקי התנחלות באזור. כמו כן ראיין ארגון Human Rights Watch מורים ומנהלי בתי ספר ביישובים אלה, עורכי דין ישראלים ופלסטינים המתמחים בדיני עבודה, עובדים של סוכנויות פיתוח ופעילים לזכויות עובדים. ילדים הם מיעוט בקרב הפלסטינים המועסקים במשקי התנחלויות, אבל רוב הילדים הפלסטינים העובדים בהתנחלויות מועסקים במגזר החקלאי. כל הילדים והמבוגרים שרואיינו על-ידי ארגון Human Rights Watch אמרו שקיבלו עבודה זו בהיעדר אפשרויות עבודה חלופיות ובשל מצבן הכלכלי הקשה של משפחותיהם – תנאים שלרובם הגדול אחראית מדיניותה של ישראל ברחבי הגדה המערבית הכבושה, לרבות בקעת הירדן, המטילה הגבלות קשות על גישת פלסטינים לקרקע ומים, לתשומות חקלאיות כגון דשנים, ועל יכולתם לשנע סחורות. צעיר בן 18 אמר שעזב את הלימודים בכיתה י' מפני שכפי שהסביר, "אז מה אם אתה רוכש השכלה, ממילא בסופו של דבר תמצא את עצמך עובד בהתנחלויות".

רובם הגדול של הילדים העובדים בהתנחלויות שרואיינו על-ידי ארגון Human Rights Watch אמרו שנשרו מהלימודים. מורים ומנהלי בתי ספר אמרו לארגון Human Rights Watch שילדים נושרים לעיתים קרובות בסביבות כיתה ח', או גיל 14. מבין 33 הילדים שראיין ארגון Human Rights Watch, ושעבדו באופן מלא בהתנחלויות חקלאיות בעת קיום הראיונות, 21 נשרו מהלימודים בכיתה י' או קודם לכן; 12 הנותרים נשרו מהלימודים בבית הספר התיכון, בכתה י"א או י"ב. ילדים אחרים עבדו עבודה חלקית במקביל ללימודים בית הספר, לעיתים קרובות בצורה שפגעה בלימודיהם. "ברור מאוד אילו ילדים הולכים לעבוד בהתנחלויות, מפני שבשיעורים הם מותשים", אמר עובד מנהלה בבית ספר.

כל הילדים שאותם ראיין ארגון Human Rights Watch אמרו כי הם עובדים כדי לסייע בפרנסת משפחותיהם. קבלן-עובדים המשמש כמתווך ומספק עובדים פלסטינים למתנחלים, שנשאל על-ידי עובד של ארגון ישראלי לזכויות האדם מדוע ילדים בוחרים לעבוד, אמר: "שאל [את הילדים] אם יש להם לחם בבית". ילדים ומבוגרים פלסטינים העובדים בהתנחלויות אמרו לארגון Human Rights Watch שהם מקווים שהקהילה הבינלאומית תפעיל על ישראל לחץ לשים קץ לחקלאות ההתנחלויות, להסיר את ההגבלות הקשורות לחקלאות ההתנחלויות שישראל מטילה על פלסטינים בנוגע לשימוש בקרקע, גישה למים, חופש תנועה וגישה לשווקים. הם הביעו תקווה כי הקהילה הבינלאומית אף תפעיל על ישראל לחץ להתיר לפלסטינים לעבד את אדמותיהם הם ובכך ליצור סביבה כלכלית שבה יוכלו לקיים את ילדיהם ולאפשר להם להישאר בבית הספר ולזכות בחינוך. במקרים מסוימים אמרו עובדים פלסטינים שהם עובדים על אדמות חקלאיות שישראל הפקיעה מהכפרים שלהם עצמם, תוך הפרה של המשפט הבינלאומי, והקצתה להתנחלויות.

רוב הילדים והמבוגרים שרואיינו חיים בכפרים בבקעת הירדן. מקצת הילדים באו מכפרים באזורים אחרים בגדה המערבית ועברו לבקעת הירדן, שם התגוררו במשך חודשים תמימים במחסנים ריקים, כשהם עובדים בהתנחלויות בשעות היום, כדי לחסוך את הזמן ואת העלויות הכרוכים בנסיעה מהבית.

ילדים העובדים בהתנחלויות חקלאיות משתכרים שכר נמוך מאוד. כל המבוגרים והילדים הפלסטינים שאותם ראיין ארגון Human Rights Watch השתכרו שכר נמוך בהרבה משכר המינימום הישראלי, שבעת המחקר לקראת כתיבת דוח זה עמד על 23 ש"ח לשעה למבוגרים ועל בין 16 ל-18 ש"ח לשעה לילדים. רובם השתכרו רק 60 עד 70 ש"ח ליום והיו ילדים שהביאו הביתה רק 50 ש"ח ביום, לאחר קיזוז התשלום על הנסיעה למקום עבודתם בהתנחלויות ובחזרה; רוב ימי העבודה נמשכו 7 או 8 שעות, למעט בשיא עונת הקטיף.¹ צווים צבאיים שהוציא המפקד הצבאי הישראלי בגדה המערבית מחילים את שכר המינימום הישראלי על עובדים פלסטינים בהתנחלויות. ברם, ילדים רבים לא ידעו כי בישראל קיים חוק שכר מינימום, או שתנאי החוק אמורים לחול על פלסטינים העובדים בהתנחלויות.

כל הילדים שאותם ראיין ארגון Human Rights Watch אמרו שהועסקו באמצעות הסכמים שבעל פה עם קבלני-עובדים פלסטינים המשמשים מתווכים מטעם מתנחלים ישראלים. משמעותו של הנוהג שבמסגרתו מעסיקים מתנחלים קבלני-עובדים פלסטינים כדי לשכור עובדים פלסטינים, לרבות ילדים, היא שאין שום חוזה העסקה או מסמך אחר כלשהו הקושר ישירות בין הילדים למתנחל המעסיק. למעשה, בלי הוכחה כזו לתעסוקה, לפלסטינים העובדים בהתנחלויות קשה מאוד לתבוע את הזכויות המגיעות להם מכוח דיני העבודה הישראליים. לדברי קבלן-עובדים פלסטיני, העובדים מקבלים את שכרם "במזומן, לא [מקבלים] תלוש משכורת, ואין היתרים [לעבודה], כך שאין שום מסמכים שעליהם אפשר להסתמך כדי לתבוע פיצויי פיטורין או כל דבר אחר".

רוב סכסוכי העבודה שעובדים וקבלני-עובדים פלסטינים תיארו באוזני ארגון Human Rights Watch נסבו סביב תשלום פיצויי פיטורין, ככל הנראה מפני שעובדים התובעים פיצויי פיטורין כבר איבדו ממילא את מקום עבודתם ויש להם פחות מה להפסיד בגין תביעה משפטית לעומת עובדים המועסקים עדיין. חוק שכר המינימום הישראלי – המוחל על עובדים פלסטינים בהתנחלויות באמצעות צווים צבאיים – קובע כי עובדים אינם יכולים לוותר על זכותם לשכר מינימום, אבל איש מהילדים או המבוגרים הפלסטינים שרואיינו לא אמר שציפה או דרש להשתכר שכר מינימום. קבלן-עובדים הפלסטיני סבר כי אם עובד יבקש ממעסיקו המתנחל העלאה בשכר "יפטרו אתו".

הפרות של המשפט הבינלאומי

ארגון Human Rights Watch מצא דוגמאות רבות לילדים שהועסקו בהתנחלויות חקלאיות ישראליות תוך הפרה של המשפט הבינלאומי, כמו גם של החוק הישראלי והחוק הפלסטיני. הן ישראל והן פלסטין הן צד לאמנה הבינלאומית בדבר זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות, ולאמנה בדבר זכויות הילד, המכירות בזכות הילד להגנה מפני ניצול כלכלי, ומפני ביצוע עבודות שסביר להניח כי יסכנו אותן או יפגעו בהשכלתו.²

¹ המרות המטבע בדוח זה נעשו על-פי שער של 3.7 ש"ח לדולר.

² ועדות המומחים העוקבות אחר האופן שבו מיישמות מדינות אמנות אלה ואמנות אחרות בדבר זכויות האדם, כמו האמנה בדבר זכויות אזרחיות ומדיניות, הגיעו למסקנה כי ישראל מחויבת להחיל את האמנות על השטחים הכבושים על ידה, לרבות הגדה המערבית.

בנוסף, ישראל היא צד לאמנות 138 ו-182 של ארגון העבודה הבינלאומי. מתוקף אמנות אלה אישרה ישראל גיל העסקה מינימאלי של 15 שנה (המתיר לילדים בני 13 ו-14 "עבודה קלה") והסכימה לאסור העסקה של כל ילד בן פחות מ-18 בעבודה הכרוכה בסיכון. החוק הישראלי קובע כי בגיל חינוך חובה (שבשארל הוא עד כיתה י') ניתן להעסיק ילד רק כשוליה.

ילדים בני 14 ומעלה מורשים לעבוד בחופשת הקיץ, אבל רק בעבודות שיחסית אינן תובעניות ואינן מסכנות את בריאותם. רשויות ישראליות מחילות את חוקי המדינה על ילדים ישראלים בהתנחלויות, לרבות דיני עבודה ודיני חינוך הקובעים כי חינוך יסודי הוא חובה וניתן חינם.

בתי הדין לעבודה ובית המשפט העליון של ישראל פסקו באופן עקבי כי ההגנות שמוקנות מכוח דיני העבודה הישראליים חלות על עובדים פלסטינים בהתנחלויות. בצווים צבאיים ישראלים שולבו כמה מדיני העבודה הישראליים, לרבות החוקים הנוגעים לשכר מינימום ו"עובדים זרים", שאותם מחילה ישראל על עובדים פלסטינים בהתנחלויות שבגדה המערבית הכבושה. ברם, הרשויות הישראליות כשלו באכיפת חוקים אלה, ובשנת 2013 לא קיימו ולו ביקורת אחת במקומות העסקה בהתנחלויות חקלאיות. בשנים שקדמו לכך, מאז 2010, קוימו ביקורות מועטות, אם בכלל. אף אחד מהילדים הפלסטינים שעבדו בחקלאות בהתנחלויות ואשר אותם ראינו לא דיבר מעודו עם מפקח ישראלי לאכיפת חוקי עבודה.

לדברי גורמים ישראליים רשמיים, היעדר האכיפה הוא תוצאה של חלוקה לא ברורה של תחומי אחריות בין משרד הכלכלה הישראלי למנהל האזרחי, שהוא זרוע של הצבא. תירוצים דומים נשמעו מפי גורמים ישראליים רשמיים מזה שנים. למעשה, בכל האמור בעובדים פלסטינים במגזר החקלאי בהתנחלויות, ישראל העלימה עין מהפרות של דיני העבודה הישראליים.

כפי שמתואר בדוח זה, הדינים הישראליים בדבר ילדים ועבודה משקפים בדרך כלל את מחויבותיה הבינלאומיות של ישראל. הרשויות הישראליות הכירו חלקית באחריותן לאכיפת ההגנות המוקנות מכוח חוקים אלה לתועלתם של הפלסטינים העובדים בהתנחלויות, אפילו בשעה שכשלו באופן עקבי באכיפה זו. עם זאת, איננו קוראים לישראל להחיל את הדין הפנימי שלה, לרבות הגנות על זכויות עובדים, על שטח כבוש. דיני הכיבוש הבינלאומיים החלים כיום על הגדה המערבית אוסרים על ישראל, ככוח הכובש, להחיל את סמכות השיפוט של חוקיה הפנימיים על פלסטין כאילו הייתה הריבון. ישראל החילה באופן בלתי חוקי בשטח הכבוש, לתועלתם של מתנחלים ישראלים, חוקים מקומיים כגון החוקים הנוגעים להקמת חברות.

ההתנחלויות האזרחיות הישראליות בגדה המערבית הכבושה תלויות במדיניות הבלתי-חוקית של ישראל, המאפשרת את העברת אוכלוסייתה האזרחית לתוך שטח כבוש ואת הקצאתם של אדמה ומשאבים אחרים בשטח הכבוש להתנחלויות. ישראל מחויבת לפרק את ההתנחלויות, וכן למנוע פגיעה בפלסטינים המועסקים בהתנחלויות, אף שצעדים כאלה לא ימתנו את טבען הלא חוקי של ההתנחלויות עצמן.

החוק פלסטיני קובע עשר שנות חינוך חובה חיים לילדים, ואוסר על העסקת ילדים בני פחות מ-15 ועל העסקה של ילדים בני 15 עד 18 בעבודות הכרוכות בסיכון – כגון שימוש בחומרי הדברה ונשיאת משאות כבדים. אולם, לרשויות הפלסטיניות אין הסמכות והיכולת לאכוף חוקים אלה הן בהתנחלויות והן במרבית היישובים הפלסטיניים בבקעת הירדן שבהם חיים ילדים אלה. זאת, משום שאלה גם אלה כפופים לסמכות שיפוט ולשליטה בלעדית של ישראל. בקומץ מקרים עצרו רשויות פלסטיניות קבלני-עובדים פלסטינים כשאלה עברו בשטחים שבתחום שיפוטה של הרשות הפלסטינית, והעמידו אותם לדין באשמת העסקת ילדים בעבודה בהתנחלויות והפרות נוספות של דיני העבודה.

החקלאות המתרחבת בהתנחלויות ומדיניות אנטי-פלסטינית מגבילה

גורם נוסף המצוי בשורש הפגיעות בילדים פלסטינים בהתנחלויות היא המדיניות הישראלית המטילה הגבלות נוקשות על הפעילות הכלכלית המסורתית הפלסטינית בבקעת הירדן – חקלאות – ובה-בעת תומכת בחקלאות בהתנחלויות. צו צבאי ישראלי שלל מהפלסטינים כל תפקיד תכנוני ב-61% מהגדה המערבית, הנתונים לשליטה ישראלית בלעדית, לרבות מרבית בקעת הירדן, בעוד שמתנחלים נהנים ממשטר תכנון שונה ומפלה לטובה ומיוצגים בגופי תכנון (כ-30% מקרקעות הגדה המערבית נמצאות באזורי בקעת הירדן וים המלח). בבקעת הירדן חיים כ-80 אלף פלסטינים, המהווים כמעט 90% מאוכלוסייתה, אבל בשל ההגבלות שמטילה ישראל על תנועת פלסטינים, יותר מ-94% משטח בקעת הירדן הם מחוץ לתחום בכל האמור בשימוש פלסטיני באדמות. לעומת זאת ישראל הקצתה כ-86% מהקרקעות בבקעת הירדן לתחומי השיפוט של מועצות אזוריות של התנחלויות, הדואגות לאינטרסים של 9,500 המתנחלים המתגוררים בבקעה.

”כרם נבות”, ארגון ישראלי המבקר את השימוש שעושות התנחלויות באדמת הגדה המערבית, תיעד את העובדה שגם אחרי שבשנות השבעים והשמונים והשבעים ישראל הקצתה חלקות אדמה גדולות להתנחלויות חקלאיות בגדה המערבית, כמות הקרקע שהתנחלויות אלה מעבדות תפחה בין השנים 1997 ל-2012 ב-16% נוספים; בינתיים, חלק מהפלסטינים בבקעת הירדן משלמים דמי שכירות למתנחלים, בכדי להשתמש באדמות חקלאיות שאותן הפקיעה ישראל שלא כחוק ובלא פיצוי, והעבירה בחינם למתנחלים.

בארות ישראליות הממוקמות בבקעת הירדן ומתופעלות על-ידי המוביל הארצי מספקות למתנחלים בבקעה כמות מים השווה לרבע מאספקת המים לכלל האוכלוסייה הפלסטינית בגדה המערבית; בשנת 2013 דיווח הבנק העולמי כי ההגבלות שמטילה ישראל על יכולתם של פלסטינים להשקות אדמות חקלאיות ולייצא תוצרת חקלאית עולות לכלכלה הפלסטינית 704 מיליון דולר בשנה, וכי בשנת 2013 העסיק המגזר החקלאי הפלסטיני בגדה המערבית פחות עובדים וייצר פחות הכנסות מאשר 15 שנים קודם לכן. על-פי נתוני הבנק העולמי, שיעורי העוני ביישובים הפלסטיניים בבקעת הירדן הם מהגבוהים בגדה המערבית, בין 28.2% ל-33.5%.

ההגבלות הישראליות על השימוש בקרקע, חופש התנועה והגישה לשווקים יצרו אבטלה ועוני הן בבקעת הירדן והן ביתר הגדה המערבית הכבושה, ולא הותירו למאות משפחות פלסטיניות הזדמנויות תעסוקתיות רבות מלבד שליחת ילדיהן לעבודה במשקים של התנחלויות בלתי חוקיות, שם עובדים

גם רבים מהוריהם. המעסיקים-המתנחלים הישראלים, היודעים כי המשפחות תלויות בעבודה, מנצלים את העובדים הפלסטינים, בהם ילדים, ואילו ישראל מעלימה מכך עין.

חקלאות ההתנחלויות הישראלית יוצאת נשכרת מעבירות על חוקי העבודה, המותירות את עלויות ההעסקה נמוכות. חקלאות ההתנחלויות יוצאת נשכרת גם ממדיניות התכנון הישראלית בגדה המערבית. כך, למשל, הפקיעה ישראל קרקעות ומים מפלסטינים והעבירה משאבים אלה למתנחלים ישראלים, העניקה למתנחלים סובסידיות הנמנעות מפלסטינים, והטילה הגבלות תנועה המעכבות או מונעות גישת חקלאים פלסטינים לשווקים. מדיניות זו מפרה את חובותיה של ישראל, ככוח הכובש לכבד את זכויותיהם של אנשים מוגנים בשטח הכבוש, וכן את האיסור על העברת אוכלוסיית האזרחית לשטח זה, ומרוששת משפחות פלסטיניות במידה כזו שהורים רבים אומרים כי אין להם חלופות רבות לעבודה בהתנחלויות, ולעיתים קרובות שולחים את ילדיהם לעבוד בהן.

על ישראל לפרק את ההתנחלויות, בהתאם לחובותיה ככוח הכובש בגדה המערבית, להגביל את השימוש שהיא עושה בקרקע, במים ובמשאבים אחרים בשטח הכבוש אך ורק למה שמתחייב מטרות צבאיות, ולהסיר את ההגבלות הלא חוקיות על גישת פלסטינים למשאבים אלה.

עבודת ילדים פלסטינים בחקלאות בהתנחלויות

בידי ממשלת ישראל אין נתונים בדבר מספר הילדים הפלסטינים המועסקים בהתנחלויות; לאף אחד מהילדים אין חוזה כתוב, היתרי עבודה רשמיים, או כל תיעוד אחר. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה ברשות הפלסטינית לא דיווחה מה מספר הילדים המועסקים בהתנחלויות חקלאיות ישראליות; ראוי כי הרשות תנסה לאסוף נתונים על סוגיית עבודת הילדים בהתנחלויות במסגרת סקר עבודת ילדים המתוכנן להתבצע בשנת 2015.³ על-פי הערכות "מרכז מען לפיתוח", עמותה פלסטינית הומניטארית בגדה המערבית הפועלת ביישובים פלסטיניים בבקעת הירדן, בעונת הקיץ – עונת הקטיף של רוב היבולים שבה הילדים נמצאים בחופשה מבית הספר – עד אלף ילדים פלסטינים עובדים בהתנחלויות חקלאיות ישראליות.

נראה כי ילדים פלסטינים מהווים מיעוט בקרב העובדים הפלסטינים בהתנחלויות חקלאיות ישראליות, ואף על-פי כן דומה כי במגזר החקלאי יש נטייה מיוחדת להעסקת ילדים פלסטינים, משום שלרוב הפועלים החקלאיים אין תיעוד כלשהו. פלסטינים המועסקים בהתנחלויות בענפים אחרים, כגון ייצור או בנייה, עובדים בדרך כלל בתוך ההתנחלויות עצמן. כדי להיכנס להתנחלות לצורך עבודה או מכל סיבה אחרת, על פלסטינים לקבל היתרים ישראלים רשמיים. כדי להשיגם, פונים מעסיקים-מתנחלים לצבא הישראלי בשם עובדיהם הפלסטינים, העוברים בדיקה ביטחונית על-ידי הצבא; בין

³ ארגון העבודה הבינלאומי יעניק תמיכה לסקר שמתכננת הלשכה הפלסטינית המרכזית לסטטיסטיקה; ראו ILO, "Enhanced programme of technical cooperation for the occupied Arab territories," September 23, 2014, para. 15 at http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_311455.pdf (כניסה לאתר ב-10 בינואר 2015).

היתר מפרטים ההיתרים את שמותיהם של הפלסטינים, גילם ושמות מעסיקיהם. בשנת 2013 מסר הצבא הישראלי כי אינו מנפיק היתרי עבודה לילדים פלסטינים שגילם פחות מ-18.⁴ לעומת זאת, כל הילדים והמבוגרים המועסקים בחקלאות בהתנחלויות שרואינו על-ידי ארגון Human Rights Watch אמרו שהם עובדים בחממות ובשדות על אדמה הממוקמת מחוץ לשערי ההתנחלויות – דבר העולה בקנה אחד עם דיווחים של ארגונים ישראליים ופלסטיניים לזכויות האדם. באופן זה יכולים המעסיקים המתנחלים להעסיק פלסטינים מבלי להשיג את ההיתרים הצבאיים, היכולים לשמש בתי דין ישראליים לעבודה כראיה להפרות של דיני העבודה הישראליים.

אי-רישומם של העובדים הפלסטינים אצל הרשויות הישראליות – בניגוד לעובדים הישראליים, הרשומים – משרת את האינטרס הכספי של המעסיקים המתנחלים לשמור על עלויות עבודה נמוכות. העובדה שעובדים אינם רשומים מקלה על המעסיקים להתחמק מדרישת החוק הישראלי לשלם לפלסטינים שכר מינימום והטבות נוספות.

התנחלויות חקלאיות מעסיקות גם עובדים ישראליים, אבל ככל שארגון Human Rights Watch הצליח לקבוע, אלה אינם מתלוננים על דפוסי העסקה פוגעניים נפוצים בדומה לאלה שבהם נתקלים עובדים פלסטינים. כמו כן לא נשמעו תלונות על כך שילדים ישראליים מועסקים בהתנחלויות חקלאיות באופן דומה, תוך הפרה של דיני העבודה הישראליים, או עובדים בעבודות דומות לאלה שמבצעים ילדים פלסטינים.

זלזול בחוקי עבודה

כל העובדים הפלסטינים שאותם ראיין ארגון Human Rights Watch אמרו שמתנחלים שוכרים מתווכים פלסטינים, המקבלים על עצמם לספק להם פועלים חקלאיים ומשלמים להם במזומן. אף אחד מחמישים הפלסטינים – בהם 38 ילדים – שבחר ארגון Human Rights Watch לראיין בעת ביקוריו ביישובים פלסטיניים בבקעת הירדן, ואשר אמרו שהם מועסקים בהתנחלויות חקלאיות באזור, לא קיבל חוזים, תלושי שכר, היתרים או כל מסמך אחר הנדרש על-פי החוק הישראלי. מסמכים כאלה יהוו ראיות הקושרות בין העובדים למעסיקם, האזרח הישראלי שעבורו הם עובדים. ללא מסמכים כאלה קשה מאוד לפלסטינים העובדים בהתנחלויות לתבוע את הזכויות שמקנים דיני העבודה הישראליים אשר חלות עליהם, לרבות חוק שכר מינימום.

עובדים פלסטינים מסוימים, לעיתים קרובות בסיוע הארגון הישראלי לזכויות האדם "קו לעובד", שאף עתר בעניין לבג"ץ, תבעו מתנחלים ישראליים, לרוב כדי לקבל את פיצויי הפיטורין שהגיעו להם לפי חוק משפוטרו. אלא שרק במקרים נדירים פנו עובדים פלסטינים לבית משפט כדי לתבוע את זכויותיהם. גם במקרים שבהם יכולים עובדים פלסטינים להציג ראיות המתעדות את טענותיהם, רבים מהם מגיעים

⁴ Dalia Hatuqa, "Palestinian children work in Israeli settlements," Al Jazeera, July 6, 2013, זמין לקריאה בכתובת: <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2013/07/2013719292523963.html> (כניסה לאתר ב-12 באוקטובר 2014).

להסכם עם המתנחל שהעסיקם, ומקבלים פחות מהסכום המגיע להם לטענתם. מספר עובדים פלסטינים אמרו לארגון Human Rights Watch שפחדו לתבוע את זכויותיהם מפני שהיו מודעים למקרים שבהם עובדים פלסטינים הצליחו לתבוע את מעסיקהם ולדרוש את זכויותיהם החוקיות, ואז גילו כי המעסיק הזהיר מתנחלים אחרים שלא לשכור אותם או את בניהם לעבודה. פלסטיני אחד אמר כי אחרי ששני עובדים שהכיר זכו בתביעותיהם נגד המתנחלים שהעסיקו אותם, "אף אחד לא הסכים להעסיק אותם" או את בניהם; פועל חקלאי אחר אמר שהסכים לקבל ממעסיקו פיצויי פיטורין נמוכים מאלו שהגיעו לו על-פי חוק מחשש שהוא וילדיו ייכללו ב"רשימה שחורה" ולא יורשו לעבוד בהתנחלויות. ארגון העבודה הבינלאומי וארגוני זכויות ישראלים ופלסטיניים דיווחו גם הם על כך שמתנחלים "מנהלים רשימה שחורה" של פלסטינים הפונים לבית משפט כדי לתבוע את זכויותיהם.

אחריות מדינות צד שלישי ועסקים

מדינות אחרות וארגונים בינלאומיים מתחו ביקורת על המדיניות הלא חוקית של ישראל בבקעת הירדן, אך ככל הנראה בלא תוצאות. כך למשל, ארגון העבודה הבינלאומי חזר והביע חשש בנוגע להפרת זכויותיהם של ילדים פלסטינים העובדים במגזר החקלאי בהתנחלויות ובנוגע להיעדר פיקוח על חוקי עבודה, אך הדבר לא הביא לשיפור כלשהו. ישראל המשיכה לסכל מאמצים של סוכנויות הומניטאריות הפועלות במימון בינלאומי לסייע לפלסטינים באזור, ונכון לשנת 2013 הוציאה צווי הריסה וצווי הפסקת עבודות בנייה נגד 39 בתי ספר פלסטיניים המשרתים 4,500 תלמידים, באזורים של הגדה המערבית הנתונים לשליטתה הבלעדית.⁵

בו בזמן, יחסי הסחר המתמשכים של ארצות זרות עם התנחלויות ישראליות סייעו לקיים עסקים מבוססי-התנחלויות, ובכך פגעו במאמציהן ההומניטאריים והמדיניים כאחד של ממשלות אלה לתמוך בפלסטינים ובכלכלה הפלסטינית. מדינות אירופיות מסוימות נמנות אמנם עם התורמים העיקריים של סיוע הומניטארי לפלסטינים בבקעת הירדן, אבל בשנת 2012, המועד האחרון שלגביו קיימים נתונים, מדינות אירופיות ייבאו סחורות ותוצרת מהתנחלויות ישראליות בגדה המערבית, בשווי שלפי הערכות היה גדול פי 15 משווי הסחורות שייבאו מפלסטינים בגדה המערבית ובעזה.⁶ ישראל חולשת על כל הייצוא מהשטח הפלסטיני, ובכך מחייבת למעשה את רוב העסקים הפלסטיניים להשתמש בשירותיהם של יצואנים ישראלים.

⁵ כך למשל, באוגוסט 2013 גררו כוחות ישראליים דיפלומטיה צרפתייה אל מחוץ לטנדר עמוס במחסי חירום, שהיו מיועדים ליישוב בבקעת הירדן שאותו הרסה ישראל כליל, השליכו רימוני הלם לא קטלניים על דיפלומטים ועיתונאים אחרים, והחרימו את המחסים. ההחרמה וההרס של סיוע המוניטרי בידי הצבא הישראלי בבקעת הירדן הם כה נרחבים, עד שבשנת 2014 החליט הצלב האדום הבינלאומי להפסיק לספק סיוע בצורת מחסי חירום לקרבנות הפלסטינים של פעולות ההרס באזור.

⁶ על סמך נתונים של האיחוד האירופי ונתונים שמסרה ישראל לבנק העולמי, נכון לשנת 2012 ייבא האיחוד האירופי, על-פי הערכות, ייבאו בשווי 300 מיליון דולר מהתנחלויות לעומת 19.6 מיליון דולר מהגדה המערבית ומעזה. לציטוטים ראו International Federation for Human Rights et al., Trading Away Peace: How Europe helps sustain illegal Israeli settlements (2012), p. 6, notes 8 and 9. זמין לקריאה בכתובת: <https://www.fidh.org/IMG/pdf/trading.pdf> (כניסה לאתר ב-25 ביוני 2014).

החוק והנוהג הישראליים אינם מבחינים בין תוצרי התנחלויות לתוצרים המיוצרים בישראל, וישראל מייצאת תוצרת חקלאית וסחורות אחרות המיוצרות בהתנחלויות בגדה המערבית תחת התווית "מיוצר בישראל" ו"תוצרת ישראל". ישראל אינה מפרסמת נתונים מובחנים על יעדי הייצוא של תוצרת המגודלת בהתנחלויות, אבל על סמך דיווחי חדשות ומידע מאתרי התנחלויות וחברות, אירופה היא שוק הייצוא העיקרי, ותוצרי יצוא חקלאיים מסוימים נשלחים לארצות הברית על-ידי חברות ישראליות העובדות עם התנחלויות בבקעת הירדן.

האיחוד האירופי פעל להוצאת תוצרי התנחלויות ישראליות מכלל הסכמי הסחר המועדפים הניתנים לסחורות ישראליות במסגרת הסכם ההתאגדות בין האיחוד האירופי וישראל. אלא שמתוקף "הסדר טכני" הנספח להסכם, ישראל מאגדת למעשה תוצרי התנחלויות יחד עם סחורות ישראליות לייצוא לאירופה, ותובעת מעמד פטור ממכס למשלוח כולו; ההסדר מטיל על היבואנים האירופיים את נטל ההבחנה אילו תוצרים ישראליים זכאים לפטור ואילו סחורות הן מהתנחלויות ואינן זכאיות לו. לשם כך על היבואנים האירופים לבחון את המיקוד המציין את מוצאה של כל אצווה. שבע-עשרה מדינות החברות באיחוד האירופי יעצו לעסקים לשקול את הסיכונים המשפטיים, הכספיים והסיכונים למוניטין כתוצאה ממעורבות בסחר עם התנחלויות, אבל לא הורו לעסקים לשים קץ לסחר זה. ארצות-הברית ממשיכה למעשה להעניק לתוצרי התנחלויות ישראליות יחס מועדף, במסגרת הסכם הסחר החופשי ארצות-הברית – ישראל. האיחוד האירופי מציע תמריצי סחר למדינות מתפתחות הנוקטות צעדים נגד עבודת ילדים, אבל לא קיבל על עצמו להגביל את הסחר בתוצריה של עבודת ילדים, לרבות תוצרים מהתנחלויות חקלאיות ישראליות. משרד העבודה האמריקני מנהל ומפרסם רשימה של יותר מ-350 מוצרים מארצות זרות המיוצרים במדינות אחרות באמצעות עבודת כפייה או עבודת ילדים, אבל לא כלל ברשימה תוצרים מהתנחלויות ישראליות.

הואיל וישראל אינה מראה כל סימן לכך שבכוונתה לקיים את מחויבותיה המשפטיות הבינלאומיות ככוח כובש לפרק התנחלויות אזרחיות בשטח הכבוש, שומה על מדינות אחרות לנקוט אמצעים כדי להבטיח שלא יתרמו להפרה המתמשכת של המשפט ההומניטארי הבינלאומי בידי ישראל, ובכלל זה של אמנת ג'נבה הרביעית משנת 1949 ומשפט זכויות האדם הבינלאומי, ושלא יפיקו תועלת מהפרה זו.

אמנת ג'נבה הרביעית אוסרת במפורש על העברת אוכלוסייתה האזרחית של המדינה הכובשת אל תוך השטח הכבוש, ומספר אמנות בינלאומיות אחרות לזכויות אדם אוסרות על אפליה ומבטיחות זכויות ילדים.

בהינתן ההפרה הנרחבת והמפלה של זכויות ילדים פלסטינים בהתנחלויות ישראליות המתועדת בדוח זה, כמו גם ההפרה המתמשכת של דיני הכיבוש הבינלאומיים על-ידי ישראל, על מדינות זרות שעסקים הפועלים בתחומן סוחרים עם ישראל לעמוד על כך שרשויות ויצואנים ישראלים יבחינו בבירור בין תוצרים שמקורם בהתנחלויות לבין כאלה המיוצרים בתחומי ישראל. על מדינות המצטרפות להסכמי סחר עם ישראל להורות לעסקים השוכנים בתחומי שיפוטן שלא לייבא תוצרת חקלאית ותוצרים אחרים שמקורם בהתנחלויות ישראליות, ולאשר רשמית כי יצייתו לדרישה זו. על עסקים להימנע מאספקת תוצרים או שירותים התומכים בהתנחלויות חקלאיות ישראליות.

המלצות

לממשלת ישראל

- לאסור על מתנחלים להעסיק ילדים פלסטינים, בין אם ישירות ובין אם באמצעות מתווכים, לצורך עבודה המפרה את המשפט הבינלאומי, ובמיוחד לאסור על כל העסקה של ילדים שגילם פחות מ-15, ועל העסקת ילדים שגילם פחות מ-18 בעבודה הכרוכה בסיכון. להטיל עונשים על מעסיקים או קבלני-עובדים המעסיקים ילדים באופן בלתי חוקי.
- לעדכן את הרשימה שהיא מנהלת של סוגי עבודה הכרוכה בסיכון האסורים מתוקף האמנה בדבר הצורות החמורות ביותר של עבודת ילדים, בין היתר, באמצעות איסור מפורש על כל טיפול בחומרי הדברה על-ידי ילדים שגילם פחות מ-18.
- להסיר הגבלות לא חוקיות המוטלות על פלסטינים בשטח הכבוש ותורמות לעוני ולאבטלה בקרב פלסטינים, לפגיעותם של ילדים פלסטינים להפרת זכויותיהם במשקים בהתנחלויות ולנשירה מבית הספר. בין היתר, על ישראל להסיר את ההגבלות על חופש התנועה של פלסטינים, על גישתם למים ולחשמל ועל השימוש שלהם בקרקע, לצורכי חקלאות, דיור, מוסדות חינוך ועוד.
- לציית לחובותיה ככוח כובש ולפרק התנחלויות אזרחיות בגדה המערבית הכבושה.

לאיחוד האירופי ולמדינות החברות באיחוד האירופי

- לתקן את "ההסדר הטכני" בהסכם ההתאגדות שבין האיחוד האירופי לישראל, כך שיחייב את ישראל שלא לכלול תוצרי התנחלויות במשלוחים של סחורות ישראליות הזכאיות ליחס מכס מועדף.
- להורות ליבואנים אירופיים לחדול מייבוא תוצרי התנחלויות.

לארצות הברית

- לתקן את הסכם הסחר החופשי ארצות-הברית - ישראל כך שלא יכלול תוצרי התנחלויות.
- להורות ליבואנים אמריקניים לחדול מייבוא תוצרי התנחלויות.

לפלסטיין

- לשפר את אכיפת חוק חינוך חנם חובה לילדים ואת האיסור על עבודת ילדים באזורי שיפוט פלסטיניים, לרבות באמצעות ענישה או העמדה לדין של קבלני-עובדים כשמבצעי העבירות הישראלים אינם בתחום סמכות השיפוט הפלסטינית.

- לבקש להצטרף כחברה לארגון העבודה הבינלאומי, ולאשרר את אמנה 138 של ארגון העבודה הבינלאומי בדבר גיל המינימום לקבלה לתעסוקה, ואת אמנה 182 של ארגון העבודה הבינלאומי בדבר הצורות החמורות ביותר של עבודת ילדים.⁷
- המשך ללחוץ על משלות זרות לחדול מיבוא של תוצרים חקלאיים של התנחלויות.

לעסקים הפעילים בהתנחלויות ישראליות

- לחדול מפעילויותיהם במגזר החקלאי של התנחלויות ישראליות, לרבות אספקת ציוד או שירותים, וייצוא או שיווק של תוצרת חקלאית.

⁷ מדינות שאינן חברות באו"ם (כמעמדה של פלסטין באו"ם), יכולות להתקבל לארגון העבודה הבינלאומי ברוב של שני שלישים של הנציגים בוועידה הכללית של ארגון העבודה הבינלאומי, לרבות שני שלישים מנציגי הממשלה הנוכחים במושב. חוקת ארגון העבודה הבינלאומי, סעיף 1(4). זמין לקריאה בכתובת: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:62:0::NO:62:P62_LIST_ENTRIE_ID:2453907:NO#A1 (כניסה לאתר ב-9 בפברואר 2015).

מתודולוגיה

ארגון Human Rights Watch קיים לצורך דוח זה ראיונות מקדמיים; בקהילות פלסטיניות בבקעת הירדן בשנת 2011, ולאחר מכן שב וקיים את עיקר הראיונות בין החודשים מארס ויולי 2014. חוקר ועוזרת מחקר ראינו 38 ילדים וילדות פלסטינים (מתחת לגיל 18), ו-12 מבוגרים, שעבדו כולם באותה עת במגזר החקלאי בהתנחלויות בבקעת הירדן, וכן 5 מבוגרים שלא עבדו בהתנחלויות אבל ילדיהם עבדו בהן. מתוך 38 הילדים, 30 אמרו שהחלו לעבוד בהתנחלויות לפני גיל 15, ובהם 21 שעבדו עבודה מלאה⁸; 20 מהילדים היו בני פחות מ-15 בעת שהתקיימו הראיונות. הילד הצעיר ביותר שרואיין ואשר עבד בהתנחלות היה בן 11; הילד הצעיר ביותר שעבד עבודה מלאה בהתנחלות ואשר נשר מהלימודים בבית הספר היה בן 13 בעת הראיון. ארגון Human Rights Watch ראיין גם שלושה פלסטינים המועסקים כ"מתווכים" בידי מעסיקים-מתנחלים כדי שיספקו להם עובדים פלסטינים; שלושה מורים ומורות בבתי ספר יסודיים ותיכונים, שלושה מנהלי בתי ספר ושני יועצים חינוכיים; שני נציגים פלסטינים של ארגוני עובדים; מנהל מועדון ספורט פלסטיני לנוער; ראשי מועצות מקומיות בחמש קהילות פלסטיניות, שני רופאים ושני רוקחים שהעניקו טיפול רפואי לילדים פלסטינים שעבדו בהתנחלויות או רשמו להם תרופות; ועורך דין המתמחה בדיני עבודה.

החוקרים איתרו כמחצית מהמרואיינים באורח אקראי בכך ששאלו תושבים בקהילות פלסטיניות הממוקמות בסמוך להתנחלויות בבקעת הירדן היכן הם עובדים ומה גילם, ובכך שיצרו קשר עם ילדים אחרים שהוזכרו על-ידי המרואיינים.

במקרים אחרים סייעו מורים פלסטינים ומנהיגי קהילות באיתור מרואיינים. כמחצית הראיונות נוהלו באופן פרטני, בעוד אחרים נוהלו בנוכחותם של אנשים אחרים, כגון במשרדים של בתי ספר, במועדוני נוער ובבתים פרטיים. כל הראיונות נוהלו בערבית, בעזרת מתורגמנים. ארגון Human Rights Watch הסביר לכל המרואיינים מהי מטרת המחקר, וכן הבהיר שביכולתם להפסיק את הראיון בכל עת שיחפצו בכך וכי הם לא יפיקו כל תועלת כספית או תועלת ישירה אחרת מסיוע לארגון Human Rights Watch במחקר זה.

במקרים מסוימים, מרואיינים פלסטינים ביקשו כי Human Rights Watch לא יפרסמו את שמם המלא, מחשש שיפוטרו על-ידי מעסיקים-מתנחלים. בדוח זה מזהים כל הילדים ורוב המבוגרים שרואינו באמצעות האות הראשונה בשמם, ולא נכללו בו פרטים מזהים כלשהם. בדוח זה משמשות המילים "ילד" ו"ילדים" עבור כל מי שגילו מתחת ל-18, באופן העולה בקנה אחד עם השימוש במילים אלה במשפט הבינלאומי.

ארגון Human Rights Watch ראיין גם חוקרים ותחקירני שטח של ארגונים לא ממשלתיים, ובכלל זה הארגון הישראלי לזכויות האדם קו לעובד, המעניק שירותים משפטיים לעובדים פלסטינים כמו-גם

⁸ הערת המתרגמת: בהיקף של משרה מלאה או יותר.

לעובדים זרים; העמותה הפלסטינית ההומניטארית מרכז מען לפיתוח; קמפיין סולידאריות בקעת הירדן, קבוצה העוסקת בסנגור; וחברי צוות בסניף יריחו של הפדרציה הכללית של האיגודים המקצועיים הפלסטיניים.

ארגון Human Rights Watch נפגש עם רשויות פלסטיניות, ניסה להיפגש עם רשויות אזרחיות וצבאיות ישראליות האחראיות לאכיפת דיני עבודה בגדה המערבית והפנה שאלות לרשויות פלסטיניות וישראליות בהתבסס על מחקר מקדמי. הרשויות הישראליות לא הגיבו על הבקשות לפגישות או על השאלות שנשלחו בכתב, המופיעות בנספח לדוח.

א' – רקע: השליטה הישראלית בקרקעות בקעת הירדן

בקעת הירדן מתפרסת על-פני כ-30% משטח הגדה המערבית, ומשתרעת מקו שביתת הנשק משנת 1949 בצפון ועד ים המלח בדרום, ומנהר הירדן במזרח ועד מורדותיו המזרחיים של גב ההר.⁹ הנהר, שמקורו בכנרת שבצפון ישראל, זורם אל ים המלח, ומשרטט גבול טבעי ופוליטי בין הגדה המערבית לירדן. בקעת הירדן צחיחה ברובה וכמות הגשמים בה מעטה. בקיץ עשוי החום באזור להגיע ליותר מ-45 מעלות צלזיוס.

כשמונים אלף פלסטינים גרים בבקעת הירדן, מהם, על-פי הערכות, כ-22 אלף בעיר יריחו, ריכוז האוכלוסייה הגדול ביותר באזור.¹⁰ מאז כבשה ישראל את הגדה המערבית בשנת 1967 היא הקימה ארבעים התנחלויות (לרבות "מאחזים") בבקעת הירדן, תוך הפרה של האיסור שמטיל המשפט ההומניטארי הבינלאומי על כך שהמדינה הכובשת תעביר את אוכלוסייתה האזרחית לשטח הכבוש.¹¹ בהתנחלויות אלה חיים כ-9500 אזרחים ישראלים.¹² ברוב הקרקע שמעבדות ההתנחלויות ישנם מטעי תמרים, גידולי שדה וגידולי חממות.¹³

צווים צבאיים ישראליים המגדירים שטחים בסמוך לגבול ירדן כשטחים צבאיים סגורים מונעים בפועל את גישתם של פלסטינים לנהר הירדן מאז שנת 1967.¹⁴ ישראל שולטת גם באקוויפר המים שמתחת לבקעת הירדן הצחיחה והיא העניקה את זכויות השאיבה מן האקוויפר למקורות, חברת

⁹ ראו משרד האו"ם לתיאום עניינים הומניטריים, "דף נתונים הומניטרי על אזור בקעת הירדן וים המלח, פברואר 2012", זמין לקריאה בכתובת: https://www.ochaopt.org/documents/ocha_opt_jordan_valley_factsheet_february_2012_hebrew.pdf (כניסה לאתר ב-23 במאי 2014); ובצלם, "נישול וניצול: מדיניות ישראל באזור בקעת הירדן וצפון ים המלח", מאי 2011, זמין לקריאה בכתובת: <http://www.btselem.org/hebrew/publications/summaries/dispossession-and-exploitation-israels-policy-jordan-valley-and-northern-dead-sea> (כניסה לאתר ב-23 במאי 2013).

¹⁰ בצלם, "נישול וניצול", עמ' 7; להערכת היקף האוכלוסייה ביריחו בשנת 2014 ראו

Palestinian Central Bureau of Statistics (PCBS), "Localities in Jericho & Al Aghwar Governorate by Type of Locality and Population Estimates, 2007-2016", זמין לקריאה בכתובת: http://www.pcbs.gov.ps/Portals/_Rainbow/Documents/jerich.htm, (כניסה לאתר ב-22 במאי 2014).

¹¹ רבות מההתנחלויות הוקמו בשנות השישים והשבעים המאוחרות של המאה העשרים כמאחזי נח"ל, שבהם הכירה ישראל מאוחר יותר כיישובים חקלאיים אזרחיים. שבהם "מקצתה [של האוכלוסייה] אף בעלת זיקה מובהקת למפלגת העבודה ולתנועה הקיבוצית "כרם נבות, החקלאות הישראלית בגדה המערבית", אוקטובר 2013, עמ' 50, <http://rhr.org.il/heb/2014/01/15347> (כניסה לאתר ב-20 במאי 2014). לפחות שבע מההתנחלויות הוקמו ללא אישור ישראלי רשמי והן נחשבות ל"מאחזים" לא חוקיים על-פי החוק הישראלי, אולם ישראל מספקת להם מים, חשמל ודרכי גישה סלולות, כמו גם שירותי ביטחון.

¹² "כרם נבות, החקלאות הישראלית בגדה המערבית", עמ' 7.

¹³ "כרם נבות, החקלאות הישראלית בגדה המערבית", עמ' 50.

¹⁴ ראו צו בדבר תיקון חוק הפיקוח על המים (יהודה והשומרון) (מס' 158), תשכ"ח-1967.

World Bank, *Assessment of Restrictions on Palestinian Water Sector Development*, 2009, p. 5, <http://siteresources.worldbank.org/INTWESTBANKGAZA/Resources/WaterRestrictionsReport18Apr2009.pdf> (כניסה לאתר ב-20 ביוני 2014).

המים הלאומית של ישראל.¹⁵ ישראל אוסרת על חפירת בארות פלסטיניות חדשות בבקעת הירדן, בהתאם להסכם הביניים ("הסכם אוסלו"), ותושביה הפלסטינים של הבקעה תלויים במידה ניכרת במים שמקצה להם חברת מקורות.¹⁶ הרשות הפלסטינית משלמת לממשלת ישראל עבור המים וישראל מקזזת את התשלום מהכנסות המסים שהיא גובה על ייבוא וייצוא משטחי הרשות הפלסטינית בגדה המערבית. מתנחלים בבקעת הירדן מקבלים בממוצע 300 ליטרים לנפש ליום, בעוד כמויות המים שמקבלים פלסטינים שונות מאוד מיישוב ליישוב, החל ב-200 ליטר ליום לתושבי יריחו, ועד ל-20 ליטר בלבד לתושבים בקהילות רועים בדואיות.¹⁷ הבנק העולמי ציין כי בסך הכול, "צריכת המים לנפש עבור פלסטינים בגדה המערבית היא כרבע מזו העומדת לרשות ישראלים", ובין השנים 1999 ל-2007 הצטמצמה הכמות ב-35%, בעוד כמות המים שבה משתמשים במשקי הבית הפלסטיניים בפועל עומדת על 50 ליטר לנפש ליום – פחות מהמינימום היומי של 100 ליטר המומלץ על-ידי ארגון הבריאות העולמי.¹⁸

על-פי נתוני הבנק העולמי, באמצע שנות התשעים של המאה העשרים החקלאות תרמה למעלה מ-14% מהתוצר המקומי הגולמי הפלסטיני, אולם תרומתה הצטמצמה ל-5.1% בלבד בשנת 2011; בינתיים, על אף שמספר המועסקים במגזר החקלאי הפלסטיני כמעט הוכפל בין השנים 1995 ל-2011, "פריון-העבודה, או התפוקה לעובד הצטמצמו לכדי מחצית" בתקופה זו, בגין הגבלות שהטילה ישראל.¹⁹ בשנת 2013 חזה הבנק העולמי כי ההגבלות הישראליות על השקיית קרקע חקלאית ה"זמינה לכאורה" לפלסטינים בגדה המערבית, להוציא כ-187 אלף דונם של קרקע שעליה השתלטו ההתנחלויות – ועל ייצוא יבולים בידי פלסטינים, עולות לכלכלה הפלסטינית 704 מיליון דולר ארה"ב מדי שנה.²⁰

על-פי "כרם נבות", ארגון ישראלי המותח ביקורת על השימוש שעושות התנחלויות בקרקע, כמות הקרקע החקלאית שמעבדות התנחלויות ישראליות בגדה המערבית תפחה ב-35% בין השנים 1997 ל-2012.²¹ על-פי הערכה שמרנית של הבנק העולמי משנת 2013, "הערך החקלאי הפוטנציאלי של הקרקע של ההתנחלויות המשמשת לחקלאות הוא לפחות 251 מיליון דולר ארה"ב".²²

¹⁵ World Bank, *Assessment of Restrictions on Palestinian Water Sector Development*, p. 5, 16
¹⁶ בצלם, נישול וניצול, עמ' 17.

¹⁷ משרד האו"ם לתיאום עניינים הומניטריים, "דף נתונים הומניטרי על אזור בקעת הירדן וים המלח, פברואר 2012", עמ' 1.

¹⁸ Gross water extractions divided by the West Bank Palestinian population fell from 190 liters per capita per day in 1999 to 123 liters in 2007. World Bank, *Restrictions on Palestinian Water Sector Development*, pp. v, 4, 13, 17.

¹⁹ World Bank, *Area C and the future of the Palestinian Economy*, October 2013, pp. 2, 7, 19
http://www.wds.worldbank.org/external/default/WDSContentServer/WDS/IB/2014/01/23/000442464_20140123122135/Rendered/PDF/AUS29220REPLACoEVISSIONoJanuary2014.pdf (כניסה לאתר ב-10 באוקטובר 2014).

²⁰ World Bank, *Area C and the future of the Palestinian Economy*, p. viii.

²¹ כרם נבות, "החקלאות הישראלית בגדה המערבית", עמ' 8.

²² World Bank, *Area C and the future of the Palestinian Economy*, p. 10.
²² ההתנחלויות הישראליות אינה גבוהה מזו של משקים פלסטיניים, ולפיכך זהו כמעט ללא ספק אומדן חסר, בהינתן הגישה

שטח C

המדיניות הישראלית בגדה המערבית מבוססת במידה ניכרת על האצלת סמכות מוגבלת ביחס לחלקים מהשטח הכבוש לרשות הפלסטינית, בכפוף לתנאי הסכם הביניים הישראלי-פלסטיני ("הסכם אוסלו" האחרון).²³ האוכלוסייה הפלסטינית בגדה המערבית מונה 2.7 מיליון נפש, ורובה חיה כיום ב"שטח A" – ערים ועיירות המשתרעות על-פני כ-18% משטח הגדה המערבית, ושבהן מחזיקה הרשות הפלסטינית הן בסמכויות האזרחיות והן בסמכויות הביטחוניות – וב"שטח B" – כפרים וקרקע חקלאית המשתרעת על-פני 22% מהגדה המערבית, שבהם מחזיקה הרשות הפלסטינית בסמכויות אזרחיות אך לא ביטחוניות. ישראל הותירה בידיה את השליטה הבלעדית בכל התחומים הביטחוניים והאזרחיים כגון שימושי קרקע והיתרי בנייה בכ-62% מהגדה המערבית, המוגדרים בהסכמי אוסלו כ"שטח C".²⁴ בשטח C חיים כ-300 אלף מתנחלים כמו-גם כ-300 אלף פלסטינים.

ארבעים ההתנחלויות הישראליות בבקעת הירדן ממוקמות באזורים המוגדרים כשטח C. אף ש-9,500 המתנחלים בבקעת הירדן הם רק 11% מאוכלוסיית האזור, הרשויות הישראליות הקצו 86% משטחה הכולל של בקעת הירדן (1,467 אלף דונם) לשליטתן של שתי "מועצות אזרחיות" של התנחלויות: המועצה האזרחית בבקעת הירדן והמועצה האזרחית מגילות שבאזור צפון ים המלח.²⁵

כ-87% משטח בקעת הירדן מוגדר כשטח C.²⁶ על-פי הערכות, כ-18,000 פלסטינים חיים ב-68 קהילות הממוקמות באזורים שונים בבקעת הירדן המוגדרים כשטח C.²⁷ בשנת 2002 הגדירה ישראל 7% נוספים משטח בקעת הירדן כ"גנים לאומיים" באזורים שהיו מוגדרים כשטח B, ובכך הפכה אותם לבלתי נגישים לצורכי חקלאות פלסטינית או לשימושים פלסטיניים אחרים. כוחות ישראליים הרסו בשנת 2012 172 מבנים פלסטיניים בבקעת הירדן, ובשנת 2013 390 מבנים, בטענה כי נבנו ללא

לדשנים ולתשומות אחרות ממנה נהנים חקלאים-מתנחלים, ואשר נמנעת מפלסטינים.

²³ ככוח הכובש בכל הגדה המערבית, ישראל היא הנושאת באחריות הכוללת לרווחת האוכלוסייה הפלסטינית.

²⁴ משרד האו"ם לתיאום עניינים הומניטריים, "פרופיל פגיעות שטח C",

https://www.ochaopt.org/documents/ocha_opt_fact_sheet_5_3_2014_he_.pdf

סוכנויות האו"ם העריכו כי האוכלוסייה הפלסטינית בשטח C עומדת על כל 150 אלף נפש, אך תיקנו את המספר ל-300 אלף בחודש מארס 2014 לאחר שקיימו סקר מקיף בנושא.

²⁵ משרד האו"ם לתיאום עניינים הומניטריים, "דף נתונים הומניטרי על אזור בקעת הירדן וים המלח, פברואר 2012", עמ' 2. כרם נבות, "החקלאות הישראלית בגדה המערבית", עמ' 50. אזור זה כולל את שטח הבנוי של ההתנחלויות בבקעת הירדן – לרבות בתים, מבני ציבור ומבנים מסחריים – המשתרע על-פני כ-6,661 דונם. שטחים בנויים אלה מהווים את ליבת ה"שטח המוניציפאלי" של כל התנחלות, המגודר לעיתים קרובות, ואשר במקרים מסוימים כולל שטח חקלאי וקרקע השמורה להרחבה עתידית של ההתנחלות; שטח המוניציפאלי הכולל של ההתנחלויות בבקעת הירדן משתרע על-פני 191,000 דונם. על-פי צו צבאי, שתוקפו כתוקף חוק בגדה המערבית, אזורים הנמצאים בתוך גבולותיהן המוניציפאליים של התנחלויות מוגדרים כ"שטחים צבאיים סגורים" שאליהם נאסר על פלסטינים להיכנס אלא אם כן קיבלו היתרים מיוחדים. אזרחים ישראלים, לרבות מתנחלים, כמו-גם תושבי ישראל ואנשים המבקרים בישראל, אינם זקוקים להיתרים כאלה כדי להיכנס להתנחלויות. בצלם, "נישול וניצול", עמ' 9.

²⁶ משרד האו"ם לתיאום עניינים הומניטריים, "דף נתונים הומניטרי על אזור בקעת הירדן וים המלח, פברואר 2012", עמ' 1.

²⁷ משרד האו"ם לתיאום עניינים הומניטריים, "פרופיל פגיעות שטח C", עמ' 4,

https://www.ochaopt.org/documents/ocha_opt_fact_sheet_5_3_2014_he_.pdf (כניסה לאתר ב-23 במאי 2014).

ההיתרים הנדרשים.²⁸ בג'יפתליק, אחד הכפרים בגדה המערבית, הראו אנשי מועצת הכפר לארגון Human Rights Watch תיעוד של 23 מבנים שנהרסו בידי כוחות ישראליים בין החודשים ינואר 2013 לפברואר 2014, וכן תיעוד של החרמת רכוש ובכלל זה מכוניות.²⁹

ישראל מחייבת פלסטינים הגרים בשטח C לקבל רישיונות ישראליים כדי להשתמש בקרקע בכל דרך שהיא, כגון לבנייה או שיפוץ של בתים, מכלאות לבעלי חיים, דרכים, חומות, בארות, בורות מים, עמודי חשמל או לוחות סולאריים; הנחת צינורות השקיה; נטיעת עצים; חריש; או הוצאת צאן למרעה. בין השנים 2000 ו-2007, הצבא הישראלי דחה יותר מ-94% מהבקשות שהגישו פלסטינים להיתרים ברחבי הגדה המערבית; וכן הרס לעיתים מזומנות מבנים "לא חוקיים" וקנס פלסטינים בגין שימוש לא חוקי בקרקע, למשל באמצעות החרמת צאן ודרישה לשלם קנס עבור כל עז או כבשה כדי שיוחזרו.³⁰

הגבלות על השימוש בקרקע

הצבא הישראלי מגביל את השימוש של פלסטינים בקרקע בשטח C בהתבסס על ייעודי קרקע מרובים וחופפים, כגון "אדמת מדינה", "שטח אש צבאי" ו"שמורת טבע". הגבלות אלה על השימוש בקרקע מגבילות בפועל את הבנייה הפלסטינית לכ-0.5% משטח C (כ-1,800 דונם), שרובו כבר בנוי, לדברי מומחי תכנון ישראליים וארגונים ישראליים לזכויות האדם.³¹

ישראל מגדירה חלק ניכר מהקרקע בשטח C כ"אדמת מדינה", כלומר, קרקע שבה ישראל אינה מכירה בשום זכויות קניין פלסטיניות, פרטניות או קיבוציות.³² הרשויות הישראליות רושמות קרקעות בגדה המערבית כ"אדמת מדינה" אם הרשויות הירדניות רשמו אותן כאדמת מדינה לפני 1967, או אם פלסטינים אינם מצליחים להוכיח בעלות פרטית עליהן בהתאם לדרישות מחמירות; במקרים מתועדים, הרשויות הישראליות קיבלו תצלומים אוויריים שהראו כי חלקות קרקע לא עובדו בנקודה מסוימת בזמן כראייה לכך שלאף פלסטיני אין חזקה משפטית עליהן.³³ אפילו במקרים שבהם

²⁸ OCHA, "Forced Displacement: Overview," June 2014, זמין לקריאה בכתובת: <http://www.ochaopt.org/content.aspx?id=1010137> (כניסה לאתר ב-20 ביוני 2014).

²⁹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם ר. וא., ג'יפתליק, 11 באפריל 2014.

³⁰ הרשויות הישראליות דחו יותר מ-94% מהבקשות שהגישו פלסטינים להיתרים בשין השנים 2000 ל-2007. במקום, "התחום האסור - מדיניות התכנון הישראלית בכפרים הפלסטיניים בשטח C", יוני 2008, עמ' 10, זמין לקריאה בכתובת: <http://bimkom.org/wp-content/uploads/the-prohibited-zone-heb-2.pdf> (כניסה לאתר ב-28 בפברואר 2015).

³¹ בצלם, "כבתוך שלה: מדיניות ישראל בשטח C של הגדה המערבית", יוני 2013, http://www.btselem.org/sites/default/files/201306_area_c_report_heb.pdf (כניסה לאתר ב-2 ביולי 2013), המצטט את אלון כהן-ליפשיץ, רכז שטח C בארגון הישראלי לזכויות האדם "במקום: מתכננים למען זכויות תכנון".

³² ראו בצלם, "השתלטות על קרקע פלסטינית באמצעות הכרזה עליה כאדמת מדינה", זמין לקריאה בכתובת: http://www.btselem.org/hebrew/area_c/state_lands (כניסה לאתר ב-20 בפברואר 2015).

³³ ישראל מחילה בגדה המערבית חוק קרקעות עות'מאני משנת 1858, שעל-פיו פלסטינים יכולים לזכות בחזקה על קרקע אם עיבדו אותה במשך עשר שנים. ישראל העניקה לחוק פירוש חדש ויישמה אותו. לפי הפרשנות הישראלית, פלסטינים מאבדים

פלסטינים הצליחו לעמוד בדרישות להוכחת בעלותם, חלקם הפסידו בערעורים על תפיסת הקרקע שלהם והעברת החזקה בה משום שלא עלה בידיהם להוכיח כי בעלי התפקידים הישראליים שביצעו את ההכרזה לא עשו זאת "בתום לב", כנדרש בצווים הצבאיים הישראליים.³⁴

על-פי תשובות שמסר הצבא לבקשות לפי חוק חופש מידע של ארגונים ישראליים לזכויות האדם, מאז 1967 חטיבת המנהל האזרחי של הצבא הישראלי הקצתה 0.7% (8,600 דונם) מכל "אדמות המדינה" בגדה המערבית לפלסטינים; 8% (103,000 דונם) הוקצו למועצות של התנחלויות ולחברות סולואריות ישראליות; 12% (160,000 דונם) הוקצו למשרדי ממשלה ולחברות הטלפון, החשמל והמים הלאומיות; ו-31% (400,000 דונם) הוקצו להסתדרות הציונית, המקימה ההתנחלויות.³⁵

מדיניותה הרשמית של ישראל היא להקים התנחלויות רק על אדמות מדינה, שבהן היא גורסת כי לפלסטינים אין טענות חוקיות לבעלות פרטית. אולם, על-פי מסמכים ישראליים רשמיים שנאספו בידי הארגון הישראלי לזכויות האדם בצלם, כ-21% מהשטח הבנוי בהתנחלויות הם קרקע פלסטינית בבעלות פרטית.³⁶

הגבלות על חקלאות פלסטינית

האיסורים הישראליים על שימוש פלסטיני בקרקעות בבקעת הירדן מבוססים על ייעודי קרקע משפטיים שונים שכופה ישראל, כגון "אדמת מדינה", בנוסף לכך שהיא מצהירה על שליטתה הבלעדית בשטח C. כמו-כן, הצבא הכריז על קרוב למחצית מהקרקעות בבקעת הירדן כ"שטחי אש צבאיים", והגדיר כחמישית מהקרקע כ"שמורות טבע". לעיתים קרובות ייעודי קרקע אלה חופפים זה לזה;

את בעלותם על הקרקע אלא אם כן ביכולתם להוכיח כי עיבדו אותה ברציפות. ארגונים ישראליים לזכויות האדם תיעדו מקרים שבהם הרשויות לא יידעו פלסטינים על החלטות כאלה בזמן, ובכך מנעו מהם את האפשרות לערער על ההכרזה הישראלית כי רכושם הוא אדמת מדינה. ראו בצלם, "באצטלה של חוקיות, הכרזות על אדמות מדינה בגדה המערבית", פברואר 2012, זמין לקריאה בכתובת:

http://www.btselem.org/hebrew/publications/summaries/201203_under_the_guise_of_legality, (כניסה לאתר ב-20 בפברואר 2015).

³⁴ צו בדבר רכוש ממשלתי (יהודה והשומרון) (מס' 59), תשכ"ז-1967. הצו מגדיר "רכוש ממשלתי" ככל רכוש שהשתייך ל"מדינת אויב" או לגוף מתווך הקשור למדינת אויב לפני ה-7 ביוני 1967. הגדרה זו כוללת נכסים ניידיים ונכסי דלא ניד, לרבות כל קרקע לא רשומה או כל קרקע שהבעלות עליה עמדה להכרעה בבית משפט. מכוח הצו נוצר תפקיד "הממונה על רכוש ממשלתי", שלו מעניק הצו את שיקול הדעת לגבי השימוש ברכוש זה. כל עסקה שנעשתה "בתום לב" בין הממונה לבין כל אדם אחר, "בכל נכס שהממונה חשבו בשעת העסקה לרכוש ממשלתי, לא תיפסל ותעמוד בתקפה גם אם יוכח שהנכס לא היה אותה שעה רכוש ממשלתי".

³⁵ האגודה לזכויות האזרח בישראל, "דף מידע: היקף אדמות המדינה בשטחים והקצאתן לגורמים שונים", 15 באפריל 2013, זמין לקריאה בכתובת: <http://www.acri.org.il/he/26514> (כניסה לאתר ב-2 ביולי 2014).

³⁶ בצלם, "נתוני הצבא והמנהל האזרחי: חמישית מהשטח הבנוי של ההתנחלויות היא אדמה פלסטינית פרטית", 6.7.10, זמין לקריאה בכתובת: http://www.btselem.org/hebrew/press_releases/20100706 (כניסה לאתר ב-2 ביולי 2014).

לדוגמה, ישראל הגדירה שטחים מסוימים בבקעת הירדן לא רק כמשתייכים לשטח השיפוט של מועצה אזרית של התנחלויות אלא גם כאדמת מדינה, כשטח אש צבאי וכשמורת טבע.³⁷

ישראל אינה אוכפת את ההגבלות שהיא מטילה על פלסטינים בכל הנוגע לשימוש בקרקע על מתנחלים ישראלים. בבקעת הירדן, למשל, כמה התנחלויות חקלאיות מורשות לעבד קרקעות הנמצאות בתוך שטחים המוגדרים כשטחי אש צבאיים, שהפלסטינים אינם מורשים לעשות בהם שימוש מכל סוג שהוא.³⁸

ישראל העבירה למתנחלים משאבי קרקע ומים שהפקיעה מידי פלסטינים, סיפקה למתנחלים תמיכה כספית מיוחדת והטילה הגבלות נוספות על יכולתם של פלסטינים לעבד את האדמות שנותרו ברשותם, על גישתם למים ועל יכולתם להניח תשתיות כגון דרכים חקלאיות, חממות ומערכות השקיה.³⁹

מנהיגה של הקהילה הפלסטינית בכפר א-זובידאת שבבקעת הירדן, המונה 1,800 תושבים, אמר לארגון Human Rights Watch בחודש מאי 2014 כי נכון לאותה עת התושבים עיבדו קרקע בהיקף של אלף דונם בלבד, הרבה פחות מבעבר: "לפני 1967, עיבדנו [3,000 דונם], אבל [ההתנחלות] ארגמן השתלטה על [1500 דונם], ואיבדנו שתי בארות מים".⁴⁰ מתווך פלסטיני המספק עובדים חקלאיים למתנחל בתומר אמר שהמתנחל מעבד קרקע "שנלקחה ממג'דל שליד עקרבה".⁴¹ אדם ממשפחת מ. סיפר לארגון Human Rights Watch כי המשפחה הגיעה במקור מטמון שליד שכם, אולם עברה לג'פתליק שבבקעת הירדן כאשר נעקרה ממקום מגוריה בעקבות הלחימה בשנת 1967. תחילה, הם עיבדו קרקע במקום, אולם ההתנחלות החקלאית בקעות השתלטה על קרקע זו. לדברי בני המשפחה, 14 מבני המשפחה המורחבת עבדו בהתנחלות קליה שבדרום הגדה המערבית, עד שפוטרו ללא סיבה בשנת 2010. הם לא הצליחו למצוא עבודה אצל חקלאים פלסטינים, כיוון שבני המשפחה של חקלאים אלה מבצעים אות רוב העבודה במשקיהם. הם אמרו כי למשפחת מ. אין שום קרקע חקלאית בבעלותה, וכי כאשר הם שכרו קרקע כדי לעבדה למשך עונה אחת הרווח שהצליחו להפיק מכך לא עלה על אלף ש"ח.⁴²

מבקר המדינה של ישראל דיווח כי הצבא הישראלי הפקיע אלפי דונמים בבקעת הירדן מבעלי קרקעות פלסטינים שישראל הגדירה כ"נפקדים" כיוון שנמלטו או גורשו מהגדה המערבית בשנת 1967. צו צבאי

³⁷ כרם נבות, החקלאות הישראלית בגדה המערבית", עמ' 54.

³⁸ כרם נבות, שם.

³⁹ ארגון Human Rights Watch, "נפרדים ולא שווים, אפלייתם לרעה של פלשתינאים בישראל בשטחים הפלשתיניים הכבושים", דצמבר 2010, <http://www.hrw.org/he/reports/2010/12/19-o>.

⁴⁰ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם י. א-זובידאת, 4 במאי 2014.

⁴¹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם א', ג'פתליק, 10 במאי 2014.

⁴² ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם בני משפחת מ., ג'פתליק, 12 במרס 2011.

מחייב את הצבא לשמור על "רכוש נפקדים" זה עד לשובם של הבעלים, אולם בפועל, הצבא העביר אדמות "נפקדים" להתנחלויות.⁴³ על-פי סקר שערך מומחה ישראלי בהתבסס על מידע ישראלי רשמי בדבר שימושי קרקע בהתנחלויות בגדה המערבית:

כדי לכנס את אזורי החקלאות הישראלים שהועברו למתנחלים בבקעת הירדן לגושים מקובצים, כפו הרשויות הישראליות על חלק מבעלי הקרקעות הפלסטינים בבקעה לחתום על חוזים להחלפת קרקעות (בערבית חוזי 'תבדיל') - כלומר, לקבל קרקעות שישראל הגדירה אותן 'קרקעות נפקדים' ולהעביר את קרקעותיהם המקוריות לידי המדינה, והמדינה מצדה העבירה את הקרקעות האלה לידי המתנחלים. חלק מבעלי הקרקעות המקוריים, שברחו מהבקעה בעקבות מלחמת ששת הימים, חזרו אליה בתקופת הסכמי אוסלו ותבעו לקבל חזרה את אדמתם, וכך, לא פעם קרה שמי שחתמו על החוזים להחלפת הקרקעות נותרו בלא כלום. נכון להיום אין ברשותנו, או ברשות כל גורם אחר המוכר לנו, תמונה מלאה באשר למספר הפלסטינים שאיבדו כך את אדמתם, אולם ידוע לנו על שמונה התנחלויות לפחות שקיבלו חלק מקרקעותיהם באמצעות חוזי 'תבדיל'.⁴⁴

גורם רשמי במועצת הכפר הפלסטיני ג'פתליק בבקעת הירדן, המונה 5,000 תושבים, אמר לארגון Human Rights Watch כי הרשויות הישראליות הפקיעו 850 דונם של קרקע חקלאית מתושבי הכפר שעזבו בשנת 1967 והקצו את הקרקע להתנחלויות החקלאיות משואה ובקעות.⁴⁵

ארגון פלסטיני לא ממשלתי דיווח בשנת 2013 כי חקלאים פלסטינים משתכרים בדרך כלל בין חמישים למאה ש"ח ליום עבודה, לאחר קיזוז ההוצאות, שבמקרים מסוימים כוללות את הוצאות שכירת הקרקע מידי התנחלויות. שכירת הקרקע מתבצעת בדרך כלל באמצעות "הסכם בעל-פה בין הפלסטיני לבין המתנחל הישראלי [...] הרווחים נחלקים שווה בשווה עם המתנחל".⁴⁶

ככל שהתרחבה החקלאות בהתנחלויות, הצטמצמה החקלאות הפלסטינית. היקף הקרקע המעובדת על-ידי פלסטינים בגדה המערבית הצטמצם ב-30% בין 1965, שנתיים לפני שישראל כבשה את האזור, לבין 1994.⁴⁷ במהלך תקופה זו, ישראל אכפה צווים צבאיים שהסדירו את החקלאות הפלסטינית

⁴³ בצלם, "נישול וניצול", עמ' 11; צו בדבר נכסים נטושים (רכוש הפרט) (יהודה והשומרון) (מס' 58), תשכ"ז-1967.

⁴⁴ כרם נבות, החקלאות הישראלית בגדה המערבית, עמ' 8.

⁴⁵ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם ר. ועם א., ג'פתליק, 11 באפריל 2011.

⁴⁶ *Limited Opportunities: The Labor Market for Youth in the Jordan Valley*, Ma'an Development Center, 2013, p. 11, <http://www.maan-ctr.org/pdfs/FSReport/LaborMarket.pdf> (כניסה לאתר ב-18 באוקטובר 2014).

⁴⁷ Emergency Water and Sanitation / Hygiene, *Factsheet No. 14: Water for Agriculture in the West Bank*, March 2013, p. 1, לקריאה בכתובת: <http://www.ewash.org/files/library/WB%20factsheet%20ofianl%20march%2009%5B1%5D.pdf> (כניסה לאתר ב-9 בפברואר 2015).

לפרטי פרטיה, והגבילו את גישתם של פלסטינים לשווקים של תוצרת חקלאית.⁴⁸ בין השנים 1994 ל-2008 צנחו ההכנסות מחקלאות מ-13.3% ל-5.7% מהתוצר המקומי הגולמי הפלסטיני.⁴⁹

בנוסף, הגבלות ישראליות על חופש התנועה של פלסטינים ועל שינוע יבולים פגעו ביכולתם של חקלאים פלסטינים לייצא יבולים כלשהם לישראל או לחו"ל. מחסומים ישראלים מגבילים את הנסיעה בארבע מתוך חמש הדרכים המובילות לבקעת הירדן; בשלושה מהמחסומים הללו אוסר הצבא על פלסטינים לעבור בכלי הרכב שלהם אלא אם כן קיבלו קודם לכן היתר להיכנס לבקעת הירדן, ואילו במחסום הרביעי פלסטינים מורשים בדרך כלל לעבור ברגל או באוטובוסים בלבד.⁵⁰ פלסטינים בבקעת הירדן, לרבות חקלאים המעוניינים להעביר את התוצרת החקלאית שלהם לשווקים בעיירות ובערים פלסטיניות מחוץ לבקעת הירדן, נאלצים לעיתים קרובות לנסוע בדרך החמישית, הארוכה יותר; על-פי הערכות האו"ם, עלויות ההובלה הנוספות הנגרמות בשל כך, בנוסף לעלויות הנוספות עקב העיכובים במחסומים, עולות לחקלאים 8.4 מיליון ש"ח נוספים מדי שנה.⁵¹

לעיתים קרובות ישראל דורשת לערוך בדיקות ביטחוניות של תוצרת פלסטינית במחסומים. בדיקות אלה כרוכות בפריקת הסחורה ממשאית אחת, בחינתה והעמסתה מחדש על משאית אחרת.⁵² הליכים כאלה מייקרים את עלויות השינוע ומאריכים את משכו, ושוברים את "שרשרת הקירור" הרציפה שמדינות מייבאות דורשות לעיתים קרובות עבור פירות וירקות טריים ומוצרי בשר.⁵³ לעומת זאת,

Centre on Housing Rights and Evictions (COHRE) and BADIL Resource Center for Palestinian Residency & Refugee Rights, *Ruling Palestine: A History of The Legally Sanctioned Jewish-Israeli Seizure of Land and Housing in Palestine*, May 2005, p. 87, שם מוזכרים הצווים הבאים:

צו בדבר הסדר נטיעת צמחי נוי (יהודה והשומרון) (מס' 818), תש"ם-1980 (קובע את הסוגים והכמויות של פרחים שמוותר לגדל, פורסם כדי להגן על יצוא ישראלי של פרחי ציפורן וורדים); צו בדבר פיקוח על עצי פרי וירקות (יהודה והשומרון) (מס' 1015) תשמ"ב-1982 (אוסר על נטיעת עצי פרי ללא היתר); צו בדבר פיקוח על נטיעת עצי פרי (יהודה והשומרון) (תיקון) (מס' 1039) (אוסר על שתילת ירקות ועצים מסוגים מסוימים ללא היתר); צו בדבר פיקוח על עצי פרי וירקות (יהודה והשומרון) (מס' 1147) (תיקון מס' 2) תשמ"ה (30 ביולי 1985) (המסמיך את הצבא להגביל את גידולם של יבולים מסוימים לאזורים ספציפיים); צו בדבר שווק תוצרת חקלאית (מס' 1051) תשמ"ג (המגביל את מקומות השיווק). צו בדבר תיקון חוק מס' קרקעות (תיקון) (מס' 1102) תשמ"ד-1984 (תיקון חוק צבאי כדי להעניק לבעל תפקיד ישראלי רשמי סמכות שיפוט ושליטה בחקלאות). צו בדבר תיקון חוק המשתלות (יהודה והשומרון) (מס' 1002) תשמ"ב-1982 (מתקן חוק ירדני הנוגע לתקנות בדבר זריעת זרעים ומכירת שתילים); צו בדבר איסור עבודת טרקטורים ומכונות חקלאיות מישראל (יהודה והשומרון) (מס' 134), תשכ"ז-1967 (האוסר להכניס או להשתמש בציוד חקלאי מסוים מבלי לקבל היתר, בעוד שלמתנחלים הייתה גישה בלתי מוגבלת לטרקטורים, דחפורים וציוד אחר הזמין בישראל).

Al-Shabaka, "Policy brief," July 2, 2012, <http://al-shabaka.org/policy-brief/economic-issues/farming-> (כניסה לאתר ב-1 ביולי 2014).

Oxfam, *On the Brink*, p. 15, [http://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/bp160-jordan-valley-](http://www.oxfam.org/sites/www.oxfam.org/files/bp160-jordan-valley-settlements-050712-en_1.pdf) (כניסה לאתר ב-25 ביוני 2014).

מרכז האו"ם לתיאום עניינים הומניטריים, עדכון תנועה וגישה בגדה המערבית, עמ' 24. זמין לקריאה בכתובת: http://www.ochaopt.org/documents/ocha_opt_movement_and_access_report_august_2011_hebrew.pdf (כניסה לאתר ב-12 ביולי 2014).

ראו למשל, PalTrade, "Export to Israel," *On The Brink*, (כניסה לאתר ב-11 בפברואר 2015); http://www.paltrade.org/en_US/page/export-to-israel,

World Bank, "An Analysis of Economic Restrictions Confronting the West Bank and Gaza," p. 7, September 2008, http://www.paltrade.org/en_US/page/export-to-israel

תוצרת ההתנחלויות הישראליות נבדקת בדרך כלל באתר הגידול, מובלת ליצואנים הנמצאים בתוך ישראל מבלי שתיפרק ותיבדק במחסומים, ולאחר מכן מיוצאת לחו"ל.⁵⁴ ישראל אף מחייבת פלסטינים לייצא את כל תוצרתם באמצעות יבואנים ישראלים, בעוד תוצרת ההתנחלויות נבחנת בבתי אריזה של התנחלויות ומובלת ישירות לישראל לצריכה בשוק הישראלי או לייצוא.

לדברי נציג של איגודים מקצועיים פלסטיניים, חקלאים פלסטינים בבקעת הירדן ייצאו תמרים וירקות לירדן ולמדינות ערב אחרות עד 1988, אז ויתרה ירדן על תביעתה לריבונות על הגדה המערבית. לדבריו, "עכשיו הם מוכרים בתוך הגדה המערבית ולפעמים הם מוכרים ירקות לישראל".⁵⁵ מנהיגה של הקהילה הפלסטינית בכפר א-זובידאת שבבקעת הירדן סיפר לארגון Human Rights Watch שכמעט כל חברי הקהילה עובדים בהתנחלויות או בחקלאות המקומית, אולם החקלאים המקומיים אינם יכולים להשתכר מספיק בגלל "שהישראלים מוכרים במחירים נמוכים יותר משלנו, הם מציפים את השוק, או שהם עוצרים אותנו במחסומים והורסים את היבולים. לנו יש רק את השווקים המקומיים, שום ייצוא, אפילו לא לישראל, בגלל שקשה מדי לקבל את ההיתרים".⁵⁶

תושבים פלסטינים בבקעת הירדן אמרו שהשליטה הישראלית בגישתם למים מגבילה את יכולתם של פלסטינים לעסוק בפעילות חקלאית רווחית. יותר מ-70% מהקהילות הפלסטיניות בשטח C אינן מחוברות לשום רשת מים.⁵⁷ בפסאיל, קהילה המונה 1,500 תושבים, אמר גורם רשמי במועצת הכפר כי כ-60% מכוח העבודה עובד בהתנחלויות, בעוד 40% האחרים עוסקים בגידול צאן.

אנחנו לא מקבלים מספיק מים. אנחנו צריכים לחפור באר חדשה, אבל זה אסור לנו. יש לנו צינור מים בקוטר של 5 ס"מ, אבל אנחנו לא שולטים במתי יש זרם, [הם] הישראלים שולטים בזה. אחרי שבאו ההתנחלויות, הבאר שלנו, באר פסאיל, התייבשה; היא הייתה ליד ההתנחלות מעלה אפרים. מאפריל ועד נובמבר אנחנו מקבלים פחות מים בגלל שההתנחלויות משתמשות ביותר מים.⁵⁸

מנהיג מהקהילה תיאר היסטוריה של בעיות דומות בכפר א-זובידאת:

בכתובת: <http://siteresources.worldbank.org/INTWESTBANKGAZA/Resources/EconomicrestrictionstSept.o8.pdf> (כניסה לאתר ב-12 ביולי 2014).

Oxfam, *On the Brink*, p. 17. 54

55 ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם ואיל נט"ף, מזכ"ל אזור יריחו, הפדרציה הכללית של האיגודים המקצועיים הפלסטיניים, 12 במארס 2011.

56 ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם י', א-זובידאת, 4 במאי 2014.

57 משרד האו"ם לתיאום עניינים הומניטריים, "שטח C של הגדה המערבית: סוגיות הומניטריות מעוררות דאגה, אוגוסט 2014", זמין לקריאה בכתובת: http://www.ochaopt.org/documents/ocha_opt_area_c_factsheet_august_2014_hebrew.pdf (כניסה לאתר ב-10 בינואר 2015).

58 ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם ר', פסאיל, 4 באפריל 2014.

לפני עשר שנים, הבאר שלנו פה התייבשה, בגלל שההתנחלויות השתמשו בכל-כך הרבה מים. הלכנו ל[לחברת] מקורות וביקשנו מים, אבל הם הציעו רק לתת לנו מים מליחים. אנשים הלכו עם הטרקטורים שלהם ומכליות המים וגנבו מים מהצינורות של ההתנחלויות. זה היה בין 1994 ל-2001. הישראלים עצרו אנשים, הייתה משטרה בסביבה כל הזמן, בגלל גניבת המים. בשנת 2001 מקורות התחילה לתת לנו 7 מ"ק של מים לשעה. הם שמו שסתום מגביל על הצינור, ומדי פעם אנשים היו שוברים את הצינור ומורידים את השסתום, כדי להגביר את הזרימה. היום, אנחנו מקבלים 17 מ"ק מים לשעה, פעם ביומיים. אנחנו מקבלים מים במשך 24 שעות, ואז שני הכפרים הסמוכים האחרים [מרג' אל-רזאל ומרג' א-נעג'ה] מקבלים כל אחד מים במשך 12 שעות".⁵⁹

ילדים ומבוגרים פלסטינים העובדים בהתנחלויות חקלאיות סיפר לארגון Human Rights Watch כי הם עושים זאת משום שאין להם אפשרויות רבות לעבודה חלופית.⁶⁰ מחקר של הבנק העולמי משנת 2014 מצא כי שיעור העוני בבקעת הירדן נע בין 28.2% ל-33.45%.⁶¹ שיעור האבטלה בגדה המערבית עמד בשנת 2012 על 19%.⁶² שיעור האבטלה בישראל (ובהתנחלויות) בשנת 2013 עמד על 6.9%.⁶³

חקלאות התנחלויות בבקעת הירדן

חקלאות ההתנחלויות הישראליות בבקעת הירדן נוסדה על קרקעות שהופקעו מפלסטינים על-ידי הצבא והוקצו להתנחלויות ללא עלות כלשהי או בעלות סמלית.⁶⁴ חקלאים-מתנחלים ישראלים מקבלים גם 70% מהמים שלהם מחברת המים הלאומית של ישראל, מקורות, השואבת מים מהאקוויפר שמתחת לבקעת הירדן; מקורם של 30 האחוזים הנוותרים בנהר הירדן ובמאגר מי תהום.⁶⁵

⁵⁹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם י. א-זובידאת, 4 במאי 2014.

⁶⁰ ראיונות שערך ארגון Human Rights Watch.

⁶¹ Ma'an Development Center, *Limited Opportunities*, p. 18 (בראיונות שערך ארגון מען בשטח, כל בני הנוער העובדים בהתנחלויות ציינו את היעדרן של אפשרויות עבודה חלופיות בתחום החקלאות כסיבה העיקרית להמשך עבודתם בהתנחלויות. כולם ציינו כי הם מעדיפים, בתיאוריה, לעבוד בחברה פלסטינית, אולם הסבירו כי הם עובדים בהתנחלויות בגלל היעדר הזדמנויות עבודה יציבות בעסקים פלסטיניים והמרחק של עסקים אלה מבקעת הירדן).

⁶² World Bank, *Seeing is Believing: Poverty in the Occupied Territories*, 2014 (based on 2009 data), Map 8, p. 28, בכתובת: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/17836> (כניסה לאתר ב-10 בנובמבר 2014).

⁶³ Palestinian Central Bureau of Statistics, "Unemployment Rate Among labor Force Participants in Palestine by Governorate and Sex, 2000-2012," http://www.pcbs.gov.ps/Portals/_Rainbow/Documents/unemployment%202000-2012.htm (כניסה לאתר ב-19 במאי 2014).

⁶⁴ הלשכה הישראלית המרכזית לסטטיסטיקה, "בלתי מועסקים לפי מין, דת, גיל, שנות לימוד ועבודה ב-12 החודשים האחרונים בישראל", שנתון סטטיסטי לישראל 2013, טבלה 12.23.

⁶⁵ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם דרור אטקס, מייסד כרם נבות, 15 בפברואר 2014.

⁶⁶ בצלם, "נישול וניצול", עמ' 24. מקורות גובה מהרשות הפלסטינית 2.5 ש"ח למ"ק על מים המשמשים חקלאות; בדרך כלל, ישראל מקצות סכומים אלה מהכנסות המס שהיא גובה על סחורות שמייבאים פלסטינים לגדה המערבית, בהתאם לפרוטוקול פריז שהוא חלק מהסכם הביניים הישראלי-פלסטיני משנת 1995. ראיונות שערך ארגון Human Rights Watch עם תושבי פסאיל

על-פי נתוני המנהל האזרחי של הצבא הישראלי, נכון לחודש אוגוסט 2012 החזיקו כ-4,240 פלסטינים בהיתרים רשמיים לעבודה במגזר החקלאי בהתנחלויות, רובם בבקעת הירדן.⁶⁶ ישראל אינה אוספת נתונים בנוגע למספרם של הפלסטינים המועסקים בהתנחלויות ללא היתרים רשמיים, לרבות ילדים.⁶⁷ ארגונים ישראליים ופלסטיניים לזכויות האדם ולפיתוח, ונציגים של איגודים מקצועיים פלסטיניים מעריכים כי כ-10,000 עובדים פלסטינים מועסקים בהתנחלויות חקלאיות בבקעת הירדן במהלך עונת קטיף התמרים בקיץ.⁶⁸

ממשלת ישראל אינה מפרסמת נתונים מפולחים בנוגע לערך הכולל של חקלאות ההתנחלויות או של יצוא התוצרים החקלאיים של התנחלויות לשווקים זרים. על-פי דיווח בעיתון "דר-שפיגל" בשנת 2013, בסך-הכול, "בכל שנה המתנחלים מייצאים סחורות בערך של כ-220 מיליון אירו (229 מיליון דולר ארה"ב) לאירופה [לרבות תוצרי התנחלויות], בעוד המספר המקביל עבור פלסטינים מסתכם ב-15 מיליון אירו (20 מיליון דולר ארה"ב) בלבד".⁶⁹ כפי שצוין לעיל, לפי הערכה שמרנית של הבנק העולמי, ערכה של התוצרת החקלאית של ההתנחלויות מגיע ל-\$251 מיליון דולר.⁷⁰ על-פי המועצה האזורית בבקעת הירדן, "ערך הייצור החקלאי של בקעת הירדן נאמד בכ-500 מיליון שקל וגודל השטח המעובד מקיף 33,000 דונם".⁷¹

וא-זובידאת, 2001 ו-2014; ראו גם

Ma'an Development Centre, *Draining Away: the water and sanitation crisis in the Jordan Valley*, 2010, זמין לקריאה בכתובת: <http://maan-ctr.org/old/pdfs/WateReport.pdf> (כניסה לאתר ב-12 בינואר 2015).

⁶⁶ כרם נבות, החקלאות הישראלית בגדה המערבית, עמ' 54. בסה"כ, 26,831 פלסטינים החזיקו בהיתרים ישראליים לעבוד בהתנחלויות בשנת 2011. קו לעובד, "העסקת פלסטינים בישראל ובהתנחלויות בשנת 2011", עמ' 30.

⁶⁷ בדיווח חדשותי צוטט גורם במנהל האזרחי שהצהיר: "אנחנו מדגישים שהמנהל האזרחי אינו מנפיק היתרי עבודה לפלסטינים מתחת לגיל 18".

Dalia Hatuqa, "Palestinian children work in Israeli settlements," *Al Jazeera*, July 6, 2013, זמין לקריאה בכתובת: <http://www.aljazeera.com/indepth/features/2013/07/2013719292523963.html> (כניסה לאתר ב-12 באוקטובר 2014).

⁶⁸ ואאיל נטיף, מזכ"ל אזור יריחו, הפדרציה הכללית של האיגודים המקצועיים הפלסטיניים, 5 במארס 2011; ראוין שערך ארגון Human Rights Watch עם האשם מסארווה, קו לעובד, יריחו, 10 בפברואר 2014. ראו גם טלי חרותי-סובר, "8 שקלים בשעה, 16 שעות ביום, 7 ימים בשבוע - בלי תנאים סוציאליים", דה מרקר (הארץ), 11.5.14, <http://www.themarker.com/career/1.2317621> (כניסה לאתר ב-20 ביוני 2014); קו לעובד, "העסקת פלסטינים בישראל ובהתנחלויות בשנת 2011", עמ' 30. Kav LaOved, *Palestinian Workers in Israeli West Bank Settlements 2009*, ראו גם Oxfam, *On the Brink*, 2013.

Christoph Schult, "Patience Runs Out: EU To Crack Down on Israeli Settlement Products," *Spiegel Online International*, February 11, 2013, <http://www.spiegel.de/international/europe/eu-to-crack-down-on-products-fromisraeli-settlements-a-882623.html> (כניסה לאתר ב-25 במאי 2014).

World Bank, *Area C and the Future of the Palestinian Economy*, p. 10 ⁷⁰

Jordan Valley Regional Council, "Agriculture in the Jordan Valley," [no date], זמין לקריאה בכתובת: <http://www.bikathayarden.co.il/english> (כניסה לאתר ב-30 ביוני 2014). ⁷¹

הגידולים החקלאיים בהתנחלויות כוללים 14,000 דונם של תמרים, שהיבול ביותר מ-80% מהם מיועד ליצוא; 4,600 דונם של ענבי שולחן, ש-70% מהם מיועדים ליצוא; 3,100 דונם של פלפלים; ו-3,000 דונם של עשבי תיבול ותבלינים, המהווים על-פי אתר המועצה האזורית, "40% מסך יצוא התבלינים מישראל".

תמיכה כספית ממשלתית

ישראל מעניקה לחקלאות בהתנחלויות סובסידיות רבות שפלסטינים אינם זכאים להן. קשה לעמוד על היקפם הכולל של התמריצים הישראליים להתנחלויות בהסתמך על תקציבים ממשלתיים, אף כי חלק מהסובסידיות ניתנות בגלוי.⁷² בשנת 2009 למשל, הקצתה הממשלה 20 מיליון ש"ח לחטיבה להתיישבות בהסתדרות הציונית העולמית לצורך פיתוח חקלאות בהתנחלויות, ובייחוד בבקעת הירדן.⁷³ בשנת 2012 אישרה ועדת הכספים של הכנסת הקצאה של 7.6 מיליון ש"ח ל"בקעת הירדן" ולמועצת האזוריות ב"חבל בינימי".⁷⁴ היקפה הכולל של הקרקע שהקצתה ישראל להתנחלויות בבקעת הירדן לשימושים חקלאיים תפח ב-16% בין השנים 1997 ל-2012.⁷⁵

התנחלויות חקלאיות שממשלת ישראל מגדירה כ"אזורי עדיפות לאומית" זכאיות להטבות שונות.⁷⁶ רוב היישובים המוגדרים כ"אזורי עדיפות לאומית" בתוך הקו הירוק הם כאלה המסווגים באשכול חברתי-כלכלי נמוך בנתונים הישראליים הרשמיים (באשכול 1, הנמוך ביותר, נכללים היישובים העניים ביותר ובאשכול 10 היישובים האמידים ביותר), אולם החלטות ממשלה שהתקבלו בתקופות שונות

⁷² שלום עכשיו, "מחיר ההתנחלויות, או איך מדינת ישראל מפלה לטובה את ההתנחלויות וציבור המתנחלים", קיץ 2013, זמין לקריאה בכתובת: <https://settlementwatcheastjerusalem.files.wordpress.com/2013/06/settlementsbudgetnotebook.pdf> (כניסה לאתר ב-14 בינואר 2015).

⁷³ Tovah Lazaroff, "WZO to spend NIS 20 m on agriculture over green line," July 20, 2009, *Jerusalem Post*, 73 בכתובת: <http://www.jpost.com/Israel/WZO-to-spend-NIS-20-m-on-agriculture-over-green-line> (כניסה לאתר ב-20 ביוני 2014).

⁷⁴ "Knesset Finance Committee okays huge payout to West Bank settlements," *Haaretz*, March 21, 2012, 74 בכתובת: <http://www.haaretz.com/print-edition/news/knesset-finance-committee-okays-huge-payout-to-west-bank-settlements-1.419846> (כניסה לאתר ב-20 ביוני 2014). בתקציב מדינת ישראל לשנים 2009-2010 הוקצו 143 מיליון ש"ח לחטיבה להתיישבות בהסתדרות הציונית העולמית לצורך "פיתוח מרכיבים אזוריים" בגדה המערבית, ברמת הגולן ובגליל. משרד ראש הממשלה, "נושאים בהם פועל משרד החקלאות תוך מדיניות העדפה לאומית של ישובים או אזוריים." <http://www.pmo.gov.il/about/Projects/Pages/haklautvepituah.aspx> בשנת 2004 הוציאה החטיבה להתיישבות בהסתדרות הציונית העולמית כ-44.4 מיליון ש"ח על "סיוע להתנחלויות חקלאיות". ראו צנובר יועצים, "כלים לעידוד התיישבות באזורי עדיפות לאומית, בחינת כלים קיימים והצעת כלים חדשים", דצמבר 2006 (הדוח הוזמן על-ידי משרד הבינוי והשיכון), זמין לקריאה בכתובת <http://www.moch.gov.il/SiteCollectionDocuments/research/roo21.pdf> (כניסה לאתר ב-20 ביוני 2014).

⁷⁵ כרם נבות, החקלאות הישראלית בגדה המערבית, עמ' 9.

⁷⁶ שלום עכשיו, "מחיר ההתנחלויות", עמ' 12; ראו

Peace Now, "Israeli Government Declares 91 settlements As National Priority Areas: 89 of them East of the Built Separation Barrier," August 4, 2013, (כניסה לאתר ב-2014) <http://peacenow.org/entry.php?id=2240#.VOJ7EOaUeSp>

לגבי היישובים שייחשבו לאזורי העדיפות הלאומית כללו התנחלויות רבות על-אף דירוגן החברתי-כלכלי הגבוה יחסית.⁷⁷

משרד החקלאות ופיתוח הכפר תומך בהתנחלויות שהוגדרו כאזורי עדיפות לאומית מכוח החוק לעידוד השקעות הון בחקלאות, התשמ"א – 1980.⁷⁸ בהתאם לחוק זה, המשרד מעניק מענקי פטור ממס להקמת משקים חקלאיים או מפעלים, לרבות הקצאת קרקע, בסכום של 20% מהעלות הכוללת, ליישובים שהממשלה מגדירה כ"אזור עדיפות א'", לרבות התנחלויות (סעיף 24). החוק מגביל את שיעורי המס הכוללים עבור יחידים ועסקים שבבעלותם משקים חקלאיים (סעיף 33).⁷⁹ משרד החקלאות מספק מענק מנהלי נוסף, בשווי 5% מההשקעה הכוללת, ל"יישובי הבקעה ואיר"ש".⁸⁰ בתי אריזה משפחתיים בהתנחלויות חקלאיות זכאים לסובסידיות ממשרד החקלאות, ובתי אריזה שאינם משפחתיים זכאים לאחרונה למענק של 500,000 ש"ח לפי תכנית הפיתוח של המשרד לשנת 2014.⁸¹ בתכנית מחודש מאי 2011, שטרם אושרה, הצהיר משרד החקלאות כי יגדיל את השטחים המעובדים בהתנחלויות בבקעת הירדן ב-130% ואת הקצאת המים של כל מתנחל ב-20%.⁸²

בעלון של משרד חקלאות שכותרתו "תמיכות משרד החקלאות ופיתוח הכפר" מתואר הליך שבאמצעותו יכולים חקלאים-מתנחלים להגיש בקשות ל"הקצאת עובדים פלשתינאים".⁸³ מסמך אחר

⁷⁷ ראו Human Rights Watch, "נפרדים ולא שווים, אפלייתם לרעה של פלשתינאים בישראל בשטחים הפלשתינאים הכבושים", דצמבר 2010, זמין לקריאה בכתובת: <http://www.hrw.org/he/reports/2010/12/19-o>.

⁷⁸ "עדיפות לאומית במשרד החקלאות ופיתוח הכפר", משרד ראש הממשלה, זמין לקריאה בכתובת <http://www.pmo.gov.il/about/Projects/Pages/haklautvepituah.aspx> (כניסה לאתר ב-28 ביוני 2014).

⁷⁹ מידע נוסף בנוגע ל"הטבות המס" שמספק משרד החקלאות זמין ב"הודעה לחקלאים", שפורסמה ב-30 במאי 2013 (שמורה בתיקי ארגון Human Rights Watch). על-פי תקציב המדינה לשנת 2013-2014, שיעור הסבסוד לעבודות פיתוח תשתיות עבור בנייה חדשה באזורי עדיפות לאומית א' יהווה 50% מהעלות הכוללת. החלטת ממשלה 4192 מה-21 בינואר 2012. התקציב כלל גם הקצאה של מיליארד ש"ח עבור "עבודות פיתוח תשתיות" במיוחד באזורי עדיפות לאומית. משרד האוצר, תקציב שנתי 2013-2014, עמ' 169, זמין לקריאה בכתובת http://www.mof.gov.il/BudgetSite/StateBudget/Budget2013_2014/Lists/20112012/Attachments/5/MainBudgetFull_2013_2014.pdf (כניסה לאתר ב-30 ביוני 2014). תקציב אזורי העדיפות הלאומית במשרד החקלאות עמד בשנת 2009 על 23,611,000 ש"ח; ובשנת 2010 על 39,211,000. "עדיפות לאומית במשרד החקלאות ופיתוח הכפר", www.pmo.gov.il/about/Projects/Pages/haklautvepituah.aspx. פריטי מידע רלוונטיים שניתן למצוא באתר "תקציב המדינה" של משרד האוצר (<http://relinfoserv.gov.il/magic94scripts/mgrqisp194.dll?APPNAME=budget&PRGNAME=takzivreq>) כוללים: 332703 חוק לעידוד השקעות בחקלאות; 420918 תקצוב אזורי עדיפות לאומית; 320408 פיצויים ליצואנים (לאיחוד האירופי ללא יחס מס מועדף).

⁸⁰ "עדיפות לאומית במשרד החקלאות ופיתוח הכפר", משרד ראש הממשלה, זמין לקריאה בכתובת: <http://www.pmo.gov.il/about/Projects/Pages/haklautvepituah.aspx>.

⁸¹ משרד החקלאות, תכנית פיתוח, אפריל 2014, עמ' 43, DE695528A94A/o/tochnit_pituach_2014.pdf (כניסה לאתר ב-3 ביולי 2013).

⁸² ההגדלה המתוכננת הסתכמה ב-45 דונם נוספים ו-9,000 מ"ק מים נוספים לחקלאי (מ-42,000 מ"ק ל-51,000 מ"ק), בהתאמה. עמירם כהן, "מחטף ספטמבר: מתיישי בקעת הירדן יקבלו תוספת קרקעות חקלאיות", דה מרקר (הארץ), 27 ביוני 2011, <http://www.themarker.com/realestate/1.661508>.

⁸³ "הקצאת מכסות עובדים פלשתינאים לעבודה בחקלאות", סעיף 3, בעלון "תמיכות משרד החקלאות ופיתוח הכפר", עמ'

של משרד החקלאות מתאר את החוקים והתקנות החלים על "הקצאה [של מים] לאגודת המים עמק הירדן".⁸⁴

לעומת זאת, ממחקרים וסקרים שציטט צוות החשיבה הפלסטיני א-שבכה עולה כי הרשות הפלסטינית השקיעה מעט בפיתוח החקלאות. דוח משנת 2012 מצא כי הרשות הפלסטינית מעולם לא הקצתה יותר מאחוז אחד מתקציבה השנתי למשרד החקלאות, בעוד דוח משנת 2007 מצא כי כ-85% מתקציב משרד זה משמשים לתשלום משכורות עובדי המשרד.⁸⁵

31, זמין לקריאה בכתובת: http://www.moag.gov.il/NR/rdonlyres/FC515CAB-E87C-4D10-A7AC-A1642EAB4AE1/o/Brochure_subsidies.pdf (כניסה לאתר ב-24 ביוני 2014).

⁸⁴ משרד החקלאות, תקנות המים (אמות מידה להקצאת מים לחקלאות) (הוראת שעה), תשע"ד-2014, סעיף 13, 20 בינואר 2014 (לאגודה החקלאית השיתופית של בקעת הירדן יוקצו מים "לפי סעיף 5 להסכם בין הממשלה לבין אגודת המים של בקעת הירדן"), זמין לקריאה בכתובת: http://www.moag.gov.il/NR/rdonlyres/Do3CDDFE-CA6D-48A9-A163-A6414DoE864E/o/takanot_hamaim_2014.pdf (כניסה לאתר ב-25 ביוני 2014).

⁸⁵ "Palestinian Economic Council for Development and Reconstruction (PECDAR) report, cited in Ma'an News, "مظاهر التهميش والتشويه في القطاع الزراعي الفلسطيني", 2007, http://www.pecdar.ps/userfiles/file/Reports/Agr_%20Report.pdf; cited in Abdelnour, Tartir, and Zurayk, "Policy brief," al-Shabaka, July 2, 2012, <http://al-shabaka.org/policy-brief/economic-issues/farming-palestine-freedom?page=show> (כניסה לכל האתרים ב-1 ביולי 2014).

ב' – ילדים פלסטינים העובדים בהתנחלויות הישראליות

על-פי האו"ם, כ-24% מכלל העובדים הפלסטינים בשטח C, לרבות בקעת הירדן, עובדים בהתנחלויות, כשרובם מועסקים בחקלאות.⁸⁶ פעיל באיגוד מקצועי ועורך דין העוסק בזכויות עובדים, העובדים שניהם בגדה המערבית ורואיינו בנפרד, אמרו לארגון Human Rights Watch בהתבסס על ניסיונם, כי כ-30% עד 35% מהעובדים הפלסטינים בהתנחלויות הן נשים; כ-15% אחוז הם מתחת לגיל 18, ועד מחצית מהילדים העובדים הם בני 16 או צעירים יותר.⁸⁷

בשנת 2009 הביע ארגון העבודה הבינלאומי "חשש כבד" בנוגע ל"העסקת ילדים בהתנחלויות הישראליות (...). בפרט בחקלאות", וציטט הערכה ישראלית לפיה 1,900 ילדים הועסקו בהתנחלויות הישראליות ברחבי הגדה המערבית.⁸⁸ אנשי צוות ב"מרכז מען לפיתוח", עמותה פלסטינית הומניטארית העורכת סקרים על ילדים המועסקים בהתנחלויות, העריכו בשנת 2014 כי עד כאלף ילדים עובדים במגזר החקלאי בהתנחלויות, אם כי במהלך השנה חלות תנודות במספרם והוא עשוי להיות גבוה יותר בתקופת הקיץ, כשבתאי הספר סגורים.⁸⁹

בסקר שנערך בשנת 2004 בנושא העסקת ילדים מצאה הלשכה הפלסטינית המרכזית לסטטיסטיקה כי 3.8% עד 6% אחוז מהילדים בגילאים 5 עד 17 בגדה המערבית עבדו, כשהאחוז הגבוה ביותר, 13.2% – היה במחוז יריחו, בבקעת הירדן.⁹⁰ כ-56% מהילדים שעבדו היו מתחת לגיל 15, וכמעט 49% מהם עבדו

⁸⁶ משרד האו"ם לתיאום עניינים הומניטריים, "פרופיל פגיעות שטח C", עמ' 5, זמין לקריאה בכתובת: https://www.ochaopt.org/documents/ocha_opt_fact_sheet_5_3_2014_he_.pdf (כניסה לאתר ב-15 בפברואר 2015). נציג איגוד מקצועי מקומי במחוז יריחו, המהווה חלק מבקעת הירדן, העריך כי כ-2,500 פלסטינים עובדים בחקלאות בהתנחלויות לאורך כל השנה, בעוד שעו"ד המתמחה בזכויות עובדים העריך את מספרם הכולל בכ-3,000; בנוסף, כ-800 פלסטינים מיריחו עובדים באזור התעשייה מישור אדומים השייך להתנחלויות, מאה מועסקים בעבודות ניקיון בהתנחלות הגדולה מעלה אדומים, ושמונים עבדו בענף התיירות הישראלי בים המלח. השכר השעתי באזור התעשייה של ההתנחלויות עלה בשנים האחרונות, ותנאי העבודה בענף זה טובים יותר מאשר במגזר החקלאי בהתנחלויות. ראיון שערך Human Rights Watch עם וואיל נט"ף, מזכ"ל אזור יריחו, הפדרציה הפלסטינית של איגודי העובדים, יריחו, 5 במארכ, 2011; ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם האשם מסארווה, קו לעובד, יריחו, 10 בפברואר 2014. ארגון פלסטיני ללא מטרות רווח דיווח כי גורמים אחרים המעסיקים עובדים מהאזור כוללים את כוחות המשטרה והביטחון הפלסטיניים, תעשיות השירותים והתיירות, ועבור 500 מתושבי בקעת הירדן, מגוון מעסיקים בתוך ישראל.

⁸⁷ Ma'an Development Center, *Limited Opportunities: The Labor Market for Youth in the Jordan Valley*, 2013, p. 17, זמין לקריאה בכתובת: <http://www.maan-ctr.org/pdfs/FSReport/LaborMarket.pdf> (כניסה לאתר ב-15 ביוני 2014).

⁸⁸ ישנם גם אנשים המועסקים בענף הבנייה הפלסטיני. נ', תושב שכם, אמר כי שבר את שתי רגליו במהלך עבודתו בשנת 2013, וכי הוא עדיין מנסה לקבל מעמד של נכה מהרשות הפלסטינית. הוא היה מובטל במשך 17 חודשים אך לאחרונה שב לעבודה. הוא השתכר 60 ש"ח (17.14\$) ליום בבנייה. ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם נ', אל-עוניה, 4 באפריל 2014.

⁸⁹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם וואיל נט"ף, 5 במארכ, 2011; ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם האשם מסארווה, 10 בפברואר 2014.

⁹⁰ International Labor Conference, *Report of the Director-General, Appendix*, "The situation of workers of the occupied Arab territories," para. 61 (2009).

⁹¹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם כריס וייטמן, מרכז הפיתוח מען, רמאללה, 12 במאי 2014 ו-23 בספטמבר 2014.

⁹² זאת, כיוון ש-3.8% מההורים שהשתתפו בסקר אמרו שילדיהם עובדים, אך 6% מהילדים שהשתתפו בסקר אמרו שהם עובדים. PCBS, *Child Labor Survey: Main Findings*, July 2004, p. 27, זמין לקריאה בכתובת:

בחקלאות. הסקר לא כלל נתונים מפולחים על ילדים העובדים בהתנחלויות הישראליות, אך כמה מתוצאותיו נראות מתאימות לילדים המועסקים בהן: 71% מהילדים עבדו "בשל צורך כלכלי", 51.4% עבדו "כדי לסייע במשימות במשק הבית", ו-19.6% עבדו "כדי להגדיל את הכנסת משק הבית".⁹¹

למרות שיעורי העוני הגבוהים בקרב פלסטינים בבקעת הירדן, ענף החקלאות בהתנחלויות מושך גם עובדים, לרבות ילדים, ממקומות אחרים בגדה המערבית. האשם מסארווה, תחקירן שטח בארגון הישראלי לזכויות עובדים קו לעובד, אמר כי בחודש אוגוסט 2013 ביקר במחסן בכפר אל-עוג'ה שמצפון ליריחו ומצא כי במקום התגוררו 17 מתושבי הכפר אל-יאמון, הסמוך לשכם, מחוץ לבקעת הירדן, ובהם חמישה ילדים.

בזמן שהייתי שם קבלן-העובדים הגיע בסקודה שחורה וכשהצגתי את עצמי, הוא אמר לי, "שאל את הילדים אם יש להם לחם בבית". כמה מהם אמרו שיש להם הורים חולים שלא יכולים לעבוד, או שהם פשוט שונאים את בית הספר. הם אמרו כי השתכרו 60 ש"ח ליום, אך המתווך ניכה עשרה שקלים עבור הלינה במחסן, וחמישה שקלים על זה שהסיע אותם להתנחלויות. היה יותר ממחסן אחד כזה.⁹²

בחודש פברואר 2014 ביקר ארגון Human Rights Watch במחסן נוסף באל-עוג'ה, בו חיו שלושה גברים בגילאים 20-21. הגברים אמרו כי הם עובדים בהתנחלות הסמוכה גלגל, וכי ארבעה ילדים, אחד מהם בן 14, גרו עימם במחסן עד לחודש קודם לכן. על רצפת המחסן היו עדיין שבעה מזרונים.⁹³ במחסן אחר באל-עוג'ה מצא ארגון Human Rights Watch בחודש אפריל שלושה גברים בגילאים 21-20 שאמרו כי נשרו מבית הספר בכיתות ז' ו'ח, ונער אחד בן 17. הגברים היו מאל-יאמון, והנער היה מא-נסארייה, כפר נוסף ליד שכם. הארבעה אמרו כי הם עובדים בהתנחלות נעמה משעה 6:00 ועד 13:00, שישה ימים בשבוע, עבור 70 ש"ח ליום.⁹⁴ הם עבדו בנעמה מדצמבר ועד אפריל או מאי, ובשאר ימות השנה עבדו בתוך שטח ישראל.

מתווכים פלסטינים

מעסיקים-מתנחלים אינם מתקשרים בחוזים ישירות עם עובדי חקלאות פלסטינים, אלא עובדים באמצעות קבלני-עובדים פלסטינים, האחראים לשכירת העובדים, להסעתם ולתשלום שכרם. כל מתווך – המכונה על-ידי העובדים בערבית "וסיט", או קבלן בעברית – מקבל בדרך כלל תשלום של 75

http://www.pcbs.gov.ps/Portals/_pcbs/PressRelease/lfs_childo4e.pdf (כניסה לאתר ב-13 בנובמבר 2014).

⁹¹ PCBS, *Child Labor Survey*, p. 29.

⁹² ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם האשם מסארווה, יריחו, 10 בפברואר 2014.

⁹³ ראיונות והסתכלויות שערך ארגון Human Rights Watch, 10 בפברואר 2014.

⁹⁴ ראיונות שערך ארגון Human Rights Watch, אל-עוג'ה, 12 באפריל 2014.

עד 100 ש"ח ליום מהמעסיק, ובנוסף מנכה סכומים של כ-15 עד 25 ש"ח משכרו היומי של כל עובד שלו הוא אחראי. זאת, בין היתר כדי לכסות את הוצאות ההסעה והוצאות נוספות.⁹⁵ לדברי עובדים פלסטינים חלק מקבלני-העובדים משלמים פיצויים לעובדים שנפצעו או חלו בזמן העבודה, ואילו אחרים אינם משלמים פיצויים כאלה.

פ', בן 13, אמר כי עבד בפצאל בסופי שבוע, והשתכר 50 ש"ח ליום לאחר שקבלן-העובדים ניכה משכרו עמלה, או יותר כאשר עבד שעות נוספות. לעיתים התחיל את יום עבודתו בשעה 5:00 ועבד עד השעה 15:00.⁹⁶ הוא אמר לארגון Human Rights Watch: "הקבלן בא לבית שלי ושאל אותי אם אני רוצה לעבוד. עבודה יותר טובה מבית ספר, המשפחה שלי שאני צריכה שאני אעבוד. אנחנו שישה במשפחה, שלושה בנים ובת וההורים שלי. אני הבכור, ואני ואבא שלי עובדים. המשפחה שלי רוצה שאסיים את בית הספר וגם אעבוד בסופי השבוע, וזה גם מה שאני רוצה".

ארגון Human Rights Watch ראיין את ה', קבלן-עובדים, שאמר כי הוא מספק למתנחל מתומר חמישים עובדים לכל אורך השנה, "ובעונת בציר הענבים, זה עולה לשבעים עובדים". ה' תיאר את עבודתו:

בסה"כ עובדים בתומר 500 פלסטינים, ובערך חמישים או שישים תאילנדים. אני עובד עם מתנחל אחד, שזה רגיל. מתחתי יש כמה מנהלי עבודה, ואני נותן לכל מנהל עבודה לפקח על עשרים עובדים. המתנחל נותן לי כסף לשלם עבור דברים, ואני נותן לו קבלות, אבל הוא לא מתערב. הוא ייצא לחופשה ופשוט ישאיר הכול לטיפול. אנחנו מקבלים הזמנות שאני אחראי עליהן. המתנחל יגיד "אנחנו צריכים למלא עשרה ארגזים (בתוצרת) עבור מהדרין או גליל", ואני צריך לוודא שהם ימולאו. אם אנחנו צריכים לקנות חומרי הדברה או משהו, אז אני הולך לקנות את זה, מחנויות באזור. אנחנו מייצאים לארה"ב, צרפת, רוסיה וערב הסעודית, או שאנחנו מוכרים לישראל ולשוק הפלסטיני.⁹⁷

בנוסף למטלות אלה, קבלני-העובדים משרתים עבור מעסיקיהם גם מטרה אחרת: הימנעות מהצורך להשיג היתרים ולספק תלושי שכר לעובדים פלסטינים, שיוכלו להשתמש במסמכים אלו כהוכחות בבית המשפט. ואאיל נט"ף, נציג של איגוד עובדים פלסטיני, אמר לארגון Human Rights Watch: "בייצור חקלאי לעובד יש היתר לעיתים נדירות. למתווך, שהוא בדרך כלל עובד ש"קודם" מתוך כוח האדם, תהיה רק רשימה של צוות העובדים שלו. במידה ועובדים מפוטרים אין להם הוכחה

Ma'an Development Center, *Limited Opportunities: The Labor Market for Youth in the Jordan Valley*, 2013, p. 17, ⁹⁵ <http://www.ma-an-ctr.org/pdfs/FSRReport/LaborMarket.pdf> (כניסה לאתר ב-15 ביוני 2015).

⁹⁶ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch, פסאיל, 7 במאי 2011.

⁹⁷ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם ה', פסאיל, 10 באפריל 2014.

שהועסקו".⁹⁸ ה' וקבלן-עובדים נוסף, א', אמרו כי הם היו אחראים לתשלום שכר העובדים במזומן; כל העובדים שעמם שוחח ארגון Human Rights Watch אמרו כי קיבלו את שכרם במזומן, ללא מסמכים כלשהם.

ה' אמר כי לכמה עובדים מבוגרים יותר שעבדו תחתיו במשך עשר שנים או יותר היה היתר עבודה ישראלי רשמי, "כך שהם יכלו ללכת לבית המשפט", אך לעובדים הצעירים יותר לא היה היתר כזה. לדבריו "אין שום תלושי שכר, ואין אף הוכחה".

קבלני-עובדים פלסטינים המעסיקים ילדים בעבודה עבור מעסיקים-מתנחלים אף מתחמקים מקיום החוק הישראלי האוסר על העסקת ילדים מתחת לגיל 15, ועל העסקת ילדים בשעות הלימודים בבית הספר. בעוד פלסטינים העובדים באזורי תעשייה של התנחלויות או בענף הבנייה בתוך ההתנחלויות נדרשים לקבל היתר ביטחוני מהצבא הישראלי כדי להיכנס להתנחלויות, מי שעובדים במגזר החקלאי יכולים להגיע לעבודתם ללא היתר כזה. לדברי ז', בן 19, שעבד בהתנחלויות מאז נשר מבית הספר בכיתה י', "אם אתה עובד עבור התנחלות, הם בודקים את תעודת הזהות שלך, אבל אם אתה עובד עבור חקלאי, לא אכפת להם".⁹⁹

ס', שהייתה בת 16 בעת ששוחחה עם ארגון Human Rights Watch, אמרה כי עזבה את בית הספר בגיל 13 משום שמשפחתה נזקקה לכסף שתרוויח. היא עבדה בהתנחלות קליה עד לגיל 15, אז פוטרה, יחד עם בני משפחה נוספים שעבדו בהתנחלות. ס' לא ידעה אם פקחי עבודה ישראליים ביקרו אי פעם בהתנחלות שבה עבדה, אך אמרה כי הסתתרה בדרך לעבודה בשל גילה. "הייתי מתחבאת מתחת למושבים באוטובוס (של קבלן-העובדים) בדרך (לקליה) בכל פעם שראינו חייל או אנשי ביטחון, מפני (שקבלן-העובדים אמר) שאני צעירה מדי לעבוד", היא אמרה. "לפעמים החיילים היו עוצרים את האוטובוס והייתי אמרתי להם ששכחתי את תעודת הזהות בבית. הם תמיד נתנו לי לעבור".¹⁰⁰ (ישראל מתירה לרשות הפלסטינית להנפיק מסמכי זיהוי רק לפלסטינים מגיל 16 ומעלה).

במקרים מסוימים, קבלני-עובדים "מעסיקים" את ילדיהם שלהם. ל', בן 15, אמר כי נשר מבית הספר בגיל 13, בכיתה ט', כדי לעבוד בתומר, שם קטף וארז אספרגוס. "אבא שלי אחראי עלי, ועל עוד ארבעה או חמישה אנשים אחרים. יש לו שתי נשים ויש 14 בני משפחה, ואני ושלושה מהאחים שלי עזבנו את בית הספר כדי לעבוד". ל' אמר כי השתכר 85 ש"ח ליום – מעל הממוצע – עבור משמרת בת 6 שעות שהתחילה בשעה 5:30, ועד 130 ש"ח אם עבד עד השעה 16:00. העבודה חייבה אותו להתכופף מאוד, עד קרוב לקרקע, מה שהסב לו לדבריו כאבי גב. הוא סיפר "הייתי מרסס חומרי הדברה אבל קיבלתי אלרגיה קשה בעיניים והייתי צריך לקנות טיפות עיניים בבית המרקחת, אז עכשיו אבא שלי לא נותן לי להשתמש בחומרי הדברה".¹⁰¹

⁹⁸ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם ואאיל נט'יף, 5 במארס 2011.

⁹⁹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם ז', ג'יפטליק, 10 במאי 2014.

¹⁰⁰ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם ס', בת 16, ג'יפטליק, 12 במאי 2011.

¹⁰¹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם ל', פאסיל, 10 באפריל 2014.

תנאי עבודה נצלניים ומסוכנים

גילאים ושעות עבודה

רוב הילדים הפלסטינים שרואיינו על-ידי ארגון Human Rights Watch אמרו כי התחילו לעבוד בהתנחלויות חקלאיות ישראליות בגיל 13 או 14. ילדים בגיל צעיר, בני 11 בלבד, עובדים עבודה חלקית, וילד אחד שרואיין על-ידי ארגון Human Rights Watch דיווח כי עבד לצד ילד בן עשר בלבד.¹⁰² שני אחים אמרו לארגון Human Rights Watch כי התחילו לעבוד עבודה מלאה כשהיו בני 13 ו-14. כיום, כשהם בני 16 ו-17, הם סיפרו כי מתוך ארבעים אנשים העובדים עם הקבלן שלהם, 15 צעירים מהם, והילד הצעיר ביותר הוא בן 14.¹⁰³ נערה בת 16, שעזבה את בית הספר בגיל 13 כדי לעבוד, אמרה לארגון Human Rights Watch כי בהתנחלות שבה עבדה הועסקו 100 עובדים, ורובם היו מתחת לגיל 17.¹⁰⁴

א', מא-זובידאת, התחיל לעבוד במהלך חגים ואחרי שעות בית הספר כשהיה בן 11, ואמר שעזב את בית הספר כדי לעבוד עבודה מלאה כשהיה בן 13.¹⁰⁵ מ', נער בן 15, אמר כי נשר מבית הספר בגיל 14 כדי לעבוד בהתנחלויות תומר ופצאל. לדבריו, מתוך עשרים הפלסטינים שעבדו עמו, חמישה היו מתחת לגיל 18, והצעיר ביותר היה בן 14.¹⁰⁶ שמונה משלושים בני כיתתו של מ' עזבו את בית הספר כדי לעבוד בהתנחלויות. "אני עובד בגלל שאבא שלי מת ואמא שלי לא עובדת", הוא אמר. "אני הבכור מבין שבעה ילדים והמפרנס היחיד. זו הדרך היחידה להרוויח כסף".

מ', בן 16, אמר כי שלושה משמונת האנשים שעובדים איתו גם הם בני 16, וארבעה אחרים הם בני 14 ו-15. הילדים הועסקו על-ידי קבלני-עובדים שונים, אך כולם עבדו מהשעה 6:00 ועד 16:00, עם הפסקה בת חצי שעה.¹⁰⁷ מ' אמר כי הם משתכרים שישים ש"ח ליום עבודה, לאחר הניכויים של קבלני-העובדים, ועובדים בערך 15 ימים בחודש, משום שלעיתים קרובות לא הייתה עבורם עבודה בהתנחלות.

בשנת 2011 ראיין ארגון Human Rights Watch שלושה ילדים בני 13, שניים מהם מג'פטליק ואחד מפסאיל, שאמרו כי עבדו בסופי השבוע ולאחר שעות בית הספר. ר', בן 13, תלמיד כיתה ח', אמר כי אחיו הבכור, שהוא בן 17, מטפל בו ובשתי אחיותיו ובשלושה אחים נוספים מכיוון שאביהם מוחזק בבית הכלא ואימם נמצאת בירדן. בכדי לעזור, ר' עבד בימי שישי ושבת עם סבתו בקטיף בצלים בתומר מהשעה 6:00 ועד 13:00, ולעיתים עד 15:00.¹⁰⁸ "אני מוציא את הבצלים מתוך האדמה ועורם

¹⁰² ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מ' ס', בן 15, פאסיל, 4 במארס 2011.

¹⁰³ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch, עם ר', בן 16 ו-ר', בן 17, יריחו, 7 במאי 2011.

¹⁰⁴ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם ס', בת 16, ג'פטליק, 12 במאי 2011.

¹⁰⁵ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם א', בן 14, א-זובידאת, 18 באפריל 2011.

¹⁰⁶ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מ' ס', בן 15, פאסיל, 4 במארס 2011.

¹⁰⁷ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מ', 16, א-זובידאת, 12 במארס 2011.

¹⁰⁸ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם ר', בן 13, ג'פטליק, 11 ביוני 2011.

אותם בערימה אחת", אמר. "אני חותך אותם, עם מספריים או עם סכין. הם מרססים את הבצלים, לא בזמן שאני עובד עליהם, אבל הם עדיין רטובים מחומר ההדברה".

אימו של ילד אחר, א', הסבירה כי קיבלה מקבלן-העובדים אישור לכך ש'א' יעזור לה. "אני לקחתי אותו כדי שיעזור לי לסיים שטח גדול יותר", אמרה. "אם אתה משלים קטיף בצלים בשטח של עד 150 מטר מרובע, זה נחשב יום עבודה. מותר לי להביא עזרה, כך שאני יכולה להשלים יותר. מקבלים שכר של יומיים אם משלימים 300 מטרים".¹⁰⁹

ילדים סיפרו כי לעיתים קרובות הם עובדים שישה או שבעה ימים בשבוע, החל בשעה 5:30 או 6:00 ועד 13:00 או 14:00. בעונות השיא של הקטיף, הם עלולים לעבוד 11 או 12 שעות ביום. א' היה בן 14 כשרואיין בשנת 2011, ועבד אז שישה ימים בשבוע, "לפעמים מ-6:00 עד 18:00 כשהיה הרבה לחץ".¹¹⁰ נער בן 17 אמר, "במטעי התמרים, אנחנו עובדים שעות נוספות, עד 16:00 או 17:00, שלושה עד ארבעה ימים בשנה, בגיזום, ובמשך עונת הקטיף, אנחנו צריכים למלא שלוש משאיות לפני שאנו יכולים ללכת הביתה, אז לפעמים אנחנו צריכים לעבוד עד מאוחר מאוד".¹¹¹

לעיתים מופעל על הילדים לחץ לעבוד ללא הפסקות. א', בת 15, שנשרה מבית הספר בסוף כיתה ח', אמרה:

אם אתה מתיישב בזמן שאתה עובד בפלפלים או בענבים המפקח יבוא ויגיד לך לעמוד ולא לעשות הפסקה. אנחנו לא מקבלים חדרי שירותים – אנחנו מקבלים רשות מהמפקח לצאת לשדות. הם תמיד צועקים עלינו, לא מעליבים אבל אומרים, "תעבדי מהר יותר, את איטית מדי". אין להם כבוד אלי שם. קבלן-העובדים מסוגל לפטר אנשים בבוקר, מבלי לשלם להם את השכר שלהם לאותו יום, למשל אם הם גורמים נזק לפירות. אתה לא יכול להחליף את קבלן-העובדים, הם ידברו אחד עם השני ויכריחו אותך לחזור לזה שניסית לעזוב.¹¹²

פ', בן 13, החותך פלפלים ומניח אותם בארגזים, עובד לעיתים מהשעה 5:00 ועד 15:00. הוא סיפר, "הם לא רוצים שאני אלך עד שאסיים, אני צריך לעשות עשר שורות של פלפלים ביום. פעם אחת רציתי לעזוב אבל המפקח אמר לי, 'לא, אתה חייב להישאר עד שאתה מסיים עשר שורות'".¹¹³

מ', שאמר שהיה רוצה להיות מורה, סיפר כי שבעה מתוך 17 בנים בכיתתו בבית הספר היסודי נשרו כדי לעבוד בהתנחלויות לפני שסיימו את כיתה י'. הוא אמר כי שלושה משמונת האנשים שעובדים

¹⁰⁹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם אום א', ג'יפטליק, 11 ביוני 2011.

¹¹⁰ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם א', בן 14, א-זובידאת, 18 באפריל 2011.

¹¹¹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מ', בן 17, יריחו, 12 במארס 2011.

¹¹² ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם א', בת 15, פאסיל, 7 במאי 2011.

¹¹³ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם פ', בן 13, פאסיל, 7 במאי 2011.

איתו הם בני 16, וארבעה הם בני 14 או 15. הבנים מועסקים על-ידי קבלני-עובדים שונים, ולדבריהם הם עובדים עשר שעות ביום – מ-6:00 ועד 16:00 – עם הפסקה בת חצי שעה בלבד.

שכר נמוך

השכר היומי הממוצע של פלסטינים בגדה המערבית, להוציא עובדים בהתנחלויות, עמד על 87 ש"ח בשנת 2012, התקופה האחרונה שלגביה קיימים נתונים; במחוז יריחו, הנמצא בבקעת הירדן, עמד השכר היומי הממוצע על 80.8 ש"ח.¹¹⁴ השכר הממוצע בישראל ובהתנחלויות בשנת 2012 עמד על 8,971 ש"ח לחודש, או כ-407 ש"ח ליום עבודה.¹¹⁵

החוק הישראלי קובע שכר מינימום, המעודכן תקופתית; על-פי חוק, שכר המינימום לילדים מתחת לגיל 18 נמוך משכר המינימום למבוגרים. הצווים הצבאיים הישראליים מחילים את חוק שכר מינימום על פלסטינים העובדים בהתנחלויות בגדה המערבית, אולם כפי שמומחים משפטיים מדגישים, הם אינם מחילים עליהם היבטים מכריעים של המנגנונים לאכיפת חוק זה.¹¹⁶ נכון ל-1 באוקטובר 2012 – הפעם האחרונה שבה הועלה שכר המינימום במהלך המחקר עבור דוח זה – עמד שכר המינימום היומי למבוגר על 198.46 ש"ח לעובד המועסק חמישה ימים בשבוע, ו-172 ש"ח לעובד המועסק 6 ימים בשבוע. שכר המינימום החודשי עמד על 4,300 ש"ח ושכר המינימום השעתי עמד על 23.12 ש"ח לשעה.¹¹⁷ עבור ילדים מתחת לגיל 16, שכר המינימום החודשי עמד על 3,010 ש"ח, או כ-16 ש"ח

¹¹⁴ מכיוון שבקעת הירדן, כאזור גיאוגרפי, נמשכת אל תוך כמה מחוזות פלסטיניים, נתון זה אינו מייצג משכורות פלסטיניות בכל הבקעה, שבה חיים אלפי בדואים ופלסטינים אחרים העוסקים ברעיית צאן, לעיתים קרובות בקהילות מרוששות. על-פי הלשכה הפלסטינית המרכזית לסטטיסטיקה, השכר היומי הממוצע בש"ח לעובדים בשכר בשטח הפלסטיני (לא כולל ישראל והתנחלויות) על פי מחוז ואזור בשנים 2000-2012 זמין לקריאה בכתובת: http://www.pcbs.gov.ps/Portals/_Rainbow/Documents/wage-2000-2012.htm (כניסה לאתר ב-19 במאי, 2014).

¹¹⁵ חוק שעות העבודה והמנוחה, 1951, מצהיר כי שבוע העבודה לא יחרוג מ 43 שעות. הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה של ישראל, משרות עובדים, שכר, ושכר ממוצע עבור משרת עובד, תקציר סטטיסטי של ישראל 2013, טבלה 12.36, זמין לקריאה בכתובת: http://www.cbs.gov.il/reader/shnaton/temp_shnaton_e.html?num_tab=st12_36&Year=2013 (כניסה לאתר ב-19 במאי 2014).

¹¹⁶ אמיר פז-פוקס ויעל רונן מציינים כי "תושבים ישראלים של ההתנחלויות נהנים מכל האמצעים של חוק שכר המינימום בעוד שהעובדים הפלסטינים בהתנחלויות נהנים מהזכות הבסיסית לשכר מינימום בלבד אך לא מחוקים נוספים המבטיחים זכות זו".

Paz-Fuchs and Ronen, "Occupational Hazards," 30 Berkeley J. Int'l Law. 580 (2012), p. 601, זמין לקריאה בכתובת: <http://scholarship.law.berkeley.edu/bjil/vol30/iss2/7> (כניסה לאתר ב-14 בינואר, 2015).

ראו צו בדבר העסקת עובדים במקומות מסוימים (יהודה ושומרון), (מס' 967) התשמ"ב ב-1982, הודעה בדבר העסקת עובדים במקומות מסוימים, (קביעת שכר מינימום) סעיף 3; צו מס' 1605 צו בדבר העסקת עובדים במקומות מסוימים (תיקון מס' 3), (יהודה ושומרון) התשס"ח – 7 בנובמבר, סעיף 6, המוסיף את סעיף 3ב' לצו מס' 967, מצוטט אצל פז-פוקס ורונן, שם.

¹¹⁷ המוסד לביטוח הלאומי, "מידע כללי – שכר מינימום", זמין לקריאה בכתובת: <http://www.btl.gov.il/English%20Homepage/Medinyut/GeneralInformation/Pages/MinimumWage.aspx> (כניסה לאתר ב-20 באוקטובר 2014). *Jerusalem Post*, Editorial, "Minimum Wage," August 19, 2013, <http://www.jpost.com/Opinion/Editorials/Minimum-wage-323622> (כניסה לאתר ב-15 באוקטובר 2014). עם זאת, פז-פוקס ורונן מציינים כי "שכר מינימום בישראל משולם על בסיס שעתי או חודשי, בעוד בשטחים הכבושים, שכר המינימום משולם לפלסטינים תמיד על בסיס שעתי. יישומו של החוק באופן זה פוטר מעסיקים מלשלם עבור פרקי זמן שבהם העבודה הושעתה, למרות שהעובדים עמדו עדיין לרשותם". *"Occupational Hazards"*, id., p. 8.

לשעה; עבור בני 16, שכר המינימום החודשי היה 3,225 ש"ח, או בסביבות 17 ש"ח לשעה;¹¹⁸ עבור בני 17, עמד שכר המינימום על 3,569 ש"ח לחודש, או כ-18.5 ש"ח לשעה. שכר המינימום לילד נע בין 70% ל-83% משכר המינימום למבוגר.¹¹⁹

השכר השעתי הממוצע שהשתכרו 38 הילדים הפלסטינים שעבדו בחקלאות בהתנחלויות בבקעת הירדן ואשר רואיינו על-ידי ארגון Human Rights Watch עמד על כעשרה ש"ח, או 70 ש"ח ליום, סכום העולה בקנה אחד עם דיווחיהם של ארגונים הומניטאריים וארגוני העוסקים בפיתוח לגבי הכנסותיהם של ילדים עובדים כאלה.¹²⁰ מקצת הילדים הביאו הביתה שכר של 50 ש"ח ליום – ממוצע של 6.25 ש"ח לשעה – לאחר ששילמו עבור ההסעה להתנחלויות ובחזרה; קבוצה אחרת של עשרה עובדים, בהם שלושה ילדים, השתכרה 65 ש"ח עבור יום עבודה של שמונה שעות, או כשמונה ש"ח לשעה.¹²¹ רוב הילדים אמרו כי השתכרו עשרה ש"ח לשעה עבור "שעות נוספות" אם עבדו יותר משמונה שעות, לרוב במהלך עונות הגיזום והקטיף של התמרים. לדברי עובדים, בהתנחלויות מסוימות המתנחלים העלו את שכר העובדים בחמישה ש"ח ליום עבור כל שנה שעבדו, אך מתנחלים אחרים לא עשו כן.¹²²

ס' אמרה לארגון Human Rights Watch כי קיבלה 68 ש"ח בכל יום עבור משמרת שנמשכה מ-6:00 ועד 14:00, ושברך כלל עבודה במשך שבעה ימים בשבוע, אך לעיתים לא נדרשה לעבוד בשבתות. "סחבנו דליים של עגבניות ששקלו בערך תשעה קילו, ולא היו חדרי שירותים", היא אמרה. העובדים קיבלו שכר חודשי, ללא תלושים, והם לא קיבלו שכר עבור ימים שבהם לא יכלו לעבוד כיוון שהיו חולים".

¹¹⁸ שכר המינימום הישראלי, זמין לקריאה בכתובת: http://www.anglo-list.com/index.php?option=com_content&view=article&id=255&Itemid=327 (כניסה לאתר ב-20 באוקטובר 2014). המידע לגבי גובה השכר השעתי לילדים מתחת לגיל 18 סופק לארגון Human Rights Watch בדואר אלקטרוני על-ידי ארגון קו לעובד ב-22 במאי 2011.

¹¹⁹ משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה, "טבלת שכר מינימום עדכנית, החל מ-1 באפריל 2015", זמינה בכתובת: <http://www.moital.gov.il/NR/exeres/2F5EA151-6FAE-4203-91E0-3780483722E5.htm> (כניסה לאתר ב-1 באפריל 2015).
¹²⁰ Ma'an Development Center, *Exploited Palestinian Labor in Israeli Agricultural Settlements in the Jordan Valley*, 2011, cites an average hourly wage of 10 shekels; Ma'an, *Limited Opportunities*, p. 18 בהתנחלויות דיווחו על משכורת ממוצעת של כ-70 ש"ח עבור שמונה שעות עבודה ביום, לאחר שהוסיט [קבלן-העובדים] ניכה את חלקו"; Oxfam, *On the Brink*, צוין כי שכרם של פלסטינים בהתנחלויות חקלאיות שונות נע בין 50 ל-100 ש"ח ליום.

¹²¹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מ', בן 15, פאסיל, 10 באפריל 2014. (המשלם עשרים ש"ח ליום למונית כדי להגיע להתנחלות שבה הוא עובד). במהלך ראיון קבוצתי קצר עם קבוצה של שבעה גברים צעירים, בני 18 עד 24, ושלושה נערים, בני 17, שחזרו הביתה לפסאיל מעבודתם בתומר, חברי הקבוצה אמרו כי הם משתכרים 65 ש"ח ליום. הם התחילו את יום העבודה בשעה 6:00 וחזרו הביתה ב-14:45. שבעה מתוך קבוצה של עשרה אמרו שהתחילו לעבוד בגיל 16. ראיון קבוצתי שערך ארגון Human Rights Watch, פאסיל, 10 באפריל 2014.

¹²² ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם ס', בת 17, ג'יפטליק, 10 במאי 2014. ("בדרך כלל הם מעלים השכר שלך בחמישה שקלים ליום בכל שנה, אך יש בחור בשם אבו סאלם, מטובאס, שעובד כבר 21 שנה, והוא עדיין מקבל רק 65 שקלים ליום").

חוק הגנת השכר תשי"ח-1958 של ישראל מחייב מעסיקים לשלם לעובדים המועסקים בשכר חודשי בסוף כל חודש, ולעובדים המועסקים במשכורת שעתית או שבועית מדי שבועיים.

מעסיקים המלינים שכר למשך שבוע חייבים לשלם לעובד את משכורתו בתוספת קנס של 5%, ועבור כל שבוע של הלנת שכר לאחר מכן עליהם לשלם קנס של 10%.¹²³ נראה כי ישראל אינה מחילה חוק זה על פלסטינים המועסקים על-ידי מתנחלים.¹²⁴

כמה ילדים פלסטינים שעבדו בהתנחלויות אמרו כי קיבלו את שכרם באיחור, או כי הוא כלל לא שולם להם. שני אחים בני 17 ממחנה הפליטים עקבת ג'בר הסמוך ליריחו, עזבו את בית הספר כשהיו בכיתה ט' ועבדו במשך שנתיים בהתנחלות פצאל, לצד ילדים נוספים. "עזבנו את פצאל מפני שהוא (קבלן-העובדים) לא שילם לנו עבור החודשיים האחרונים", אמר ה'. "מעולם לא קיבלנו את הכסף".¹²⁵

על אף שכל הפלסטינים, בוגרים וילדים, שעבדו בהתנחלויות חקלאיות ושאותם ראיין ארגון Human Rights Watch השתכרו הרבה פחות משכר המינימום הישראלי, רוב סכסוכי העבודה שתיארו עובדים פלסטינים וקבלני-עובדים לארגון Human Rights Watch נסבו סביב תשלום פיצויי פיטורין ולא סביב תשלום שכר מינימום. חוק שכר המינימום הישראלי קובע כי עובדים אינם יכולים לוותר על זכותם לשכר מינימום, אך כפי שהצהיר קבלן-עובדים פלסטיני, "אתה לא יכול לבקש (מהמתנחל) העלאה, מפני שהם יפטרו אותך". לעומת זאת, לעובדים הדורשים פיצויי פיטורין יש פחות מה להפסיד, מכיוון שכבר איבדו את מקום עבודתם.¹²⁶

על-פי סקירה של דיני העבודה הישראליים שערך ארגון העבודה הבינלאומי, חוק פיצויי פיטורין תשכ"ג-1963 קובע כי עובדים מפוטרם – אם כי לא עובדים המתפטרים בעצמם – זכאים לפיצויי פיטורין בשווי שכר חודשי עבור כל שנה שעבדו, אלא אם העובד פוטר בגין עבירת משמעת חמורה.¹²⁷ על אף שפלסטינים מסוימים תבעו פיצויי פיטורין, לדברי חלק מהעובדים ששוחחו עם ארגון Human Rights Watch, עובדים אחרים חששו לעשות כן מפחד פן שמם ירשם ברשימה שחורה. ה', למשל, אמר כי ידוע לו על שני עובדים פלסטינים מפסאיל שהחזיקו בהיתרי עבודה ישראלים רשמיים, ובתחילת שנת 2014 תבעו ממעסיקם-המתנחל מתומר פיצויי פיטורין שהגיעו להם לפי החוק הישראלי

¹²³ ILO, "National Labor Law Profile: The State of Israel," Judge Steven Adler, June 17, 2011, זמין לקריאה בכתובת: http://www.ilo.org/ifpdial/information-resources/national-labor-law-profiles/WCMS_158902/lang-en/index.htm (כניסה לאתר ב-10 באוקטובר 2014).

¹²⁴ לדיון באופן שבו ישראל מחילה בו זמנית, באמצעות צווים צבאיים, חוקים ישראליים וחוקים ירדניים בנוגע לשכרם של פלסטינים העובדים בהתנחלויות, ובשכר הנמוך יותר המשולם לפלסטינים עקב כך, ראו Paz-Fuchs and Ronen, "Occupational Hazards," p. 587.

¹²⁵ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch, עם ה', בן 17, יריחו, 12 במאוס 2011.

¹²⁶ שכר המינימום הישראלי (סעיף 12). ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם א', ג'יפטליק, 11 באפריל 2014.

¹²⁷ ILO, "National Labor Law Profile: The State of Israel," Judge Steven Adler, June 17, 2011, זמין לקריאה בכתובת: http://www.ilo.org/ifpdial/information-resources/national-labor-law-profiles/WCMS_158902/lang-en/index.htm

כשפוטרו. "הם זכו בתביעה אבל עכשיו הם מופיעים ברשימה השחורה וכך גם הילדים שלהם", הוא סיפר. לדבריו, "אף אחד לא הסכים להעסיק אותם". עובד פלסטיני אחר אמר כי נמנע מפנייה לבית המשפט כדי לדרוש את מלא פיצויי הפיטורין, ובמקום זאת עשה "עסקה" עם מעסיקו, מחשש שילדיו יוכנסו לרשימה שחורה.¹²⁸ ה' אמר כי קבלן-עובדים שעבד עם מתנחלים אחרים בתומר סיפר לו על "דבר חדש שהם (המתנחלים) המציאו", לפיו למתנחל יש מסמך שעליו נדרשים כל העובדים לחתום, ובו נאמר שהם מוותרים על זכותם לקבל פיצויי פיטורין". ה' מתח ביקורת על יזמה זו שעליה שמע, אך ציין כי "הם (המעסיקים המתנחלים) יכולים לפטר את כולנו מתי שירצו. יש להם אלטרנטיבה – הם יכולים להשיג עובדים מטמון, או ממקום אחר מחוץ לבקעה".

בשנת 2014 דיווח ארגון העבודה הבינלאומי על "חשש מיוחד" בנוגע למצבם של "נשים, גברים וילדים פלסטינים המועסקים בעבודת חקלאיות עונתיות בהתנחלויות הישראליות" בבקעת הירדן, ותיאר "מה שנראה כדפוס פעולה מתואם של מעסיקים ישראלים בהתנחלויות בבקעת הירדן, המכניסים לרשימה שחורה פלסטינים שהגישו תלונות על הפרה של זכויות עובדים".¹²⁹

א', קבלן-עובדים בג'יפטיק שעבד בעבר במשך 11 שנה כעובד חקלאי בהתנחלויות, אמר על מעסיקים-מתנחלים וקבלני-עובדים העובדים עבורם: "הם משלמים במזומן, לא [מקבלים] תלוש משכורת, ואין היתרים [לעבודה], כך שאין שום מסמכים שעליהם אפשר להסתמך כדי לתבוע פיצויי פיטורין או כל דבר אחר".¹³⁰ תושב אחר בג'יפטיק אמר שידוע לו על עובדים שלא רצו ללכת לבית דין ישראלי לעבודה כדי לפתור סכסוך עם מעסיקה-המתנחלים. לדבריו "כשאתה הולך לבית הדין אתה צריך להציג היתרים, הם לא יכולים לבוא רק עם המילה שלהם. בנוסף עליהם לשלם כסף ולהציג מסמכים".¹³¹

ע' אמר כי היה לו חוזה עם מעסיקו: "יש לי חוזה איתו בעברית, ובחזרה נאמר שאני אחראי לוודא שהם (העובדים) מקבלים תשלום מתוך הסכום שהוא נותן לי, ושהעבודה מתבצעת, אך לא מצוין שם מספר העובדים". א' אמר כי שילם לעובדים שמונים ש"ח ליום, "אבל בגלל שהם צריכים לשכור רכב שייקח אותם לעבודה, כמה מהם מביאים הביתה רק חמישים ש"ח ביום".

¹²⁸ בראיון נפרד אמר א', בשנות החמישים לחייו, כי בחודש ינואר 2014 חלה באופן שמוע ממנו לעבוד, ובא לבקש ממעבידו בתומר תשלום פיצויי פיטורין לאחר עבודה של 12 שנים. "הוא אמר לי, 'אין פיצויים, אף אחד לא מפטר אותך.' אמרתי לו שאני לא יכול לעבוד מפני שאני חולה. אז עשיתי איתו עסקה. אני ביקשתי 30,000 (ש"ח), הוא הציע 28,000 ולחצנו ידיים, אבל אז הוא נתן לי 3,000 ש"ח על-פני תשעה חודשים. הסכמתי לכך כדי שילדי יוכלו להמשיך לעבוד". ראיין שערך ארגון Human Rights Watch עם א', פאסיל, 10 במארס 2014.

¹²⁹ ILO, International Labor Conference, 103rd Session, 2014, Report of the Director-General, Appendix, The Situation of workers of the occupied Arab territories, May 12, 2014, p. 27, זמין לקריאה בכתובת: http://www.ilo.org/ilc/ILCSessions/103/reports/reports-to-the-conference/WCMS_242965/lang-en/index.htm (כניסה לאתר ב-9 בפברואר 2015).

¹³⁰ ראיין שערך ארגון Human Rights Watch עם א', ג'יפטיק, 11 באפריל 2014.

¹³¹ ראיין שערך ארגון Human Rights Watch עם ר', ג'יפטיק, 11 באפריל 2014.

דוח משנת 2015 של ארגון העבודה הבינלאומי התייחס ל"דפוסי פעולה מתועדים היטב של מעסיקים ישראלים (בהתנחלויות), הנמנעים מחובותיהם החוקיות כלפי עובדיהם", כולל "תחבולות להסתרת יחסי ההעסקה, כדי להימנע מהנפקת תלושי שכר או להסתיר את מספרן המדויק של שעות העבודה, על-מנת להימנע מתשלום שכר מינימום ומתשלומי חובה לביטוח הלאומי".¹³²

בשנת 2012 דיווח ארגון אוקספם, באופן העולה בקנה אחד עם ממצאי ארגון Human Rights Watch, כי אף אחד מהעובדים הפלסטינים שראיין צוות הארגון באותה שנה בבקעת הירדן "לא קיבל את התנאים שלהם זכאים עובדים ישראלים על-פי חוק, לרבות חופשות, תשלום על שעות נוספות, הוצאות נסיעה, ביטוח רפואי, דמי מחלה, או תשלומים מקופת גמל".¹³³

בטיחות וגהות

ילדים תיאררו כיצד ביצעו עבודות שסיכנו את בריאותם ובטיחותם במשקי מתנחלים. ילדים העובדים במשקים כאלה משתמשים בחומרי הדברה הגורמים לבחילה, לסחרחורת ולפריחות בעור, ולטווח הארוך קשורים בסרטן, בבעיות נוירולוגיות ובעקרות. הם נחתכים מכלי עבודה חדים ומפעילים מיכון כבד העלול לגרום לתאונות חמורות עוד יותר. הם מטפסים על סולמות גבוהים ועובדים בטמפרטורות קיצוניות העלולות לגרום למכת חום. רבים מהילדים שראיין ארגון Human Rights Watch אמרו שלא קיבלו גישה לטיפול רפואי או פיצוי בגין פציעותיהם, וכי בקשותיהם לתשלום דמי מחלה עבור ימי העבודה שהפסידו בגין מחלה או פציעה הקשורה לעבודה נתקלו בסירוב.

חשיפה לחומרים כימיים

רוב הילדים הפלסטינים שאותם ראיין ארגון Human Rights Watch אמרו שריססו יבולים בחומרים כימיים, בתכיפות של עד פעמיים בשבוע. חלקם נשאו מכלי ריסוס על גבם, ואילו אחרים השתמשו בצינוורות המחבורים למכלים. רק שניים מבין 16 הילדים המרואיינים שאמרו כי עבדו עם חומרים כימיים אמרו שהקבלן שלהם סיפק להם מסיכות, אמצעי מגן לעיניים וכפפות.¹³⁴ רבים אחרים, שעבודתם כללה ריסוס יבולים, תיאררו תסמינים שכללו סחרחורת, בחילה, גירויים בעיניים ופריחות. חומרי ההדברה המשמשים תדיר בחקלאות כוללים קוטלי חרקים, קוטלי עשבים, קוטלי פטריות, חומרים לחיטוי-עישון והורמונים צמחיים (פיטו-הורמונים). חלק מחומרי הדברה שזוהו בהתנחלויות

¹³² ILO, International Labor Conference, 103rd Session, 2014, Report of the Director-General, Appendix, The Situation of workers of the occupied Arab territories, May 12, 2014, p. 27, http://www.ilo.org/ilc/ILCSessions/103/reports/reports-to-the-conference/WCMS_242965/lang-en/index.htm

¹³³ Oxfam, *On the Brink*, p. 17.

¹³⁴ ס', בן 17, אמר שריסס חומרי הדברה פעם או פעמיים בשבוע, מצינור שהיה מחובר למכל, וכי עטה כפפות ומסיכה שכיסתה את עיניו. ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם ס', ג'יפתליק, 10 במאי 2014. בן 18 שסיים את לימודיו בבית הספר מרסס פעם או פעמיים בשבוע חומרי הדברה מצינור המחובר למכל; הוא לובש סרבל פלסטיק אבל אינו עוטה מסיכה, כפפות או מגיני עיניים. ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם א', ג'יפתליק, 10 במאי 2014.

חקלאיות בבקעת הירדן הם פוספטים אורגניים, שהם רעלים עצביים.¹³⁵ רמת הרעילות שלהם משתנה מתכשיר לתכשיר והם חודרים לגוף בעקב דרך העור, אף שניתן גם לבלוע או לשאוף אותם. אף שכל אדם העובד במשק שאינו אורגני עלול להיחשף לחומרי הדברה, אנשים המטפלים בחומרי הדברה חשובים לסיכון גבוה במיוחד, בעיקר אם אינם משתמשים בציוד מגן.¹³⁶

לדברי ארגון העבודה הבינלאומי, חשיפה ארוכת טווח לרמות נמוכות של חומרי הדברה לא נחקרה כל צרכה, אבל "נמצא קשר בינה לבין בעיות בריאות כרוניות אצל ילדים, כגון סרטן ובעיות במערכת הרבייה".¹³⁷ בדוח משנת 2011 של ארגון העבודה הבינלאומי, העוסק בילדים ובעבודות הכרוכות בסיכון, מצוטט מחקר שבדק חשיפה לחומרי הדברה בקרב ילדים שטרם מלאו להם 15, ומצא אצלם סיכוי גבוה פי ארבעה לסרקומה של הרקמות הרכות, וסיכוי גדול כמעט פי שלושה לפתח לויקמיה; ומחקרים אחרים "המראים כי התפתחותם הנוירולוגית של צעירים מושפעת לרעה מחשיפה לחומרי הדברה", העלולה לגרום "לרמת אינטליגנציה נמוכה יותר ולחריגות התנהגותיות בהמשך חייהם".

רוב הילדים שארגון Human Rights Watch ראיין לא ידעו מה שמות החומרים הכימיים או האם שימשו להדברת מזיקים, עשבים שוטים או לדישון. לדברי א', קבלן-עובדים פלסטיני, גידולים שונים מצריכים חומרים כימיים שונים. "לענבים, למשל, צריך אלזודף. בעונת בציר הענבים, עור הפנים של הרבה אנשים מתקלף".¹³⁸ אלזודף הוא חומר ההדברה ציאנאמיד המשמש כקוטל מזיקים. בשנת 2008 החליט האיחוד האירופי להפסיק להתיר שימוש בציאנאמיד להגנה על צמחים, בשל הסיכונים הבריאותיים הנשקפים ממנו.¹³⁹

מבוגר שעבד בהתנחלויות אמר שריסס טיונקס על יבולים (טיונקס הוא השם המסחרי של אנדוסולפאן, מדביר חרקים שתוקף הפטנט שלו פג) וכי הוא מאמין שהשימוש בחומר שכיח בהתנחלויות.¹⁴⁰

¹³⁵ US Environmental Protection Agency (EPA), Office of Pesticide Programs, "Types of Pesticides," May 2012 (פוספטים אורגניים "משפיעים על מערכת העצבים באמצעות פגיעה באנזים המווסת אצטילכולין, שהוא מוליך עצבי").
<http://www.epa.gov/pesticides/about/types.htm> (כניסה לאתר ב-21 בינואר 2015).

¹³⁶ ראו למשל Human Rights Watch, Tobacco's Hidden Children: Hazardous Child Labor in US Tobacco Farming, May 14, 2014, <http://www.hrw.org/node/125316>; זמין לקריאה בכתובת: <http://www.hrw.org/node/125316>.

¹³⁷ ILO, Children in Hazardous Work, 2011, p. 23 http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_155428.pdf (כניסה לאתר ב-11 בדצמבר 2014).

¹³⁸ ראיין שערך ארגון Human Rights Watch, עם א', ג'יפתליק, ה-10 במאי 2014.

¹³⁹ European Commission Decision 2008/745/EC, September 18, 2008, "Concerning the non-inclusion of cyanamide in Annex I to Council Directive 91/414/EEC and the withdrawal of authorisations for plant protection products containing that substance (notified under document number C(2008) 5087)," פסקה 5 ("קיימים סימנים ברורים לכך שניתן לצפות שתהיה לו השפעה מזיקה על בריאות האדם, ובמיוחד על בריאותם של מפעילים"). זמין לקריאה בכתובת: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32008D0745> (כניסה לאתר ב-12 באוקטובר 2014).

¹⁴⁰ ראיין שערך ארגון Human Rights Watch עם ג', פסאיל, 5 באפריל 2014. במסגרת עבודה לשם תואר מוסמך שכתבו סטודנטים באוניברסיטת א-נג'אח שבשכם נערכה בדיקת סקר של חקלאים פלסטינים שלא הועסקו בהתנחלויות, ומצאה כי

הסוכנות האמריקאית להגנת הסביבה הצהירה בשנת 2010 כי היא מוציאה בהדרגה את האנדוסולפאן משימוש "משום שהוא עלול להעמיד עובדים חקלאיים בסיכון בריאותי בלתי קביל".¹⁴¹ ארגון העבודה העולמי ציין בשנת 2011 כי "מחקר חתך רוחבי שבדק נערים עובדים צעירים שנחשפו באופן כרוני למדביר החרקים אנדוסולפאן" מצא כי "הנערים חוו סיבוכים בהתפתחות המינית, לרבות ייצור לא תקין של טסטוסטרון ועיכובים בהגעה לבגרות מינית לעומת קבוצת בקרה של נערים שלא נחשפו".¹⁴²

מ', בן 16, אמר שעזב אל הלימודים בכיתה ו', כשהיה בן 14, כדי לצאת לעבודה. הוא אמר שבהתנחלות תומר, שבה עבד בחממות, הוא ריסס מדי שבוע במשך יומיים מלאים חומרים כימיים על גידולים, מתוך מכל בנפח של כ-30 ליטרים שאותו נשא על גבו. "אני סובל מכאבי גב לעיתים קרובות", אמר,¹⁴³ והסביר:

יש הרבה סוגים של חומרי הדברה; יש חזקים, יש חלשים יותר. אני לובש כפפות, וכשאני משתמש בחומר ההדברה החזק אני מקבל גם מסיכת נייר. אחד מהם נקרא דקתלון. מערבבים 30 ליטרים מים עם 100 סנטיילטר מהחומר הזה. החומר השני זה בסטה. כדי לקבל תוצאות טובות יותר אנחנו מערבבים את שניהם יחד, עם מים.

דקתלון הוא שמו המסחרי של קוטל חרקים; בסטה הוא שמו המסחרי של קוטל עשבים.¹⁴⁴ על פי תקנים שקבעה הסוכנות האמריקאית להגנת הסביבה, אחרי שמרססים דקתלון בחממה, אסור שעובדים ייכנסו לאזור המרוסס ללא ציוד מגן מיוחד למשך פרק זמן של 12 שעות.¹⁴⁵ על התוויות של בסטה נאמר "בעת פתיחת המכל, הכנת התרסיס ושימוש בתרסיס המוכן יש ללבוש סרבל כותנה

גם הם השתמשו בחומרים כימיים, הן אלה והן אחרים, וסבלו מתסמיני רעילות. Maysoun Tahsin and Abdel Raouf Al Faris, "The exposure of Farmers and their families to pesticides in an agricultural community," 2007, http://www.najah.edu/sites/default/files/Centers_document/Document/The_exposure_of_Farmers.pdf (כניסה לאתר ב-10 באוקטובר 2014).

US EPA, "Endosulfan Phase-Out," November 10, 2010, ¹⁴¹

<http://www.epa.gov/pesticides/reregistration/endosulfan/endosulfan-agreement.html> (כניסה לאתר ב-10 באוקטובר 2014).

ILO, Children in Hazardous Work, 2011, p. 23, ¹⁴² <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/--->

dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_155428.pdf (כניסה לאתר ב-11 בדצמבר 2014).

¹⁴³ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מ', פסאיל, 4 במאי 2014.

¹⁴⁴ ראו דוגמאות לתוויות מוצר של דקתלון (Decathlon) בכתובת: <http://www.entomology.umn.edu/cues/mnla/decathlon.pdf>

ושל בסטה (Basta) בכתובת: <http://www.bayercropscience.com.au/resources/uploads/label/file10165.pdf?2014102217713> (כניסה לאתר ב-12 באוקטובר 2014).

¹⁴⁵ על " תווית לדוגמה" של קוטל החרקים Decathlon 20 WP Greenhouse and Nursery נכתב, בהתאם לדרישות של הסוכנות האמריקאית להגנת הסביבה, "אין להיכנס או להתיר לעובדים להיכנס לאזורים מטופלים במהלך פרק הזמן בן 12 השעות שבו חלה הגבלת הכניסה ". ניתן לראות את התווית ב: <http://www.entomology.umn.edu/cues/mnla/decathlon.pdf> (כניסה לאתר ב-12 באוקטובר 2014); ראו גם Table "Using Pesticides in Greenhouses," University of Tennessee, Agricultural Extension Service, <https://utextension.tennessee.edu/publications/documents/PB1595.pdf> (כניסה לאתר ב-12 באוקטובר 2014).

מכופתר עד הצוואר ופרקי הידיים (או ביגוד מקביל) וכובע כביס, כפפות PVC או ניטריל עד למרפקים ומגיני פנים או משקפי מגן.¹⁴⁶

מ', נער בן 18 מכפר ליד ג'נין, שנשר מהלימודים בכיתה ט' והתגורר במחסן באל-עוג'ה בעת שארגון Human Rights Watch ראיין אותו, אמר שבדרך כלל לבש מסכה כשריסס חומרי הדברה פעמיים בשבוע. פעם אחת ריסס ללא מסיכה ונזקק לטיפול בבית חולים. "נתקפתי סחרחורת ולא הייתי מסוגל לעמוד", אמר. "כאבה לי הבטן והעיניים שלי היו אדומות, אז [קבלן-העובדים] לקח אותי לבית החולים ביריחו. החזיקו אותי שם שש שעות ורק אחר כך חזרתי הביתה. אני לא יודע מה היה בחומר ההדברה, [קבלן-העובדים] הכין אותו".¹⁴⁷

שני אחים, בני 16 ו-17, ממחנה הפליטים עקבת ג'בר, אמרו שעבדו בהתנחלות פצאל שבעה ימים בשבוע, מ-5:30 לפנות בוקר עד 12 בצהריים, בריסוס חומרי הדברה על פלפלים, קטיף פלפלים וחפירת תעלות לצינורות השקיה. לדבריהם, לאף אחד מהם לא הייתה גישה למסכת מגן או למשקפי מגן. בן ה-17 אמר, "כשאני מרסס אני נתקף לפעמים סחרחורת וקשה לי ללכת, אבל אחרי שעוברות 12 שעות אני מרגיש שוב בסדר".¹⁴⁸

צמד אחר של אחים, שניהם בני 17, גם הם ממחנה עקבת ג'בר שליד יריחו, אמרו שנשרו מהלימודים בכיתה ט' כדי לעבוד בפצאל.¹⁴⁹ הם קוטפים, מנקים ואורזים עגבניות, חצילים, פלפלים, עשבי תיבול ולעיתים תמרים, ומרססים ירקות כשהם עוטים כפפות, אבל לא מסכות. "כשאנחנו מרססים פלפלים, יש לנו פריחות, אבל הן נעלמות אחרי שבוע", אמר ה'. "אם אנחנו נעשים חולים ולא מסוגלים לעבוד, לא משלמים לנו על היום הזה".

מ', בן 14 מפסאיל, אמר שלפעמים עובדים אחרים "מרססים חומרי הדברה על הפלפלים בזמן שאני קוטף אותם. אנחנו מקבלים כפפות אבל לא מסיכה". הוא השתכר בין 60 ל-70 ש"ח ביום ואמר שהוא סובל מ"כאבי גב מזה שאני מתכופף לקטוף את העגבניות והפלפלים".¹⁵⁰

נציג של איגוד מקצועי פלסטיני אמר לארגון Human Rights Watch שהוא יודע על שש נשים פלסטיניות וילדה פלסטינית שסבלו מבעיות בעיניהן בעת שעבדו בשנת 2011 בהתנחלות בית הערבה, לאחר שקטפו

¹⁴⁶ ראו דוגמת תווית מוצר של בסטה, הערה 119 לעיל.

¹⁴⁷ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מ', אל-עוג'ה (מחסן), 12 באפריל 2014.

¹⁴⁸ ראיונות שערך ארגון Human Rights Watch עם ר', בן 16 ור', בן 17, יריחו, 7 במאי 2011.

¹⁴⁹ ראיונות שערך ארגון Human Rights Watch עם י', בן 17 ומ', בן 17, יריחו, 12 במארס 2011. האחים אמרו כי בבית הערבה הם מתחילים לעבוד בשעה 6:00 ומסיימים ב-14:00, שבעה ימים בשבוע, בכל ימות השנה, אבל לפעמים הם מקבלים חופש בשבתות. "קבלנית-העובדים" שלהם – אישה בשם כ' – אוספת אותם באוטובוס בשעה 4:30 בבוקר בקירוב. הם משתכרים 50 ש"ח ביום, המשולמים להם ב-10 בכל חודש, בלי תלושי משכורת או תיעוד אחר כלשהו.

¹⁵⁰ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מ', בן 14, פסאיל, 7 במאי 2011.

עגבניות שרי מרוססות בידיים חשופות ואחר כך נגעו בעיניהן. הוא אמר שהאיגוד המקצועי שלו יעץ להן לתבוע את המעסיק-מתנחל, אבל הן סירבו מחשש שהתביעה תוביל לפיטוריהן.¹⁵¹

שני נערים בני 17 ונער בן 16 מא-זובידאת אמרו שעבדו בארגמן, שם ריססו חומרים כימיים על ירקות פעם בשבועיים, אבל לדבריהם אינם יודעים מה שם החומרים. הם אמרו שלא היה להם ציוד מגן ובכל פעם שריססו הופיעה על עור ידיהם ופניהם פריחה, שנעלמה רק כעבור יומיים או שלושה. רק לעיתים רחוקות ביקשו טיפול של רופא, מפני שלדבריהם הטיפול עולה יותר משכר עבודה של יום שלם.¹⁵² לדברי הנערים, בשלוש השנים שבהן עבדו בארגמן לא פנה אליהם מעולם פקח עבודה בנוגע לחשיפתם לחומרי הדברה, והם לא ראו שום פקח, רק מאבטחים מההתנחלות.

שלושה נערים מפסאיל – שני בני 16 ואחד בן 17 – אמרו שהקילו אחרי שריססו חומרי הדברה ממכלים שנשארו על גבם.¹⁵³ א', בן 16, שעבד בהתנחלות תומר בימי שישי ושבתי, אמר: "אני מרסס חומר הדברה מתוך מרסס-גב. הבוסים שלנו [קבלני-עובדים פלסטינים] אומרים לנו להיזהר, אבל אנחנו לא מקבלים כפפות, מסיכות או ביגוד אחר. אחרי שריססתי את החומר סבלתי מפריחה בידיים, צריבה בעיניים והקאות. הבוס אומר לנו ללכת הביתה עד שנרגיש יותר טוב". ארגון Human Rights Watch לא הצליח לקבוע האם הנערים הקילו כתוצאה מהשפעות המאמץ הפיסי והחום, רעילותם של החומרים הכימיים, או גורמים אחרים.

בן 18, מ', שעבד עבור מעסיק אחר בתומר, אמר שקיבל על עצמו לרסס אבל לא ניתן לו ציוד מגן או ביגוד מגן. "הרבה פעמים חומר ההדברה גורם לנו לכאבי גב, מרססי הגב ממש כבדים", התלונן.¹⁵⁴

מ', בן 16, שאמר שעזב את הלימודים בגיל 14 כדי לעבוד עבודה מלאה בתומר, עבד חמישה ימים בשבוע בקטיף פלפלים, עשבי תיבול וגידולים אחרים, ופעמיים בשבוע ריסס גידולים ממכל חומר הדברה בנפח 30 ליטר שנשא על גבו, כשהוא מצויד להגנתו רק בכפפות ובמסכת נייר. לדבריו המכל היה כבד והוא "סבל הרבה מכאבי גב". פעמיים פנה לבית חולים "בגלל פריחה בעור שלי". מ' לא ידע מה שמו של חומר ההדברה שהוא מרסס, או מה שם המתנחל שבשדותיו הוא עובד. הוא אמר שהמתנחל שילם לקבלן-עובדים פלסטיני כדי שזה יספק לו פועלים חקלאיים פלסטינים, ביניהם עוד שני נערים בני 16 מכפרו של מ' ונער בן 15 ממקום אחר.¹⁵⁵

¹⁵¹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם ואיל נט'ף, ריחו, 5 במארס 2011.

¹⁵² ראיונות שערך ארגון Human Rights Watch עם פ', בן 17; ומ', בן 16, א-זובידאת, 12 במארס 2011.

¹⁵³ ראיונות שערך ארגון Human Rights Watch בפסאיל, 10 ו-12 באפריל 2014.

¹⁵⁴ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מ', בן 18, פסאיל, 12 באפריל 2014.

¹⁵⁵ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מ', בן 16, פסאיל, 4 במאי 2014.

ילדים אחרים לא ריססו חומרי הדברה, ואף על פי כן גם הם תיארו תופעות לוואי קשות מהחשיפה אליהם. כך למשל, י' בן ה-15 שאמר, "לפעמים מרססים חומרי הדברה בזמן שאני עובד; אני מכסה את הפה והאף שלי בחולצה שלי, אבל בכל זאת העור שלי מגרד".¹⁵⁶

בשנת 1992 התקינה ישראל את תקנות הבטיחות בעבודה לעובדים המטפלים בחומרי הדברה, שאותן אינה מחילה על ילדים פלסטינים העובדים בהתנחלויות. תקנות אלה אוסרות על ילדים שטרם מלאו להם 18 לעבוד עם חומרי הדברה המכילים זרחנים אורגניים.¹⁵⁷

טמפרטורות גבוהות

שבעה ילדים פלסטינים אמרו לארגון Human Rights Watch כי עבדו בהתנחלויות בתוך חממות שבהן שרר בקיץ חום מחניק.¹⁵⁸ מ' בן ה-16, אמר שעזב את הלימודים בגיל 14 כדי לעבוד עבודה מלאה בתומר, שם השתכר 70 ש"ח ליום עבודה בן שבע שעות. מדבריו עולה כי הוא לקה במכת חום בחממה.¹⁵⁹ הוא סיפר כי במאי 2013 התעלף פעמים אחדות בעת שעבד בחממה שבה ריסס, קטף וארז פלפלים. "לא יכולתי לראות כלום, התעלפתי וקבלן-העובדים לקח אותי הביתה", אמר. "כשזה קרה למחרת הלכתי בעצמי הביתה. ביום השלישי חזרתי הביתה ואחר כך פניתי לבית החולים ביריחו, שם נתנו לי כדורים נגד כאב ראש ואמרו שזו מכת חום". מ' אמר שהתעלף בעבודה במהלך חמישה ימים רצופים ואחר כך פוטר בשל ההתעלפויות. הוא סיפר לארגון Human Rights Watch:

ביום השישי הלכתי למעסיק חדש. במשך חודש קיבלתי זריקות, בהתחלה בבית החולים ואחר כך נתנו לי תרופה שאותה הייתי צריך לקחת למרפאה כדי לקבל זריקות, לטיפול במכת החום. הייתי מתעלף למשך שתיים או שלוש דקות. כשבחוג הטמפרטורה היא 40 מעלות, בתוך החממה הטמפרטורה היא 50 מעלות או יותר בקיץ, וזו בדיוק התקופה שבה עובדים רוב הילדים, מפני שאין לימודים.

ביוני 2013 החל מ' להתעלף שוב, ושוב קיבל מדי יום זריקה במשך חודש.

¹⁵⁶ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם י' א', בן 15, פסאיל, 7 במאי 2011.

¹⁵⁷ תקנות הבטיחות בעבודה (גיהות תעסוקתית ובריאות העובדים בחומרי הדברה שהם זרחנים אורגניים וקרבוטמים) התשנ"ג – 1992, סעיף 16 (א) 5, זמין לקריאה בכתובת: <http://www.moital.gov.il/NR/exeres/B158948A-E315-4E2E-859C-DB8F64B4391A.htm> (כניסה לאתר ב-1 במארס 2015).

¹⁵⁸ ראיונות שערך ארגון Human Rights Watch, פסאיל, יריחו, ג'פתליק, א-זובידאת, אפריל-מאי 2014.

¹⁵⁹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מ', בן 16, פסאיל, 4 במאי 2014.

ישראל התקינה בשנת 1995 תקנות עבודת נוער, שאותן אינה מחילה על ילדים פלסטינים העובדים בהתנחלויות. תקנות אלה אוסרות על ילדים שטרם מלאו להם 18 לעבוד במקומות שבהם הטמפרטורה נמוכה מ-4 מעלות צלזיוס או גבוהה מ-40 מעלות צלזיוס.¹⁶⁰

טיפול במשאות כבדים

כמה מהילדים שאותם ראיין ארגון Human Rights Watch תיארו כיצד טיפלו במשאות כבדים. 'א' בן ה-15, שנשר מהלימודים אחרי כיתה ח', אמר "אני אוהב ענבים כי הארגזים שוקלים רק 5 קילו. אבל פלפלים זה קשה, הארגזים יכולים להכיל עד 20 קילו בערך".¹⁶¹

פ', בן 13, אמר שעבד בפצאל בסופי שבוע, ויום העבודה שלו התחיל לעתים בשעה 5:00 לפנות בוקר ונמשך עד 15:00.¹⁶² הוא אמר לארגון Human Rights Watch, "אני חותך פלפלים ושם אותם בארגזים, ואחר כך אנחנו צריכים להעביר אותם, הם כבדים, באורך מטר בערך ובערך חצי מזה ברוחב. כואב לי בזרועות ובמותניים. בהתחלה הייתי גורר את ארגז הפלפלים [על הרצפה] אבל מנהל העבודה אמר לי שאני חייב להרים ולשאת אותה".

כמה מהעובדים-הילדים הפלסטינים שראיין ארגון Human Rights Watch סיפרו גם על דרישות פיזיות שעימן התמודדו כשריססו חומרי הדברה או קוטלי עשבים.¹⁶³ יוסף, בן 18, שסיפר כי נשר מהלימודים בגיל 14 כדי לעבוד בהתנחלות תומר, אמר שסבל מכאבי גב בלתי פוסקים לאחר שנשא על גבו מרסס-גב כבד.¹⁶⁴ סאלח, עובד בן 15 מפסאיל, אמר שנשר מהלימודים בכיתה ז' וסיפר לארגון Human Rights Watch:

הכתפיים שלי מאבדות תחושה כשאני נושא את מרסס-הגב שאיתו אני מרסס את חומרי ההדברה – זה מכל בנפח 15 ליטר. אני מרסס חצי שעה בכל פעם, ואז אני ממלא את המכל מחדש. בימים שאני מרסס אני צריך לעשות את זה 15 פעמים עד שאני מסיים. אני לא עושה את זה כל יום – המבוגרים יותר מרססים כל יום.¹⁶⁵

¹⁶⁰ רשימה נוספת של הגבלות, סעיף 3, תקנות עבודת הנוער (עבודות אסורות ועבודות מוגבלות) (התשנ"ו-1995) שהוציא משרד העבודה והרווחה לאחר חקיקת חוק עבודת נוער (התשי"ג-1953). זמין לקריאה בכתובת:

<http://www.moital.gov.il/NR/exeres/335289F7-90Co-4874-AFB3-DA70F3C2B230.htm> (כניסה לאתר ב-1 במארס 2015).

¹⁶¹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם 'א', בן 15, פסאיל, 7 במאי 2011.

¹⁶² ראיון שערך ארגון Human Rights Watch, פסאיל, 7 במאי 2011.

¹⁶³ מ', בן 23, אמר "לפני ארבע שנים היה לי ניתוח דיסקוס בגב" בבית החולים אל-מקאסד בירושלים המזרחית, בשל פציעה שהאמין כי נגרמה לו כתוצאה מנשיאת ציוד ריסוס כבד בתומר. את הניתוח, שעלותו הייתה 12,000 ש"ח מימן בעצמו, אבל חזר לעבודה. ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מ', פסאיל, 10 באפריל 2014.

¹⁶⁴ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch, פסאיל, 10 באפריל 2014.

¹⁶⁵ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch, פסאיל, 10 באפריל 2014.

התקנות בדבר העסקת נוער שהתקינה ישראל בשנת 1995, ושאותן אינה מחילה על ילדים פלסטינים העובדים בהתנחלויות, אוסרות על ילדים שטרם מלאו להם 18 לעסוק בעבודות המצריכות הרמת מטענים שמשקלם יותר מ-12.5 ק"ג לנערים, ו-8 ק"ג לנערות, במשך יותר משעתיים ביום.¹⁶⁶

פציעות בעבודה ואי תשלום פיצויים

בראיונות עם ארגון Human Rights Watch תיארו ילדים לעיתים קרובות חתכים שנחתכו בעבודה, וכן מספר תאונות חמורות יותר. סקר סטטיסטי של פציעות עבודה בקרב ילדים פלסטינים עובדים מצא כי 79.1% מכלל הילדים העובדים דיווחו ב-12 החודשים האחרונים על פציעות עבודה (81.7% מהנערים ו-73% מהנערות), וכי 33% מהילדים שעבדו בייצור חקלאי דיווחו על כאבי גב.¹⁶⁷

א' בן ה-16, העובד בתומר בסופי השבוע, אמר שהוא ועובדים אחרים נחתכו לעיתים קרובות כשהשתמשו במזמרות ענבים בעונת הבציר: "האצבעות של כולנו נפצעו ככה. אם החתך קשה אתה יושב בבית ארבעה ימים ולא מקבל תשלום, אתה מחכה שהחתך יירפא כדי שתוכל לחזור לעבודה. אם אתה נהיה חולה ונאלץ לחזור הביתה בבוקר לא משלמים לך על השעות שעבדת באותו יום".¹⁶⁸

לפני שעבדו בבית הערבה עבדו שני האחים בני ה-17 במשך שנתיים בפצאל, עם פועלים-ילדים אחרים. ה' נזכר כי בפצאל,

כל מי שנפצע במהלך העבודה היה צריך לחכות שם עד לסוף היום כדי לנסוע משם בטנדר, הביתה או לבית החולים ביריחו. לאחד העובדים נקטעה אצבע בתאונה. הדביקו לו את האצבע חזרה בסרט דביק והכריחו אותו לחכות לסוף היום. בפעם אחרת טרקטור קטן התהפך, וילד נשאר לכוד מתחתיו עד שהפועלים התאילנדים חילצו אותו. מי שנפצע לא קיבל שום משכורת על השעות שלא עבד.¹⁶⁹

לדבריהם, תנאי עבודתם בבית הערבה היו שיפור לעומת פצאל, מפני שקבלן-העובדים הנוכחי שלהם לוקח עובדים שנפצעו במהלך העבודה לבית החולים.

¹⁶⁶ רשימה נוספת של הגבלות, חלק ראשון, סעיף 1, תקנות עבודת הנוער (עבודות אסורות ועבודות מוגבלות) (התשנ"ו - 1995) שהוציא משרד העבודה והרווחה לאחר חקיקת חוק עבודת נוער (התש"ג - 1953). זמין לקריאה בכתובת: <http://www.moital.gov.il/NR/exeres/44B51E6D-F3C4-4147-BoFE-oFE05FB56BEE.htm> (כניסה לאתר ב-1 במארס 2015).

¹⁶⁷ Christine Jildeh, Ziad Abdeen, et al, "Labor and Related Injuries among Schoolchildren in Palestine: Findings from the National Study of Palestinian Schoolchildren (HBSC-WBG2006)," ISRN Pediatrics, Volume 2014 (2014) זמין לקריאה בכתובת: <http://www.hindawi.com/journals/isrn/2014/729573/> (כניסה לאתר ב-10 בינואר 2015).

¹⁶⁸ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם א', בן 17, פסאיל, 10 באפריל 2014.

¹⁶⁹ ראיונות שערך ארגון Human Rights Watch עם י', בן 17 ומ', בן 17, יריחו, 12 במארס 2011.

א' בן ה-13 אמר לארגון Human Rights Watch כי בסופי שבוע הוא עוזר לאימו לקטוף בצלים בהתנחלות נירן. "בקיץ שעבר עזרתי לאבא שלי לעבוד ב[התנחלות] משואה, בחפירה ובפיזור דשנים", אמר. "זה היה טוב יותר, מפני שבעבודה בצלים נחתכתי פעם בסכין. אנחנו משתמשים בסכין יפנית. אמרו לי פשוט להמשיך לעבוד".¹⁷⁰

י', מא-זובידאת, אמר שפעם נחתך וחבריו היו צריכים לקחת אותו לבית החולים ביריחו, אבל הוא נאלץ לשלם בעצמו את עלויות הטיפול.¹⁷¹ מ', בן 15 מפסאיל, נשר מבית הספר בכיתה ט', כשהיה בן 14, כדי לעבוד בהתנחלויות תומר ופצאל.¹⁷² בעונת התמרים, אמר, נדרש לטפס על סולם לגובה שניים או שלושה מטרים, או להשתמש בבמת הרמה, כדי לגזום עצי תמר ולקטוף תמרים. לדבריו "עצי התמר קוצניים מאוד, ופעם אחת נחתכתי ולא יכולתי לעבוד חודש". "לא שילמו לי שום פיצויים מפני שכשאתה לא עובד לא משלמים לך. אם אני הולך לרופא אני משלם על זה בעצמי". מ' אמר שהוא עובד שישה ימים בשבוע ומקבל חופש בחגים היהודיים, אבל לא המוסלמיים.

מספר פלסטינים תיארו תנאי עבודה אחרים שעלולים לסכן עובדים קטינים, במיוחד במשמרות ארוכות. בפסאיל, שני נערים בני 15 ו-16, ששניהם נשרו מהלימודים בכיתה ט', אמרו שעבדו "במבנה בית החרושת בתומר" עם מכונה "שמייצרת ארגזי קרטון לירקות ולתמרים", משעה 6:30 בבוקר ועד 14:00 אחר הצהריים.¹⁷³ מ', בן 18, אמר שנפצע כשעבד על אחת המכונות, באפריל 2014. "לפני כעשרה ימים עבדתי על מכונה שמקפלת קרטון לארגזים. בחלק מהמכונה יש דבק לוחט, בטמפרטורה של משהו כמו 150 צלזיוס. הדבק נזל על האצבע שלי והעור התקלף ממנה". לדברי מ', קבלן-העובדים שבהשגחתו עבד לקח אותו לבית החולים ושילם לו על השעות שכבר עבד באותו יום.¹⁷⁴

אישה בת 19 שעבדה בתומר בקטיף עגבניות שרי זכרה תאונה שהתרחשה ב-2011, שבה נתפסה אצבעו של נער בן 17 במכונה למיון תמרים, והן קבלן-העובדים והן המתנחל אמרו שהם אינם אחראים לכך.¹⁷⁵ שני עובדים, בני 17 ו-18, אמרו שהכירו אנשים שנפצעו כשנפלו מסולמות או ממשטח של במת הרמה, בעת שגזמו עצי תמר או קטפו תמרים. עצי תמר יכולים להגיע לגובה של 15 מטר.¹⁷⁶

¹⁷⁰ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם א', בן 13, ג'פתליק, 11 ביוני 2011.

¹⁷¹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם י', בן 14, א-זובידאת, 18 באפריל 2011.

¹⁷² ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מ' ס', בן 15, פסאיל, 4 במארס 2011.

¹⁷³ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch, פסאיל, 12 באפריל 2014.

¹⁷⁴ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מ', בן 18, פסאיל, 12 באפריל 2014.

¹⁷⁵ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מ', יריחו, 2 באפריל 2011. מ' ציינה שלרשות העובדים בשדות העגבניות לא הועמדו בתי שימוש.

¹⁷⁶ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם א', בן 18, ג'פתליק, 10 במאי 2014; ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם א', בן 17, פסאיל, 10 באפריל 2014.

היעדר גישה לטיפול רפואי ואי תשלום פיצויים

דיני העבודה הישראליים החלים על מתנחלים המעסיקים פלסטינים מחייבים מעסיקים לשלם דמי ביטוח בריאות עבור עובדיהם.¹⁷⁷ על המעסיק לרכוש ביטוח לטיפול רפואי הנובע מפציעות בעבודה, ולספק דמי מחלה.¹⁷⁸ לאף אחד מהילדים או העובדים הפלסטינים האחרים שאותם ראיין ארגון Human Rights Watch לא הייתה גישה לביטוח בריאות ישראלי. בכמה מקרים, ילדים שנפצעו או חלו במהלך עבודתם אמרו שקבלן-העובדים הפלסטיני שילם על הטיפול הרפואי שקיבלו בבית חולים, ובמקרה אחד שילם קבלן-עובדים לילד שכר יומי על 25 ימי החלמתו משברים ביד שנגרמו לו כשנפצע במהלך עבודתו. ברם, במקרים אחרים נאלצו ילדים לשלם עבור הסעתם לבתי חולים פלסטיניים ועל הטיפול הרפואי שקיבלו.¹⁷⁹ רק אחד מבין המבוגרים והילדים הפלסטינים שראיין ארגון Human Rights Watch ידע על מקרה שבו עובד פלסטיני שנפצע טופל בבית חולים ישראלי. הוא אמר שהעובד האמור, תושב ג'פתליק שנפצע ואיבד את הכרתו כשנפל מבמת הרמה שמעליה קטף תמרים בהתנחלות משואה, טופל בבית החולים הישראלי רמב"ם.¹⁸⁰

"מרכז מען לפיתוח" דיווח בשנת 2013 שעל אף שכ-30% מהעובדים שנכללו בסקר אמרו שנפגעו במהלך עבודתם, רק שניים קיבלו "פיצוי כלשהו או ימי מחלה בשכר ממעסיקהם המתנחלים" או מקבלני-עובדים.¹⁸¹

א', קבלן-עובדים, אמר שהמתנחל שעיימו עבד בתומר ביקש ממנו לקחת על עצמו את האחריות אם מי מ-16 העובדים שלו יפצע במהלך העבודה: "בשבוע שעבר הבוס שלי רצה שאחתום על מסמך שאומר שאם יקרה משהו לאחד העובדים שלי, אני אחראי. סירבת".¹⁸² א' אמר שאינו יודע האם

¹⁷⁷ החוקים והתקנות הישראליים מחילים על מתנחלים כ-24 חוקים מקומיים: ראו האגודה לזכויות האזרח בישראל, "שלטון אחד, שתי מערכות חוק: משטר הדינים של ישראל בגדה המערבית", עמ' 15-20, אוקטובר 2014, זמין לקריאה בכתובת: <http://www.acri.org.il/he/wp-content/uploads/2014/11/Two-Legal-Systems.pdf> (כניסה לאתר ב-28 בפברואר 2015). במקרים אחרים צוים צבאיים מחילים חוקים ישראליים על מתנחלים, ומתעדכנים כשלחוקים התואמים מתווספים תיקונים. נספח 6 לתקנון המועצות המקומיות [בהתנחלויות], שנחקק על-ידי המפקד הצבאי הישראלי בגדה המערבית, למשל, כולל חקיקה ישראלית, לרבות חוק שכר מינימום, 1987; חוק שירות התעסוקה, 1959; חוק עובדים זרים, 1991; חוק שירות עבודה בשעת חירום 1967. צו צבאי בדבר ניהול מועצות מוניציפליות (יהודה ושומרון) (892) (1981), מובא במאמרם של אמיר פז-פוקס ויעל רונן, Amir Paz-Fuchs and Yaël Ronen, "Occupational Hazards," 30 Berkeley J. Int'l Law, 580 (2012), pp. 600-601 (כניסה לאתר ב-14 בינואר 2015).

¹⁷⁸ המוסד לביטוח לאומי בישראל, "העסקת תושב חוץ" (מי שמעסיק "תושב של הרשות הפלסטינית או תושב יהודה ושומרון ביישובים או באתרים צבאיים" חייב "בתשלום דמי ביטוח לאומי" ל"נפגעי עבודה, ביטוח זכויות עובדים בפשיטת רגל ובפירוק תאגיד וביטוח אמהות"), <http://www.btl.gov.il/Insurance/Maasik/HahasakatToshavChutz/Pages/default.aspx>, (כניסה לאתר ב-12 באוקטובר 2014). ראו גם המוסד לביטוח לאומי, "נפגעי עבודה", http://www.btl.gov.il/benefits/Work_Injury/Pages/default.aspx (כניסה לאתר ב-12 באוקטובר 2014).

¹⁷⁹ ראינו שערך ארגון Human Rights Watch עם מ', בן 18, פסאיל, 12 באפריל 2014; א', בן 16 וא', בן 17, פסאיל, 10 באפריל 2014; א' בן 13, ג'פתליק, 11 ביוני 2011; י' בן 14, א-זובידאת, 18 באפריל 2011; מ', יריחו, 2 באפריל 2011; ה', בן 17, ומ', בן 17, יריחו, 12 במארס 2011.

¹⁸⁰ ראינו שערך ארגון Human Rights Watch עם ר' מ', בן 18, בג'פתליק, 10 במאי 2014.

¹⁸¹ Ma'an, Limited Opportunities, p. 18.

¹⁸² ראינו שערך ארגון Human Rights Watch עם א', ג'פתליק, 10 במאי 2014.

המעסיק רכש ביטוח שיבטח את עובדיו מפני תאונות עבודה. החוק הישראלי מחייב מעסיקים לעשות כן.¹⁸³

נער בן 17 שעבד בהתנחלות פצאל, למשל, אמר שאחד מעמיתיו לעבודה הוכש על-ידי נחש – "הם יוצאים מסביב לצמחיה בערך בשעה 10, כשנעשה חם", אמר - וקבלן-העובדים לקח אותו לבית החולים. "המתנחל שילם את עלות ההסעה שלו לבית החולים, אבל סירב לשלם עבור שלושת ימי המנוחה שנדרשו לעובד".¹⁸⁴

נער בן 16 שעבד בתומר אמר שבאמצע 2013 נעקץ בידו על-ידי עקרב. "אני אלרגי לעקיצות", אמר. "הלכתי לרופא ונאלצתי לשלם 250 ש"ח על הטיפול בבית החולים ו-80 ש"ח עבור המונית".¹⁸⁵ א', נער בן 17 שנשר מהלימודים בכיתה ח', סיפר אף הוא לארגון Human Rights Watch שנעקץ על-ידי עקרב כשעבד באותה התנחלות. "הרגשתי אותו זוחל לי על הגב. זה היה בתחילת העונה [ב-2013], כשחיברנו את צינורות המים בשדה. חברים שלי לקחו אותי באמבולנס לבית חולים. זה היה [עקרב] גדול ושחור, באורך 12 ס"מ בערך, כך שזה לא היה כל כך נורא. הקטנים הצהובים מסוכנים: ברגע שהם עוקצים - לקבר".¹⁸⁶ הוא אמר שלא שילמו לו על הזמן שבו לא יכול היה לעבוד.

הפגיעה בחינוך

שיעורי העוני הגבוהים בקרב הפלסטינים בבקעת הירדן, המוחרפים על-ידי המדיניות הישראלית התומכת בהתנחלויות ומגבילה את יכולתם של פלסטינים להשתמש בקרקע – לרבות לבניית בתי ספר – ואת חופש התנועה שלהם, מובילים למצב שבו ילדים רבים נושרים מן הלימודים ומחפשים עבודה כדי להגדיל את הכנסות משפחותיהם.¹⁸⁷ האפשרות היחידה הפתוחה בפני ילדים רבים היא עבודות חקלאיות בהתנחלות. ילדים אחרים מצאו עבודה חלקית בהתנחלויות והמשיכו ללמוד בבית הספר, אבל סיפרו כי לעיתים קרובות היו עייפים ולא הצליחו להתרכז. לשילוב זה של גורמים נודעת

¹⁸³ ראו "אי-אכיפה של דיני עבודה על-ידי ישראל", להלן.

¹⁸⁴ ראיון שעורך ארגון Human Rights Watch עם ר', בן 17, יריחו, 7 במאי 2011.

¹⁸⁵ ראיון שעורך ארגון Human Rights Watch עם א', בן 16, פסאיל, 10 באפריל 2014.

¹⁸⁶ ראיון שעורך ארגון Human Rights Watch עם א', בן 17, פסאיל, 10 באפריל 2014.

¹⁸⁷ מחקר שערכו משרד האו"ם לתיאום עניינים הומניטריים ויוניסף בשנת 2012, ואשר בדק תלמידים מ-116 קהילות פלסטיניות, זיהה שלושה מכשולים עיקריים לגישה לחינוך: עיכובים והטרדות במחסומים צבאיים ישראליים, אלימות מתנחלים ונסיעות ממושכות לבית הספר, ומצא כי "תהליך היתרים מגביל שאוכפת ישראל, סוגיות שכיחות של הגנה, אלימות חוזרת ונשנית והגבלות על גישה ותנועה מנעו הן מהרשות הפלסטינית והן מהקהילה ההומניטרית לתת מענה לצורך במתן שירותי חינוך בסיסיים בשטח C". *Protection issues affecting access to education in the West Bank*, March 2012, p. 2, זמין לקריאה בכתובת:

http://www.ochaopt.org/documents/ochaopt_education_cluster_access_to_education_final_report_march_2012.pdf (כניסה לאתר ב-2 במארס 2015). נכון לשנת 2013 הוציא הצבא הישראלי צווי הריסה וצווי "הפסקת עבודה" נגד 29 בתי ספר פלסטיניים המשרתים 4,500 תלמידים בשטח C ובמזרח ירושלים. OCHA, 2014 Humanitarian Needs Overview: Occupied Palestinian Territories, p. 12, זמין לקריאה בכתובת: http://www.ochaopt.org/documents/ochaopt_hno_2014.pdf (כניסה לאתר ב-2 במארס 2015).

השפעה שלילית על גישתם של ילדים פלסטינים לחינוך ולחוויות למידה בעת שהם נמצאים בבית הספר.

כל הילדים הפלסטינים שעבדו בהתנחלויות ואשר רואיינו על-ידי ארגון Human Rights Watch, אמרו שעשו זאת כדי להשתכר כסף עבור משפחתם. י', נער בן 15, שנשר מהלימודים אחרי כיתה ח', אמר שיצא לעבוד מפני "שלאבא שלי הייתה תאונת דרכים ואני היחיד שמפרנס את המשפחה", כולל חמשת אחיו ואחיותיו.¹⁸⁸ י' אמר שהשתכר 65 ש"ח תמורת יום עבודה בן שבע שעות – בישראל שכר המינימום לשעה הוא יותר מ-23 ש"ח – ועבד שישה או שבעה ימים בשבוע.

מערכת החינוך הפלסטינית כוללת בתי ספר יסודיים ותיכונים המנוהלים על-ידי הרשות הפלסטינית, שבהם מתחנכים כ-75% מ-1.18 מיליון התלמידים בעזה ובגדה המערבית; בתי ספר שמפעילה סוכנות הסעד והתעסוקה של האו"ם לפליטי פלסטין (אונר"א), שבהם מתחנכים כ-20% מהתלמידים; ובתי ספר פרטיים.¹⁸⁹ מתוקף החוק הפלסטיני החינוך הוא חובה וניתן בחינם למשך עשר שנים, מכיתה א' ועד כיתה י', וגם החינוך התיכוני בכיתות י"א ו-י"ב ניתן בחינם.¹⁹⁰

בסך הכול, ניכרה עלייה ברישום תלמידים לחינוך יסודי – כיתות א' עד י' – מ-81% בשנת הלימודים 1995-1994, שבמהלכה הוקמה הרשות הפלסטינית, ל-98% בשנת הלימודים 2008-2009. באותה תקופה גדל גם מספר התלמידים שהמשיכו בלימודיהם מחינוך יסודי לתיכון (כיתות י"א ו-י"ב) מ-65% ל-91%.¹⁹¹ לדברי הלשכה הפלסטינית המרכזית לסטטיסטיקה, מ-1997 עד 2011 הצטמצמו שיעורי הנשירה מהלימודים של בנים ובנות בגילאים שבין 12 ל-14 בגדה המערבית מ-5.8% ל-1.7%, ומ-26% ל-20% בקרב בני 15 עד 17.¹⁹²

¹⁸⁸ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם י' א', בן 15, פסאיל, 7 במאי 2011.

¹⁸⁹ Dr. Basri Saleh (Deputy Minister, Palestinian Ministry of Education), "An Overview of the Educational System in Palestine: Achievements and Challenges," This Week in Palestine, No. 142 (February 2010), <http://archive.thisweekinpalestine.com/details.php?id=2992&edid=178> (כניסה לאתר ב-27 בנובמבר 2014).

¹⁹⁰ Nicolai, Susan, "Fragmented foundations: Education and chronic crisis in the occupied Palestinian territory," UNICEF/Save the Children (כניסה לאתר ב-16 באוקטובר 2014), <http://unesdoc.unesco.org/images/0015/001502/150260e.pdf> p. 26 and Appendix III, p. 154.

¹⁹¹ Saleh, "An Overview of the Educational System in Palestine," This Week in Palestine, No. 142.

¹⁹² הלשכה הפלסטינית המרכזית לסטטיסטיקה, "2000-2011, 2011, 2000 (سنة إحصائية) حسب العمر ولاجنس", 2006 ولاإمارة 1997, http://www.pcbs.gov.ps/Portals/_Rainbow/Documents/Education-1994-2013-09A.htm, (כניסה לאתר ב-27 בנובמבר 2014). יחד עם זאת, בין השנים 2000 ל-2007 סבלו בתי ספר פלסטיניים מירידה ברישום וברמת ההישגים. יוניסף דיווח כי שיעור הרישום של ילדים פלסטינים לחינוך יסודי ירד מ-96.8% בשנת הלימודים 2000-2001 ל-91.2% בשנת 2006-2007, כי 30% מהמתבגרים אינם נרשמים לבתי ספר תיכוניים, וכי "שיעורי ההישגים בלימודים צונחים מטה", כש-50% בלבד מתלמידי כיתות ו' בשכם ובג'נין שבגדה הערבית הצליחו לעבור בחינות בערבית, אנגלית, מתמטיקה ומדעים. UNICEF, "State of Palestine: Education," [ללא תאריך], זמין לקריאה בכתובת: <http://www.unicef.org/oPt/education.html> (כניסה לאתר ב-27 בנובמבר 2014).

סקר שערכו אוניברסיטת ביר זית ויוניסף בשנת 2004 מצא כי 30% מהילדים העובדים היו רשומים בבתי ספר, בעוד ש-70% מהם נשרו מהלימודים, בעיקר בני 15 עד 17.¹⁹³ נתונים סטטיסטיים פלסטיניים רשמיים אינם זמינים עבור בקעת הירדן, אבל דברים שאמרו מנהלי בתי ספר, מורים, יועצים חינוכיים וילדים מצביעים על כך שאפשר כי שיעורי הרישום לבתי הספר מהם גרועים יותר באזור זה מאשר במקומות אחרים בגדה המערבית.

הרשויות הפלסטיניות לא אכפו כיאות את הדרישה לחינוך חובה ביישובים בבקעת הירדן, ככל הנראה, בין היתר, בשל מחסור במימון לשירות חינוך ולאכיפת חוק. לדברי מורים, מנהלים ומנהיגי נוער שראיין ארגון Human Rights Watch, נערים רבים הלומדים בבתי ספר בבקעת הירדן נושרים מהלימודים לפני כיתה י' או במהלכה, ואחרים אינם משלימים את לימודיהם בתיכון, בכדי לעבוד בהתנחלויות. מתוך 33 הילדים שראיין ארגון Human Rights Watch ואשר עבדו באותה עת עבודה מלאה בהתנחלויות חקלאיות, 21 נשרו מהלימודים בכיתה י' או מוקדם יותר, ו-15 הנותרים נשרו מבית הספר התיכון בכיתה י"א או י"ב. חמישה ילדים אחרים שראיין ארגון Human Rights Watch המשיכו ללמוד בבית הספר אבל עבדו בעבודה חלקית בהתנחלויות, לרוב בסופי שבוע. מתוך עשרה גברים ושתי נשים בגיל 18 או יותר שעבדו בהתנחלויות ורואינו על-ידי ארגון Human Rights Watch, 8 אמרו שנשרו מהלימודים בכיתה י' או מוקדם יותר.

מנהל בית ספר התיכון בכפר א-זובידאת שבבקעת הירדן, שאותו ראיין ארגון Human Rights Watch בשנת 2011, אמר שבכל שנת לימודים נושרים מבית הספר בממוצע שמונה נערים, החל מגיל 14, או כיתה ח'.¹⁹⁴ על פי הדיווח השנתי של בית הספר, כ-60% מהתלמידים סיימו כיתה י"ב, אמר, "וכמעט כולם עובדים בהתנחלויות".¹⁹⁵ מבין התלמידים שהשלימו את לימודיהם בכיתה י"ב, 50% עד 60% עברו לדברי המנהל בהצלחה את בחינת הבגרות הפלסטינית הקרויה "תווג'יה". "אלה שהולכים ללמוד באוניברסיטה לומדים לרוב באוניברסיטה הפתוחה [אל-קודס, שבה אין שכר לימוד], אחרת... היו מתקשים לסיים את לימודיהם מפני שאינם יכולים לשלם שכר לימוד".

נראה כי בא-זובידאת גדל מספר הנושרים מהלימודים מאז 2011. בראיונות נפרדים שנערכו בשנת 2014, אמרו מורה ויועץ חינוכי בבית הספר התיכון בא-זובידאת כי צוות בית הספר, שבו למדו באותה עת 134 תלמידים, מנהל "ספירות" שלוש פעמים בכל שנת לימודים, כדי לזהות ילדים שנשרו: עם תחילת הלימודים אחרי חופשת הקיץ, ובסמסטר הסתיי והאביב. מספטמבר 2013 עד מאי 2014 נשרו חמישה נערים מכיתה י', שלושה מכיתה י"א ושניים מכיתה י"ב, כדי לעבוד בהתנחלויות; שני ילדים נוספים נשרו מהלימודים מסיבות אחרות, אבל "הצלחנו להחזיר את שני הילדים האלה ללימודים",

¹⁹³ Birzeit University and UNICEF, The Children of Palestine in the Labor Market, October 2004, p. 34, זמין לקריאה בכתובת: <http://www.miftah.org/Doc/Reports/2004/unicefrep.pdf> (כניסה לאתר ב-12 בדצמבר 2014).

¹⁹⁴ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מ' ג', א-זובידאת, 17 באפריל 2011.

¹⁹⁵ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מ' ג', א-זובידאת, 15 באפריל 2011.

אמר היועץ החינוכי.¹⁹⁶ לדברי המורה, התלמידים שנושרים מהלימודים נוטים להיות כאלה שציוניהם נמוכים, וכן כאלה שמשפחותיהם עניות.¹⁹⁷ בשל מצבן הכלכלי של המשפחות, רוב הילדים מכיתה ז' ומעלה עובדים אחרי הלימודים. הם מסיימים את הלימודים בשעה 14:00, וחלקם עובדים עד השעה 19:00. חלקם מסייעים בגני הירק של משפחותיהם. אם לא היו עושים זאת היה אביהם נאלץ לשכור מישהו לשם כך, ולכן שכשהם מבצעים מטלות כמו קטיף במיה הם מסייעים לחסוך כסף ולשמור אותו בידי המשפחה. אחרים הולכים לעבוד אחרי הלימודים בהתנחלויות כמו ארגמן.

מנהל בית הספר אמר שידוע לו על ילדים שהחלו לעבוד בהתנחלויות אחרי הלימודים או בסופי שבוע, בלוויית בן משפחה אחר, כשהיו בני עשר בלבד, ואחר כך נשרו מהלימודים.¹⁹⁸ הוא תיאר מקרה כזה משנת 2012:

ילד בן 13 נשר מהלימודים כדי לעבוד בארגמן [התנחלות חקלאית]. דיברתי עם אימו, אביו ואחיו כדי להחזיר אותו לבית הספר. הוא עזב את בית הספר כדי לעבוד מפני שאביו מבוגר ועליו להשתכר כסף כדי שהמשפחה תשרוד. היום הוא בן 16 ועדיין עובד בארגמן.

מנהל בית הספר בא-זובידאת אמר כי צוות בית הספר עובד עם משפחותיהם של ילדים הנושרים מהלימודים בניסיון להחזירם ללימודים, אבל מאמציהם זוכים הצלחה מוגבלת בלבד. לדבריו, הילדים הנושרים מהלימודים הם בדרך כלל בנים למשפחות עניות יותר, שבהן ההורים או האחים הגדולים לא השלימו את לימודיהם התיכוניים.

כל הילדים שנשרו מהלימודים שאותם ראיין ארגון Human Rights Watch אמרו שעשו זאת כדי להשתכר כסף ולסייע למשפחותיהם. מ', בן 15, אמר שנשר מהלימודים בבית הספר בפסאיל בכיתה ה', "מפני שבמשפחה שלי יש עשר נפשות ורק אני ואבא שלי עובדים". הוא אמר כי הוא משתכר 70 ש"ח ביום בפצאל, אבל מוציא 20 ש"ח על מונית לעבודה וממנה.¹⁹⁹ י', בן 14, מא-זובידאת, אמר שעבד בארגמן עבודה מלאה – בקטיף, שתילה, אריזה וריסוס של עשבי תיבול, עבודה שביצע כשהוא עוטה כפפות ומסכת נייר – כדי לסייע במימון שכר הלימוד של אחיו הגדול באוניברסיטה.²⁰⁰

פ' וי', שניהם בני 17 מא-זובידאת, אמרו שנשרו מהלימודים בבית הספר בכיתה ז', כשהיו בני 13; מבין 15 הבנים בכיתתם, רק שמונה סיימו את בית הספר היסודי.²⁰¹ פ' וי' עבדו בהתנחלות ארגמן ביחד עם

¹⁹⁶ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם א', בית הספר לבנים א-זובידאת, א-זובידאת, 4 במאי 2014.

¹⁹⁷ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מ' ק', בית הספר לבנים א-זובידאת, א-זובידאת, 4 במאי 2014.

¹⁹⁸ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מ' ג', א-זובידאת, 17 באפריל 2011.

¹⁹⁹ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם מ', פסאיל, 10 באפריל 2014.

²⁰⁰ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם י', בן 14, א-זובידאת, 18 באפריל 2011.

²⁰¹ ראיונות שערך ארגון Human Rights Watch, א-זובידאת, 12 במרס 2011.

מ', בן ה-16, שנשר מהלימודים כשהיה בן 14.²⁰² פ', הבכור מבין שבעה אחים ואחיות, אמר שמשפחתו תלויה בשכרו ובהכנסה של אביו העוסק ברעיית צאן. כמחצית מ-15 האנשים שעבדו עם פ' היו בני פחות מ-18. י', גם הוא בן בכור, מבין ארבעה אחים ואחיות, אמר שהוא מקור ההכנסה היחיד של משפחתו, מפני שאביו מבוגר מכדי לעבוד. לדברי י', שניים מעמיתיו לעבודה היו בני 17, ואילו שני האחרים היו בני 15.

מ', הבכור מבין חמישה אחים ואחיות, אמר שגם הוא המפרנס היחיד במשפחתו; אימו נפטרה ואביו מבוגר מכדי לעבוד. לדברי מ', שאמר שהיה רוצה להיות מורה, מתוך 17 תלמידים שהיו בכיתתו בבית הספר היסודי, 7 בנים נשרו מהלימודים לפני שסיימו כיתה י' כדי לעבוד בהתנחלויות.

מחנכים ופעילים פלסטינים אמרו שילדים הושפעו מילדים אחרים שהשתכרו שכר יומי בהתנחלויות חקלאיות, ופותר על-ידי מתווכים או קבלני-עובדים פלסטינים, שרבים מהם "עלו בדרגה" לאחר שעבדו כפועלים בהתנחלויות. מנהל בית הספר בא-זובידאת ציין כי, "אחרי 20 שנות עבודה בבית הספר אין לי הרבה כסף, אבל קבלן-עובדים טיפוסי יכול לרכוש מכונית ובית אחרי חמש שנות עבודה".²⁰³ כמה מהתלמידים שראיין ארגון Human Rights Watch ציינו גם שאחיהם הגדולים למדו וקיבלו תואר אקדמי ואף על פי כן מצאו עצמם בסופו של דבר מחפשים עבודה כפועלים במגזר החקלאי בהתנחלויות. תלמידת כיתה י' בג'פתליק אמרה כי אחיה סיים את לימודיו בבית ספר לסיעוד אבל עובד בבציר ענבים בהתנחלות. תלמיד כיתה י' נוסף אמר, "אחי סיים תואר בהנדסה באוניברסיטת א-נג'אח, ועכשיו הוא מחפש עבודה בהתנחלות".²⁰⁴ בן 16 מפסאיל שעבד בהתנחלות תומר אמר, "בן הדוד שלי מהנדס אבל הוא לא מוצא עבודה, אז בית הספר כבר לא ממש מעניין אותי".²⁰⁵ מ', בן 18, אמר שעזב את הלימודים בכיתה י' מפני שכפי שהסביר, "אז מה אם אתה רוכש השכלה, ממילא בסופו של דבר תמצא את עצמך עובד בהתנחלויות".²⁰⁶ מ' אמר שהוא עובד מ-6:00 בבוקר עד 13:00 בשכר של 75 ש"ח ביום, וכי במשפחתו בת שמונה הנפשות הוא היחיד שעובד. העמותה הפלסטינית, "מרכז מען לפיתוח", דיווחה בשנת 2013 כי תלמידים ביישובי בקעת הירדן בשטח C, היכן שהצבא הישראלי שולט בשימוש בקרקע ודוחה את רוב הבקשות להיתרי בנייה, מתמודדים עם גורמים נוספים המרתיעים אותם מלימודים בבית הספר:

תלמידים בשטח C שביישוב שלהם אין בית ספר נאלצים לנסוע לבתי ספר הממוקמים בשטח B. [מאז] 2011 [...] ברוב 22 היישובים הללו יש אוטובוסים שמסיעים תלמידים לבית הספר. לרוע המזל, בשל מגבלות תקציב [מצד הרשות הפלסטינית], האוטובוסים יכולים להסיע רק כ-50% מהילדים [האלה] בגיל בית הספר [...]. האוטובוסים נוסעים לאותו יישוב עד שבע פעמים [מדי יום]. נסיעות

²⁰² ראינו שערך ארגון Human Rights Watch, א-זובידאת, 12 במארכ 2011.

²⁰³ ראינו שערך ארגון Human Rights Watch עם מ' ג', א-זובידאת, 17 באפריל 2011.

²⁰⁴ ראינו שערך ארגון Human Rights Watch עם ס' וא', ג'פתליק, 4 במאי 2014.

²⁰⁵ ראינו שערך ארגון Human Rights Watch עם א', פסאיל, 10 באפריל 2014.

²⁰⁶ ראינו שערך ארגון Human Rights Watch עם מ', פסאיל, 10 באפריל 2014.

ממושכות, עיכובים במחסומים ומחסור באוטובוסים גורמים לתלמידים לאחר לבית הספר, ואילו לאחרים אין ברירה אלא ללכת ברגל. אחרים מפסיקים לגמרי לבקר בבית הספר.²⁰⁷

בפסאיל, גם הוא כפר בבקעת הירדן, קיים בית ספר יסודי שבו לומדים ילדים מכיתה א' ועד י'. ס' נ', בן 31, העומד בראש מועדון הספורט לנוער בפסאיל, אמר שבכיתה א' ישנם 42 ילדים, ואילו בכיתה ט' נותרו עשרה ילדים בלבד; היתר נשרו. "בכיתה י"א יש לנו כעת רק שבע בנות וכן אחד. קבלני-העובדים באים ומשכנעים אותם לעזוב".²⁰⁸ נ' אמר שנערים בני 14 הם בסיכון הגבוה ביותר לנשור מהלימודים כדי לעבוד בהתנחלויות.

ילדים הלומדים בבית הספר במשך השבוע ועובדים בהתנחלויות בסופי השבוע סיפרו כי הם סובלים מעייפות. מ', בן 14, אמר לארגון Human Rights Watch שמאז שהיה בן 12 הוא עובד בהתנחלות פצאל בימי שישי ושיבת במשמרות המתחילות בשעה 5:00 ומסתיימות בשעה 13:00. "במשך השבוע אני הולך לבית הספר", אמר. "מעייף לעבוד כל סוף השבוע. בבית הספר אתה נח, יכול להירגע". מ' אמר שהוא רוצה לסיים את הלימודים בתיכון, "אבל יכול להיות שזה לא יהיה אפשרי" מפני שעליו להשתכר כסף עבור משפחתו. אביו מובטל, ולדברי מ' הוא ואחיו בן ה-18, שעזב את הלימודים בכיתה ד', מפרנסים את הוריהם ואת תשעת אחיהם ואחיותיהם.²⁰⁹

הישוב הגדול ביותר בבקעת הירדן מלבד יריחו הוא הכפר ג'פתליק.²¹⁰ בבית הספר התיכון ביישוב, שאותו מפעילה הרשות הפלסטינית, לומדים בכיתות י' עד י"ב 120 תלמידים, בהם 77 בנות. איש הצוות המנהל בבית הספר אמר כי מבין 25 הילדים בכיתה י"ב, כ-13 בנות וחמישה בנים עומדים בבחינת ה"תווג'ה", בחינת הבגרות, שהיא תנאי לקבלה לאוניברסיטה.²¹¹

מורה בבית הספר התיכון אמר לארגון Human Rights Watch:

בסוף כל סמסטר בית הספר היסודי שולח לנו רשימה של 75 עד שמונים ילדים שיגיעו מכיתה ט' שם ויירשמו בכיתה י' אצלנו, אבל בכל פעם מופיעים רק חמישים. אנחנו תמיד שואלים לאן הם הלכו, ובדרך כלל זה לעבוד בהתנחלויות. בנוסף, חודש

²⁰⁷ Ma'an Development Center, *Limited Opportunities: The Labor Market for Youth in the Jordan Valley*, 2013, p. 8. <http://www.ma-an-ctr.org/pdfs/FSReport/LaborMarket.pdf> (כניסה לאתר ב-15 ביוני 2014).

²⁰⁸ ראינו שערך ארגון Human Rights Watch עם ס' ונ', פסאיל, 4 באפריל 2014.

²⁰⁹ ראינו שערך ארגון Human Rights Watch עם מ', בן 14, פסאיל, 7 במאי 2011.

²¹⁰ רבים מתושבי ג'פתליק הם פליטים או צאצאי פליטים משטח השייך כיום לישראל, וסוכנות הסעד וההתעסוקה של האו"ם לפליטי פלסטין מפעילה ביישוב בית ספר לכ-900 תלמידים בכיתות א' עד ט'. ראינו שערך ארגון Human Rights Watch עם ר', ג'פתליק, 11 באפריל 2014.

²¹¹ ראינו שערך ארגון Human Rights Watch עם ט' א', בית הספר התיכון ג'פתליק, 10 במאי 2014.

או חודשיים מתחילת כל סמסטר עוזבים בדרך כלל עוד שניים עד חמישה ילדים נוספים את הלימודים והולכים לעבוד בהתנחלויות. בדרך כלל אלה שמחליטים לעזוב הם אלה שלא כל כך מצליחים בלימודים. אנחנו מנהלים מעקב ומנסים לשכנע אותם לפנות להכשרה מקצועית. אבל תמצא שהרבה אנשים בעלי תארים גבוהים יותר הולכים גם הם לעבוד בהתנחלויות.²¹²

איש המנהלה בבית הספר, שאמר שעבד בעבר עשר שנים בהתנחלות חקלאית באזור, סיפר שבהשוואה לא-זובידאת, מספר מועט יחסית של ילדים מג'יפתליק עבדו בהתנחלויות אחרי הלימודים ובסופי שבוע, וכי ההישגים הלימודיים של מי שכן עבדו כך לא היו גבוהים. "ברור מאוד אילו ילדים הולכים לעבוד בהתנחלויות, מפני שבשעורים הם מותשים, וחלקם מסבירים בגאווה שהסיבה לכך שהציונים שלהם נמוכים", אמר, היא מפני שהם מרווחים כסף בעבודה.²¹³

²¹² ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם ה' ס', בית הספר התיכון ג'יפתליק, 10 במאי 2014.

²¹³ ראיון שערך ארגון Human Rights Watch עם ט' א', בית הספר התיכון ג'יפתליק, 10 במאי 2014.

ג' – כישלונה של ישראל בהגנה על ילדים פלסטינים מפני עבודת ילדים

אמנת האו"ם בדבר זכויות הילד, שהן ישראל והן פלסטין אשררו, מחייבת מדינות ליישם חינוך חובה חינוכי, להכיר "בזכות הילד להיות מוגן מפני ניצול כלכלי ומפני ביצוע עבודה העלולה להיות הרת סכנות או לפגוע בחינוך הילד או להזיק לבריאותו או להתפתחותו הגופנית, הנפשית, הרוחנית, המוסרית או החברתית" ו"לקבוע עונשים מתאימים או סנקציות אחרות" כדי שהילד יהיה "מוגן מפני ניצול כלכלי ומפני ביצוע עבודה העלולה להיות הרת סכנות או לפגוע בחינוך הילד או להזיק לבריאותו או להתפתחותו הגופנית, הנפשית, הרוחנית, המוסרית או החברתית".

ישראל ופלסטין אשררו גם את האמנה הבינלאומית בדבר זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות, המחייבת מדינות שהן צד לה להגן על ילדים מפני "ניצול כלכלי וחברתי", ולקבוע בחוק "עונשים על העסקתם בעבודה המזיקה למוסר שלהם או לבריאותם, או המסכנת את חייהם או העלולה לעכב את התפתחותם הסדירה" ולקבוע "מגבלות גיל אשר מתחתן תיאסר העסקת ילדים בתשלום ותהא ענישה בחוק".²¹⁴

ישראל היא גם צד לאמנות של ארגון העבודה הבינלאומי שנועדו להגן על ילדים עובדים, ואשר נוסחו במשותף על-ידי ממשלות, מעסיקים, ואגודות ואיגודים מקצועיים. הדוחות השנתיים של מזכ"ל ארגון העבודה הבינלאומי בנושא מצבם של עובדים בשטחים הנתונים לכיבוש ישראלי נעזרים באמנות אלה כדי לאמוד את אחריותה של ישראל לפלסטינים העובדים בגדה המערבית, לרבות ילדים. אמנת ארגון העבודה הבינלאומי בדבר הגיל המינימאלי לקבלת עובדים לעבודה (מס' 138), שאושרה על-ידי ישראל ועל-ידי כל מדינות האיחוד האירופי, מחייבת מדינות לקבוע כי הגיל המינימאלי לעבודה הוא 15 שנה או יותר, ואוסרת על עבודה עד "לגיל השלמת חינוך חובה" – הוראה שמשמעותה, הן בישראל והן בפלסטין, לאחר השלמת 10 שנות לימוד.²¹⁵ האמנה אף אוסרת על העסקת ילדים מתחת לגיל 18 בעבודות מסוכנות.²¹⁶ עבודה קלה מותרת לבני 13 עד 15 רק אם אינה מסוכנת ואינה מפריעה ללימודיהם או פוגעת בהם.²¹⁷ האמנה מחייבת מדינות לקבוע עונשים הולמים כדי להבטיח את

²¹⁴ האמנה הבינלאומית בדבר זכויות כלכליות, חברתיות ותרבותיות, סעיף 10(ג'), זמינה בכתובת http://www.btselem.org/hebrew/international_law/covenant_on_economical_social_and_cultural_rights (כניסה לאתר ב-9 באפריל 2015).

²¹⁵ חוק לימוד חובה, תש"ט-1949 קובע חינוך חובה של ילדים בין הגילאים 3 ו-15 שנה (כולל) או עד להשלמת עשר שנות לימוד; ראו, *Periodic reports of States parties due in 1993, Israel (Feb. 20, 2001) par. 61*, זמין לקריאה בכתובת: <http://domino.un.org/UNISPAL.NSF/fd807e46661e3689852570d00069e918/cf2615a74f16b41d85256c47004a10bc!OpenDocum> ent (כניסה לאתר ב-10 באוקטובר 2014).

²¹⁶ אמנה בדבר הגיל המינימאלי לקבלת עובדים לעבודה (1973), סעיף 2.3, זמינה באנגלית בכתובת: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_INSTRUMENT_ID:312283 (כניסה לאתר ב-10 באוקטובר 2014).

²¹⁷ שם. סעיף 7.

אכיפתה היעילה, להגדיר את "האנשים האחראים" להבטחת הציות לאמנה, ולקבוע בחוק כי מעסיקים חייבים לנהל רישומים המכילים את שמותיהם וגילם של עובדים בני פחות מ-18 שנה.²¹⁸ ישראל מחויבת מכוח אמנות אחרות של ארגון העבודה הבינלאומי לוודא שילדים יעברו בדיקות רפואיות לפני שיותר להם לעבוד.²¹⁹ אף אחד מהילדים שעמם שוחח ארגון Human Rights Watch לא נבדק רפואית.

ישראל היא גם צד לאמנת ארגון העבודה הבינלאומי בדבר איסור הצורות הגרועות ביותר של עבודת ילדים, (מס' 182), האוסרת בין היתר על עבודה אשר "מעצם טבעה או הנסיבות שבהן היא מבוצעת, סביר שתפגע בבריאות, בבטיחות או במוסר של ילדים".²²⁰ בהמלצת ארגון העבודה הבינלאומי הנלווית לאמנה נאמר כי בבואן לקבוע איזו עבודה היא מזיקה ומסוכנת, על מדינות להקדיש מחשבה לעבודה בגבהים מסוכנים או בחללים סגורים; עם מכונות מסוכנות או כזו הכרוכה בנשיאת משאות כבדים; לעבודה בסביבה המזיקה לבריאות, שבה ילדים עלולים להיחשף לחומרים או תכשירים מסוכנים או בטמפרטורות שיזיקו לבריאותם; ולעבודה במשך שעות ארוכות.²²¹ ארגון העבודה הבינלאומי מציין כי חשיפה ארוכת-טווח לחומרי הדברה, ברמה נמוכה, קשורה לבעיות בריאותיות כרוניות אצל ילדים, כגון סרטן ובעיות בתחום הרבייה.²²²

חובותיה הבינלאומיות של ישראל להגן על זכויות האדם לרבות זכויותיהם של ילדים עובדים, חלות גם על פלסטינים בגדה המערבית.²²³ אולם ישראל חולקת על תחולת חובותיה בתחום זכויות האדם על הפלסטינים בשטחים הכבושים, ומסרבת לדווח על יישומן של חובות אלה לוועדות המומחים המופקדות על הפיקוח על התנהלותה של ישראל כמדינה שהיא צד לאמנות הבינלאומיות לזכויות האדם, לרבות האמנה בדבר זכויות כלכליות חברתיות ותרבותיות והאמנה בדבר זכויות הילד. הוועדה לזכויות הילד לדוגמה, הביעה בהערות הסיכום שלה בנושא ישראל צער על-כך ש"ישראל" כשלה באורח עקבי במתן מידע בנושא המעקב אחר המלצות הוועדה בנוגע לילדים החיים בשטחים

²¹⁸ שם, סעיף 9.

²¹⁹ אמנה בדבר בדיקה רפואית של ילדים ונערים לקביעת כושרם לעבוד במשלח-יד לא-תעשייתיים (מס' 78, 1946); אמנה בדבר בדיקתם הרפואית של ילדים ונערים לקביעת כושרם לעבוד בתעשייה (מס' 77, 1946).

²²⁰ אמנת ארגון העבודה הבינלאומי בדבר איסור ופעולה מיידית לביטול הצורות הגרועות ביותר של עבודת ילדים, (מס' 182), סעיף 3(ד'), זמינה באנגלית בכתובת:

http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C182.
ב-15 במרץ 2005.

²²¹ <http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---:ILO, Children in Hazardous Work, 2011, p. 4>,
dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_155428.pdf (כניסה לאתר ב-11 בדצמבר 2014).

²²² ILO, *Children in Hazardous Work*, 2011, p. 23.

²²³ ראו למשל: Committee on Economic, Social and Cultural Rights, *Consideration of Reports Submitted by States Parties under Articles 16 and 17 of the Covenant, Concluding Observations, Israel*, p. 2, ("The Committee is of the view that the State's obligations under the Covenant apply to all territories and populations under its effective control"), December 4, 1998, E/C.12/1/Add.27, <http://www.ohchr.org/en/hrbodies/cescr/pages/cescrindex.aspx> (כניסה לאתר ב-9 בפברואר 2015); Human Rights Committee, *Consideration of Reports Submitted by States Parties under Article 40 of the Covenant: Concluding Observations, Israel*, 63rd session, p. 3 ("The Committee is deeply concerned that Israel continues to deny its responsibility to fully apply the Covenant in the occupied territories."), August 18, 1998, <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CCPR/Pages/CCPRIndex.aspx> (כניסה לאתר ב-18 בפברואר 2015).

הפלסטיניים הכבושים", בין היתר בכך שלא סיפקה נתונים ביחס לכל הילדים החיים בשטחים הפלסטיניים הכבושים.²²⁴

דיני העבודה הישראליים

דוח זה מתאר את החקיקה המקומית בישראל בנושא ילדים ועבודה כיוון שהיא משקפת את חובותיה הבינלאומיות, וכיוון שהרשויות הישראליות הכירו באורח חלקי באחריות לאכיפת ההגנות המעוגנות בחוקים אלה לתועלתם של פלסטינים העובדים בהתנחלויות, אולם כשלו בכך עד היום בעקביות. הדוח אינו קורא לישראל להחיל את סדר הדינים המקומי שלה, לרבות הגנות על זכויות עובדים, על השטח הכבוש. החוק הבינלאומי בנושא כיבוש לוחמני, החל על הגדה המערבית, אוסר על ישראל, ככוח הכובש, להחיל את סמכות השיפוט של דיני העבודה המקומיים שלה על פלסטיין כאילו הייתה הריבון. ישראל החילה באורח בלתי חוקי דינים מקומיים על השטח הכבוש לתועלתם של מתנחלים ישראלים, כגון חוקים הנוגעים להקמת חברות.²²⁵ על ישראל למנוע את הפרת זכויותיהם של פלסטינים העובדים בהתנחלויות, אפילו אם לא יהיה בכך כדי להקל בחומרת אופיין הבלתי חוקי של ההתנחלויות עצמן, התלויות במדיניות ישראלית בלתי חוקית של העברת אוכלוסייה אזרחית לשטח הכבוש והפקעת קרקעות ומשאבים אחרים בשטח זה לטובת ההתנחלויות.²²⁶

סעיף 2 לחוק עבודת הנוער, התשי"ג-1953 אוסר על העסקת ילדים מתחת לגיל 15, אף כי ניתן להעסיק ילדים הלומדים עדיין בבית הספר כחניכים.²²⁷ ילד שמלאו לו 14 שנה, מותר להעסיקו בחופשת הקיץ, אולם רק בעבודות קלות שאין בהן כדי להזיק לבריאותו. חוק עבודת הנוער (תיקון מס' 14), התש"ע-2010, שנכנס לתוקף ב-1 בספטמבר 2010, אוסר על ילדים הלומדים בכיתות "א ו"ב

Committee on the Rights of the Child, Concluding observations on the second to fourth periodic reports of Israel, adopted by ²²⁴ the Committee at its sixty-third session (27 May – 14 June 2013), CRC/C/ISR/CO/2-4, July 4, 2013; see also Committee on the Rights of the Child, Thirty-First Session, Consideration of Reports Submitted by States Parties, Concluding Observations: Israel, paragraphs 14 and 15, CRC/C/15/Add.195, October 9, 2002. Both reports are available at <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRC/Pages/CRIndex.aspx> (כניסה לאתר ב-9 בפברואר 2015).

²²⁵ בנושא הקמתן של חברות של התנחלויות, ראו תת הפרק העוסק בתמיכה כספית בפרק א' של דוח זה. במקרים מסוימים ישראל החילה את סמכות השיפוט של חוקים מקומיים על מתנחלים באמצעות צווים צבאיים, אולם כפי שציין בג"ץ, "תושב מעלה אדומים, למשל, כפוף לכאורה למימשל הצבאי ולמשפט הירדני המקומי, אך למעשה הוא חי על-פי דיני ישראל הן מבחינת משפטו האישי והן מבחינת הרשות המקומית בה הוא מתגורר. המימשל הצבאי אינו אלא שלט, דרכו פועלים החוק והמימשל הישראליים" בג"ץ 5666/03 קו לעובד, אוקטובר 2010 (מצטט את (אמנון רובינשטיין "מעמד המשתנה של השטחים המוחזקים", עיוני משפט יא 439 (תשמ"ו)).

²²⁶ ראו e.g., International Court of Justice, Advisory Opinion on Legal Consequences of the Construction of the Wall in Occupied Territory, 2004.

²²⁷ חוק עבודת הנוער, התשי"ג-1953, זמין לקריאה בכתובת: http://www.moital.gov.il/cmsTamat/InternalPage.aspx?FRAMELESS=false&NRNODEGUID=%7b0332669F-BAAA-48C5-950E-2D25EA41DB3E%7d&NRORIGINALURL=%2fNR%2fexeres%2f0332669F-BAAA-48C5-950E-2D25EA41DB3E%2ehtm&NRCACHEHINT=Guest#_Toc343059296 (כניסה לאתר ב-2 ביולי 2014).

לעבוד במהלך שעות הלימודים, אלא אם כן הם מועסקים כחניכים, וקובע קנסות של עד 43,800 ש"ח כעונש על מעסיקים המפרים איסור זה.²²⁸

בהתאם לסעיף 31 לחוק עבודת הנוער, התשי"ג-1953, פרסמה ישראל תקנות המחייבות מעסיקים ישראלים לנהל פנקס שבו יירשם מידע ספציפי בנוגע לכל ילד שהם מעסיקים. תקנות עבודת הנוער (פנקס-עבודה), התשנ"ו – 1995 מחייבות את מעסיקיהם של בני נוער לרשום, בין היתר, את שם הילד, שם אביו, תאריך הלידה שלו, כתובתו, מספר הזהות שלו, מספר כרטיס העובד שלו, שעות העבודה, החופשה השנתית, ותאריך התחלת העבודה.²²⁹ רוב הילדים שראיין ארגון Human Rights Watch אמרו שמעולם לא פגשו במתנחל המעסיק אותם, אלא רק במתווך, וכי הוא מעולם לא אסף מידע זה.

הוראות אחרות בחוק עבודת הנוער, התשי"ג-1953 קובעות כי ילדים שגילם מאפשר את העסקתם זכאים ל-18 ימי חופשה שנתית, במקום 14 הימים להם זכאים מבוגרים, ומגבילות את שבוע העבודה ל-40 שעות, במקום 43 שעות למבוגרים.²³⁰ ילדים פלסטינים שראיין ארגון Human Rights Watch לצורך דוח זה סיפרו כי תנאי עבודתם בהתנחלויות השתנו בהתאם לעונה ולגידולים, אולם חמישה מתוך 38 הילדים שרואיינו סיפרו כי עבדו באורח סדיר במשך למעלה מחמישים שעות בשבוע, וחלקם תיארו עבודה במשך שבעה ימים בשבוע או 11-12 שעות ביום במהלך עונות השיא.

בשנת 1995 התקינה ישראל תקנות בנוגע לעבודות אסורות ועבודות מוגבלות לילדים.²³¹ התקנות, בהתאם לתיקונים שהוכנסו בהן, אוסרות על עבודה עם חומרים כימיים וביולוגיים, על הרמת מטענים שמשקלם עולה על 12.5 ק"ג; על עבודה במקומות שבהם הטמפרטורה חורגת מהתחום שנקבע ועל עבודה עם מכונות מסוימות.²³² בנוסף, ישראל הודיעה לארגון העבודה הבינלאומי כי "גיל

²²⁸ ILO, Direct Request (CEACR), published 100th ILC session (2011), *Minimum Age Convention, 1973 (No. 138) Israel*, בכתובת: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:13100:0::NO:13100:P13100_COMMENT_ID:2324516 (כניסה לאתר ב-15 באוקטובר 2015). חוק עבודת הנוער (תיקון מס' 14), התשי"ע-2010, זמין לקריאה בכתובת: <http://www.justice.gov.il/NR/rdonlyres/F4750988-DA38-4898-8EC3-020CFECC4ADF/21630/2255.pdf>.

²²⁹ ILO, Direct Request (CEACR), published 96th ILC session (2007), *Minimum Age Convention, 1973 (No. 138) Israel*, בכתובת: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:13100:0::NO:13100:P13100_COMMENT_ID:2273913 (כניסה לאתר ב-15 באוקטובר 2014). תקנות עבודת הנוער (פנקס-עבודה), התשנ"ו – 1995, זמינות לקריאה בכתובת: <http://www.moital.gov.il/NR/exeres/9BDE0BE3-FCE-4782-A8AF-424FF5197D82,frameless.htm>

²³⁰ ILO, "National Labor Law Profile: The State of Israel," Judge Steven Adler, June 17, 2011, בכתובת: http://www.ilo.org/ifpdial/information-resources/national-labor-law-profiles/WCMS_158902/lang-en/index.htm (כניסה לאתר ב-10 באוקטובר 2014).

²³¹ תקנות עבודת הנוער (עבודות אסורות ועבודות מוגבלות), התשנ"ו – 1995, שאומצו בהתאם לסעיפים 6 ו-7 בחוק עבודת הנוער, התשי"ג-1953, המסמיכות את שר העבודה לאסור או להגביל העסקה של ילדים בעבודה העלולה "לפגוע" בבריאותם, ברווחתם או בהתפתחותם הגופנית, החינוכית, הרוחנית או המוסרית.

²³² לדוגמה, תיקון שהוכנס בשנת 2001 תקנות משנת 1995 "מרחיב את האיסור על העסקת בני נוער בייצור סיגריות וסיגריות ובייטול בעלי טבק, כך שיכלול העסקה הכרוכה בטיפול של המועסק בפורמלדהיד, אתילן אוקסיד וחומרים אחרים מסוג זה". פסקה 636 בדוח תקופתי שהגישה ישראל בשנת 2010 לוועדת האו"ם לזכויות הילד. הדוח זמין לקריאה בכתובת: <http://index.justice.gov.il/Units/InternationalAgreements/IA/Reports/ReportsUnCommittees/CRC2ndPeriodicreport2010.pdf> (כניסה לאתר ב-9 באוקטובר 2014).

המינימום לעבודה מסוכנת הוא 18" וכי היא התקינה תקנות המסדירות זאת בהתאם לפקודת הבטיחות בעבודה [נוסח חדש], תש"ל-1970.²³³

בתי משפט ישראליים פסקו בעקביות כי ההגנות על עובדים שנקבעו בחוק הישראלי חלות על עובדים פלסטינים בהתנחלויות. בפסק דין "חסן עליאה אלהרינאת נ' כפר רות" משנת 1992 קבע בית הדין הארצי לעבודה כי מעסיק ישראלי אינו יכול להשתמש בקבלן כדי לעקוף את חובותיו החוקיות כמעסיק או לחמוק מהן.²³⁴ בפסק דין משנת 2007 בתיק שהדיונים בו נמשכו 12 שנה קבע בג"ץ כי מעסיקים-מתנחלים חייבים לציית לחוקי העבודה הישראליים בכל הנוגע לעובדים פלסטינים, ודחה את הטענה כי חוקי העבודה הירדניים, שאינם כוללים שכר מינימום, פיצויי פיטורין וזכויות עובדים אחרות, חלים על עובדים פלסטינים אך לא על עובדים ישראליים.²³⁵ (חוקי העבודה הפלסטיניים, שאותם הרשות הפלסטינית יכולה לאכוף רק באזורים מוגבלים בגדה המערבית, שאינם כוללים התנחלויות, מעניקים ככלל הגנות רבות יותר מאשר החוקים הירדניים). לפי תקציר פסק הדין שפרסם הארגון הישראלי לזכויות עובדים קו לעובד, בשנת 2010 פסק בית הדין הארצי לעבודה בירושלים כי "במקרה של ישראלים שמעסיקים פלסטינים באמצעות קבלנים, האחריות להפרת תנאי ההעסקה מוטלת הן על הקבלן והן על המעסיק".²³⁶ בית הדין האזורי לעבודה בירושלים פסק בחודש יוני 2013 כי מחובתה של חברה שבסיסה בהתנחלות לשלם פיצויים לעובדים בגין הלנת שכר מינימום ושליטת זכויות אחרות, בהתבסס על כך שהפסיקה משנת 2007 חלה על כלל העובדים הפלסטינים בהתנחלויות.²³⁷

חוק ארגון הפיקוח על העבודה התש"ד-1954 היווה את הבסיס להקמת שירות פיקוח כדי לסייע בהגנה על זכויות עובדים בישראל.²³⁸ אולם, הפיקוח הישראלי על תנאי העבודה של פלסטינים בהתנחלויות בשטח הפלסטיני הכבוש התבצע בעצלתיים, אם בכלל.

בשנת 2009 דיווח ארגון העבודה הבינלאומי כי אף שרבים מ-1,900 הילדים העובדים בהתנחלויות "מבצעים עבודה מסוכנת, למשל במטעי תמרים", הארגון "לא הצליח לקבל שום מידע ספציפי"

²³³ ILO, Direct Request (CEACR), published 95th ILC session (2006) *Minimum Age Convention*, 1973 (No. 138) Israel, זמין לקריאה בכתובת: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:13100:0::NO:13100:P13100_COMMENT_ID:2248689 (כניסה לאתר ב-14 באוקטובר 2014).

²³⁴ הודעת דואר אלקטרוני מעו"ד רחל אידלביץ, קו לעובד לארגון Human Rights Watch, 11 באפריל 2011.

²³⁵ בג"ץ 5666/03 עמותת קו לעובד ואח' נ' בית הדין הארצי לעבודה בירושלים ואח', 10 באוקטובר 2007.

²³⁶ מוזכר בדוח קו לעובד, "העסקת פלסטינים בישראל ובהתנחלויות - מגבלות, כבילה ופגיעה בזכויות", אוגוסט 2012, עמ' 33.

²³⁷ תע"א (ירושלים) 2549/08 - זבן בלאל מוזכר בנייר עמדה של קו לעובד, "אי אכיפת החוק על מעסיקים ישראליים בשטחים", עמ' 1, 22 באוגוסט 2013.

²³⁸ חוק ארגון הפיקוח על העבודה התש"ד-1954, זמין לקריאה בכתובת: <http://www.moital.gov.il/NR/exeres/2BFAC7B1-E7B0-4441-BC6C-2AC6107BFF3F.htm> (כניסה לאתר ב-14 באוקטובר 2014).

מהרשויות הישראליות "בנוגע לביקורות כלשהן שבוצעו בחברות בהתנחלויות ישראליות".²³⁹ בשנת 2010 אישרה חטיבת המנהל האזרחי של הצבא הישראלי, המופקדת על ניהול החיים האזרחיים בגדה המערבית, כי "כיום לא מתבצעת בקרה רישומית על תשלומי שכר מינימום וזכויות סוציאליות בגין העסקת פועלים פלסטיניים בהתיישבות".²⁴⁰ באותה שנה דיווח מבקר המדינה של ישראל על "המחדל הנמשך לאורך שנים של היעדר פיקוח ואכיפה משמעותיים בתחום הבטיחות והגהות במפעלים ישראלים באי"ש, שיש בו כדי להצביע על זלזול מתמשך בחיי אדם", ביקורת שחלה במרומז גם על עובדים חקלאיים, העובדים לעיתים קרובות על קרקע שנמצאת מחוץ לשערי ההתנחלויות ואינם מקבלים את האישורים הביטחוניים והיתרי העבודה שהרשויות הישראליות מנפיקות בדרך כלל לפלסטינים העובדים במפעלים הממוקמים בתוך התנחלויות.²⁴¹ בשנת 2011 מתח מבקר המדינה ביקורת על המנהל האזרחי ועל משרד התעשייה, המסחר והתעסוקה על כך שאינם מפקחים באורח סדיר על מימוש זכויותיהם של עובדים פלסטיניים בהתנחלויות.²⁴² המוסף הכלכלי של עיתון "הארץ" דיווח כי בשנת 2013, התקופה האחרונה שלגביה קיים מידע זמין, לא קיימו פקחים ישראלים שום ביקורות על תנאי העבודה של פלסטינים העובדים בהתנחלויות בבקעת הירדן.²⁴³ אף אחד מהילדים שראיין ארגון Human Rights Watch לא שוחח מעולם עם פקח עבודה ישראלי.

הרשויות הישראליות טוענות כי בעיות בירוקרטיות מונעות מהן להגן על זכויותיהם של פלסטינים העובדים בהתנחלויות. המפקד הצבאי הישראלי בגדה המערבית מחיל את חוק העבודה הירדני שהיה בתוקף בגדה לפני כיבושה בשנת 1967, כמו גם צווים צבאיים המשלבים את החוקים הישראליים בדבר שכר מינימום, עבודת נשים ועובדים זרים בחוק הצבאי.²⁴⁴ בשנת 2013 הצהיר משרד הכלכלה כי אכיפת דיני העבודה האחרים לתועלתם של פלסטינים העובדים בהתנחלויות תלויה בהמצאותיה של וועדה בין-משרדית שבה חברים נציגים של הצבא, משרד המשפטים ומשרד הכלכלה.²⁴⁵

International Labor Conference, *Report of the Director-General*, Appendix, "The situation of workers of the occupied Arab territories," para. 61 (2009).²³⁹

²⁴⁰ מצוטט בדוח קו לעובד, "העסקת פלסטינים בישראל ובהתנחלויות - מגבלות, כבילה ופגיעה בזכויות", אוגוסט 2012, עמ' 31.

²⁴¹ מצוטט בדוח קו לעובד, "העסקת פלסטינים בישראל ובהתנחלויות - מגבלות, כבילה ופגיעה בזכויות", אוגוסט 2012, עמ' 39.

²⁴² הדוח מצא כי אף שחלפו כמעט ארבע שנים מאז פסיקת בג"ץ בחודש אוקטובר 2007, שבה "נקבע כי האבחנה הקיימת בין עובד ישראלי לעובד פלסטיני המועסק באי"ש היא, בנסיבותיה, פסולה, עבודת המטה הבין-משרדית בנושא בחינת הצורך בתיקון תחיקת הביטחון בנוגע לדיני עבודה נמצאת רק בתחילתה". מצוטט בנייר עמדה של קו לעובד, "אי אכיפת החוק על מעסיקים ישראלים בשטחים", עמ' 1-2, 22 באוגוסט 2013.

²⁴³ טלי חרותי-סובר, "8 שקלים בשעה, 16 שעות ביום, 7 ימים בשבוע - בלי תנאים סוציאליים", דה מרקר (הארץ), 14.5.11.

²⁴⁴ Matt Surrusco, "Palestine: Children Laboring," *World Policy Journal*, Spring 2014 (quoting "Avner Amrani, senior research director in the labor relations division of the Israeli Ministry of Economy"), **לקריאה בכתובת:** <http://www.worldpolicy.org/palestine-children-laboring> (כניסה לאתר ב-7 בינואר 2015).

²⁴⁵ Kav LaOved, *Non-Enforcement of the Law on Israeli Employers in the Occupied Territories: A Selective List of Israeli Companies Violating Palestinian Workers' Rights*, pp. 3-4, October 2013.

בחדש מאי 2014, הצהיר המנהל האזרחי של הצבא הישראלי, בתשובה לשאלות שהפנה אליו עיתון "הארץ", כי אכיפת חוקי העבודה בהתנחלויות בגדה המערבית היא באחריותם של אותם גורמים העוסקים בכך בתוך ישראל גופא, מתוקף צו צבאי המשלב את דיני העבודה הישראליים בחוק הצבאי.²⁴⁶ משרד הכלכלה הודה בפני "הארץ" כי הוא פועל:

במטרה להחיל את חוקי העבודה החלים בשטחי ישראל גם על מעסיקים ישראלים באזור זה. פסיקת בג"ץ גבעת זאב חלה במישור של המשפט הבינלאומי הפרטי בלבד, המעניק את האפשרות לעובד להגיש תביעה נגד המעסיק, אך מכוחו המדינה אינה יכולה לקנות סמכויות אכיפה לגבי חוקים שלא הוחלו באזור מכוח צווי הצבא.

הוועדה הבין-משרדית החליטה להחיל את חוק עבודת נוער הישראלי בגדה המערבית – ככל הנראה באמצעות הוצאת צו צבאי המשלב את החוק בחקיקה הצבאית – כך לפי דיווח חדשותי שבו צוטט גורם רשמי במשרד הכלכלה.²⁴⁷ אולם, ישראל טרם עשתה כן.

המועצה האזורית בקעת הירדן, שהיא הרשות המוניציפאלית של ההתנחלויות באזור זה, הצהירה בפני "הארץ" כי "אין בידינו נתונים" על הפרת זכויות עבודה בידי מתנחלים.²⁴⁸

הגנות על ילדים בדיני העבודה הפלסטיניים

החוקים והתקנות הפלסטיניים מספקים הגנות לילדים עובדים, אולם אלה מתאפיינים בתת-אכיפה ככלל, ובפרט במקרה של ילדים העובדים בהתנחלויות.²⁴⁹ פקחי עבודה פלסטיניים אינם יכולים להיכנס להתנחלויות, שבהן אין לרשות הפלסטינית סמכות שפוט כלשהי.²⁵⁰

חוק העבודה הפלסטיני מס' 7 משנת 2000 (סעיף 93) וחוק עבודת ילדים מס' 7 משנת 2004 החלים בגדה המערבית, אוסרים על העסקה של כל אדם שגילו מתחת ל-15 שנה; חוקים אלה מציבים

²⁴⁶ טלי חרות-סובר, "8 שקלים בשעה, 16 שעות ביום, 7 ימים בשבוע - בלי תנאים סוציאליים", שם.

²⁴⁷ "Surrusco, "Palestine: Children Laboring", שם.

²⁴⁸ טלי חרות-סובר, "8 שקלים בשעה, 16 שעות ביום, 7 ימים בשבוע - בלי תנאים סוציאליים", שם.

²⁴⁹ פלסטין אינה חברה בארגון העבודה הבינלאומי. בשנת 1994 חתם ארגון העבודה הבינלאומי על מזכר הבנה עם אש"ף ש"אישר תכנית פעולה המתמקדת בבניית יכולות לפיתוח חברתי". ILO, Occupied Palestinian Territory, זמין לקריאה בכתובת: <http://www.ilo.org/beirut/countries/occupied-palestinian-territory/lang-en/index.htm> (כניסה לאתר ב-9 בפברואר 2015).

²⁵⁰ שר העבודה הפלסטיני "אינו יכול להגן על זכויות עובדים פלסטינים בהינתן העובדה שאין לו גישה להתנחלויות, וליפכך הוא מותיר את הפלסטינים להתמודד לבדם במחלוקות על זכויות עובדים עם מעסיקים בהתנחלויות", Ma'an Development Center, Limited Opportunities: The Labor Market for Youth in the Jordan Valley, 2013, p. 21, <http://www.maan-ctr.org/pdfs/FSReport/LaborMarket.pdf> (כניסה לאתר ב-15 ביוני 2014).

דרישות רבות ביחס להעסקה, ובין היתר קובעים כי ילדים בין הגילאים 15-18 חייבים להיבדק רפואית מדי שישה חודשים במהלך תקופת עבודתם.²⁵¹

חוק העבודה אוסר על העסקת ילדים מתחת לגיל 18 בתחומים שהוגדרו על-ידי משרד העבודה כמסוכנים או לא בריאים (סעיף 95), כמו-גם על עבודה במשמרת לילה, שעות נוספות, עבודה בקבלנות ועבודה מחוץ ליישוביהם. בשנת 2004 יצר משרד העבודה רשימה של 32 פעילויות האסורות על ילדים בין הגילאים 15 ו-18, לרבות ייצור חומרי הדברה והשימוש בהם ונשיאת משאות שמשקלם למעלה מעשרה קילוגרם.²⁵² החלטת המשרד מתירה העסקה של ילדים למשך 6 שעות ביום, ומחייבת מעסיקים לקיים רישום של תעודות לידה ומידע אחר כגון מכתבי הסכמה של הורים המתירים לילדיהם לעבוד.

בחודש דצמבר 2012 הכניסה הרשות הפלסטינית תיקון בחוק עבודת ילדים המטיל עונשים בגין עבירות הנוגעות לעבודת ילדים, לרבות קנסות של עד כ-10,000 ש"ח בגין חשיפת ילדים לתנאי עבודה מסוכנים. החוק קורא להכפלת הקנסות ולסגירה של מקומות עבודה במקרים של הפרות חוזרות ונשנות בתחום עבודת ילדים.²⁵³

בשנת 2014 דיווח ארגון העבודה הבינלאומי כי ככלל, יכולתה של הרשויות הפלסטיניות לפקח על תנאי עבודה היא "חלשה". ההנהלה הכללית של הפיקוח על העבודה במשרד העבודה מעסיקה "רק 40 פקחים [...] בגדה המערבית, שבה נדרשים על-פי הערכה כ-300".²⁵⁴ משרד העבודה מעסיק 12 פקחי עבודה המופקדים על הפיקוח על תנאי העבודה של ילדים.²⁵⁵ משרד הרווחה הפלסטיני מנסה לנהל רישום של כל בני הנוער המועסקים, במאמץ לשפר את הפיקוח על תנאי העבודה, אולם מעסיק רק 13 עובדים סוציאליים העוסקים בהגנה על ילדים בגדה המערבית.²⁵⁶ הממשלה הפלסטינית הקימה ועדה לאומית לעבודת ילדים כדי להיאבק בבעיה. משרד הרווחה הפלסטיני אף הקים, בשיתוף עם יוניסף, "רשתות להגנת ילדים" בכל 12 המחוזות הממשלתיים בגדה המערבית. באמצעות רשתות אלה

²⁵¹ תמצית של דברים המופיעים במסמכים: US Department of Labor, "West Bank and Gaza Strip (Occupied Territories Subject to the Jurisdiction of the Palestinian Authority)," 2009 U.S. Department of Labor's 2009 Findings on the Worst Forms of Child Labor, pp. 746-7, זמין לקריאה בכתובת: <http://www.dol.gov/ilab/reports/pdf/2009OCFTreport.pdf> (כניסה לאתר ב-10 בדצמבר 2014). חוק העבודה הפלסטיני קובע חריגים ביחס לילדים העובדים עבור בני משפחתם הקרובה והנתונים לפיקוחם, כל עוד העבודה אינה משפיעה באופן שלילי על התפתחותו הרוחנית והגופנית של הילד או על חינוכו.

²⁵² החלטות מס' (1) ו-(167) לשנת 2004 של משרד העבודה. ראו US Department of Labor, Report on the Worst Forms of Child Labor, 2011, p. 704, זמין לקריאה בכתובת: <http://www.dol.gov/ilab/reports/pdf/2011TDA.pdf> (כניסה לאתר ב-4 בינואר 2015).

²⁵³ US Department of Labor, Report on the Worst Forms of Child Labor, 2012, p. 797, זמין לקריאה בכתובת: <http://www.dol.gov/ilab/reports/pdf/2012TDA.pdf> (כניסה לאתר ב-4 בינואר 2015).

²⁵⁴ ILO, International Labor Conference, 103rd Session, 2014, Report of the Director-General, Appendix, The Situation of workers of the occupied Arab territories, May 12, 2014, p. 33.

²⁵⁵ US Department of Labor, Report on the Worst Forms of Child Labor, 2013, זמין לקריאה בכתובת: <http://www.dol.gov/ilab/reports/child-labor/findings/2013TDA/westbankgazastrip.pdf> (כניסה לאתר ב-5 בינואר 2015).

²⁵⁶ US Department of Labor, Report on the Worst Forms of Child Labor, 2012, p. 799.

הוא מנהל קמפיינים להעלאת מודעות להשפעה המזיקה של עבודת ילדים על התפתחותם ורווחתם של ילדים, ולהשלכות החוקיות של עבודת ילדים עבור המבוגרים המעורבים בה.²⁵⁷

הרשויות הפלסטיניות לא אכפו חוקים אלה באורח הולם באזורים בגדה המערבית שבהם סמכות השיפוט נתונה בידיהן (שטחי "A" ו-"B" מכוח הסכמי אוסלו, החופפים לערים ועיירות פלסטיניים). בין השנים 2007 ו-2011 הפנה משרד העבודה הפלסטיני רק עשרה אנשים לטיפולו של התובע הכללי בגין העסקת ילדים מתחת לגיל 15 בעבודה מסוכנת. כפי שדיווח משרד העבודה של ארה"ב, "שום מידע נוסף בנוגע לעונשים שהוטלו עקב הפניות אלה אינו זמין".²⁵⁸

על-פי תנאי הסכם אוסלו, לרשויות הפלסטיניות אין שום סמכויות אכיפה פליליות בשטח C, שבו נמצאות ההתנחלויות, כמו-גם קהילות פלסטיניות כפריות רבות בבקעת הירדן. לכל היותר, רשאית המשטרה הפלסטינית לעצור "מתווכים", הנחשדים בסחר בילדים בעת שהם עוברים באזורים שבהם סמכות השיפוט נתונה בידי הרשות הפלסטינית. בין פברואר 2013 לתחילת 2014 פעל סניף יריחו של משרד העבודה הפלסטינית בשיתוף עם המשטרה הפלסטינית, על-פי דיווחים, כדי להביא לדין חמישה מקרים של עבודת ילדים הקשורים לעבודה בהתנחלויות.²⁵⁹

²⁵⁷ US Department of Labor, *Report on the Worst Forms of Child Labor*, 2013, זמין לקריאה בכתובת: http://www.dol.gov/ilab/reports/child-labor/west_bank_gaza.htm, and 2012, p. 798.

²⁵⁸ US Department of Labor, *Report on the Worst Forms of Child Labor*, 2011, p. 705.

²⁵⁹ Matt Surrusco, "Palestine: Children Laboring," *World Policy Journal*, Spring 2014, <http://www.worldpolicy.org/palestine-children-laboring> (כניסה לאתר ב-7 בינואר 2015).

ג' – חובות של עסקים ומדינות צד שלישי מכוח המשפט הבינלאומי

על עסקים מוטלת האחריות לבער עבודת ילדים, לרבות בשרשרות האספקה שלהם. ישראל ושותפותיה לסחר, לרבות ארצות הברית והמדינות החברות באיחוד האירופי, חברות בארגון לשיתוף פעולה ופיתוח כלכלי (OECD).²⁶⁰ הקווים המנחים של הארגון לשיתוף פעולה ופיתוח כלכלי לחברות רב-לאומיות קובעים כי על חברות "לתרום לביעורה בפועל של עבודת ילדים".²⁶¹

העקרונות המנחים של האו"ם בדבר עסקים וזכויות האדם מחייבים עסקים "לכבד את אמות המידה של המשפט ההומניטארי הבינלאומי" ו"לכבד את זכויות האדם של יחידים המשתייכים לקבוצות או אוכלוסיות ספציפיות המצריכות תשומת לב מיוחדת, היכן שעלולות להיות להם השפעות שליליות על זכויות האדם שלהם", לרבות ילדים. האחריות לכיבוד זכויות אדם מחייבת עסקים:

להימנע מגרימת השפעה שלילית על זכויות אדם או מתרומה להשפעה כזו באמצעות פעולותיהם הם, ולטפל בפגיעות כאלה היכן שהן מתרחשות. לשאוף למנוע או למתן השפעות שליליות על זכויות אדם שיש להן זיקה ישירה לפעולותיהם, תוצריהם או שירותיהם באמצעות יחסי המסחר שלהם, גם אם לא תרמו בעצמם לפגיעות אלה.²⁶²

שותפותיה למסחר של ישראל המייבאות תוצרים חקלאיים של התנחלויות, כמו האיחוד האירופי וארצות הברית, שילבו מחויבויות לזכויות אדם בחוקים ובתקנות הפנימיים שלהן. סעיף 32 של כתב זכויות היסוד של האיחוד האירופי אוסר על עבודת ילדים ומגן על בני אדם צעירים בעבודתם. נאמר בו כי "גיל המינימום של קבלה להעסקה לא יהיה פחות מגיל המינימום לעזיבת הלימודים בבית הספר" וכי "לבני אדם צעירים המתקבלים לעבודה יש לספק תנאי עבודה המתאימים לגילם ולהגן עליהם מפני ניצול כלכלי וכל עבודה שסביר להניח כי תפגע בבטיחותם, בריאותם, התפתחותם הגופנית, הנפשית, המוסרית או החברתית, או תפריע לחינוכם". תקנות אירופיות אחרות מחייבות מדינות חברות לאסור על בני אדם צעירים לעבוד בעבודות הכרוכות בחשיפה מזיקה לחומרים רעילים, לרבות חומרי הדברה וקוטלי עשבים מסוימים; סכנת תאונות שלא ניתן להניח כי בני אדם צעירים מסוגלים להימנע מהן; וחשיפה לתנאי חום או קור קיצוניים.²⁶³

²⁶⁰ לחברות בארגון לשיתוף פעולה ופיתוח כלכלי, ראו <http://www.oecd.org/about/membersandpartners/list-oecd-member-countries.htm> (כניסה לאתר ב-12 באוקטובר 2014).

²⁶¹ OECD Guidelines for Multinational Enterprises, 2011 Edition, Chapter V, Article 1(c), <http://mneguidelines.oecd.org/> (כניסה לאתר ב-12 באוקטובר 2014); ראו גם פסקה 52 (המצטטת את אמנה 138 של ארגון העבודה העולמי, ומציינת כי "תפקידן של חברות רב-לאומיות לתרום לחיפוש אחר פיתרון בר-קיימא של בעיית עבודת ילדים. במובן זה, ראוייה לציון במיוחד העלאת רמות החינוך של ילדים החיים במדינות המארחות").

²⁶² UN Guiding Principles, Articles 12 and 13, זמין לקריאה בכתובת: http://www.ohchr.org/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf (כניסה לאתר ב-16 באוקטובר 2014).

²⁶³ Council Directive 94/33/EC of 22 June 1994 on the protection of young people at work, Article 7 (b) – (e) זמין לקריאה בכתובת: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:31994L0033> (כניסה לאתר ב-14 בינואר 2015).

האיחוד האירופי התחייב לשאוף לביעור עבודת ילדים ברחבי העולם, והוא תומך ב"איסור על עבודת ילדים".²⁶⁴ בדוח של האיחוד האירופי משנת 2010 צוין כי "עבודת ילדים היא הן הסיבה לעוני והן תוצאתו, והיא מנציחה התרוששות באמצעות פגיעה בחינוכם של ילדים. ילדים עובדים משהים את כניסתם לבית הספר, אינם מצליחים להשלים לימודים בסיסיים או שכלל אינם מבקרים בבית הספר".²⁶⁵ פרשן ציין כי על מנת ליישם זכויות אלו במדינות החוץ של האיחוד האירופי, יכול האיחוד האירופי לשלב "סעיפים חברתיים" במסמכי סחר.²⁶⁶ לארצות מתפתחות הנוקטות צעדים להיאבק בעבודת ילדים, כמו חתימה על האמנות הרלבנטיות של ארגון העבודה העולמי ויישומן, מציע האיחוד האירופי תמריצי סחר, במסגרת "מערכת ההעדפות הכללית" ומשטרי סחר מסוג "מערכת העדפות כללית +".²⁶⁷ תמריצים אלה אינם חלים על ישראל. האיחוד האירופי לא קיבל על עצמו להגביל את הסחר במוצרים המיוצרים בעבודת ילדים, לרבות מוצרים מהתנחלויות חקלאיות ישראליות.

הסכם ההתאגדות איחוד אירופי-ישראל, שנכנס לתוקף בשנת 2000, קובע בפסקת פתיחה כי "עיקרון החופש הכלכלי ועקרונות אמנת האומות המאוחדות, במיוחד קיומן של זכויות אדם ודמוקרטיה [...] הם היסוד עליו מושתתת ההתאגדות", אבל אינו מכיל תנאים בני-אכיפה כלשהם המתייחסים לזכויות עובדים או ילדים, הפרות של זכויות האדם, או הפרות של המשפט ההומניטארי הבינלאומי.²⁶⁸ בשנת 2010 נכנס לתוקף הסכם על צעדי ליברליזציה הדדיים בתחום המסחר בתוצרת חקלאית בין האיחוד האירופי לישראל, שהרחיב את טווח ההסכם משנת 1995; הסכם זה אינו מכיל כל התייחסות לזכויות עובדים או ילדים.²⁶⁹

²⁶⁴ ראו למשל Council of the European Union, "EU Strategic Framework and Action Plan on Human Rights and Democracy," June 25, 2012 (להבטיח [...] קידום של אשרור ויישום אוניברסאליים של ארבעת תקני הליבה לעבודה של ארגון העבודה העולמי: האיסור על עבודת ילדים [וכו']"), זמין לקריאה בכתובת: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/131181.pdf (כניסה לאתר ב-9 בפברואר 2015); EU Action Plan on Children's Rights in External Relations European Commission, *Staff Working Document: Combating Child Labor*, p. 7, כאן: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2010/february/tradoc_145803.pdf (כניסה לאתר ב-9 בפברואר 2015).

²⁶⁵ *EC Staff Working Document: Combating Child Labor*, p. 9, id.

²⁶⁶ Bercusson, Brian, ed., *European labor law and the EU Charter of Fundamental Rights*, ETUI, Brussels, 2002, p. 76.

²⁶⁷ European Commission, *Staff Working Document: Trade and Worst Forms of Child Labor*, pp. 14-15, April 30, 2013, זמין לקריאה בכתובת: http://ec.europa.eu/anti-trafficking/eu-policy/commission-staff-working-document-trade-and-worst-formschild-labour_en (כניסה לאתר ב-7 באפריל 2015).

²⁶⁸ "Euro-Mediterranean Agreement: establishing an association between the European Communities and their Member States, of the one part, and the State of Israel, of the other part," Official Journal of the European Communities, June 21, 2000 זמין לקריאה בכתובת: http://eeas.europa.eu/delegations/israel/documents/eu_israel/asso_agree_en.pdf (כניסה לאתר ב-16 באוקטובר 2014).

²⁶⁹ ההסכם לבש צורה של חליפת מכתבים. "Agreement," Official Journal of the European Union, November 28, 2009. זמין לקריאה בכתובת: <http://www.enpi-info.eu/library/content/eu-israel-agreement-agriculture> (כניסה לאתר ב-16 באוקטובר 2014).

מתוקף ההסכם משנת 1995 ישראל תובעת יחס מועדף של פטור ממכס לייצוא של תוצרים חקלאיים של התנחלויות לארצות האיחוד האירופי. תנאי ההסכם מתירים לישראל לקבוע את תחומה הטריטוריאלי, וישראל עומדת על כך שהוא חל על התנחלויות בשטח כבוש. בשנת 2004 הסכימו האיחוד האירופי וישראל על "הסדר טכני" שחייב את ישראל למסור את מיקוד הדואר של מקום הייצור של כל מוצר שייצאה לאירופה, בכדי להבחין בין תוצרים מישראל לתוצרים מהתנחלויות, ולשלול יחס מכס מועדף מן האחרונים.²⁷⁰ אלא שבמשלוחים לאיחוד האירופי מערבבים יצואנים ישראלים תוצרי התנחלויות עם תוצרים שמקורם בתוך ישראל, ותובעים יחס פטור ממכס למשלוח כולו.²⁷¹ מדיניותו של האיחוד אירופי מטילה על היבואנים האירופיים את נטל הבדיקה של כל פריט במשלוחים, במקום לדרוש מיצואנים ישראלים ליחד מלכתחילה מוצרים אלה.²⁷²

בעקבות חקיקת חוק ההגנה על קורבנות סחר בבני אדם משנת 2005 בארה"ב, משרד העבודה האמריקאי מתחזק ומפרסם רשימה של מוצרי צריכה מארצות חוץ שללשכה לענייני עבודה בינלאומיים "יש סיבה להאמין כי הם מיוצרים בעבודת כפייה או בעבודת ילדים, תוך הפרה של אמות מידה בינלאומיות".²⁷³ ארצות הברית מגדירה עבודת ילדים מתוקף אמות מידה בינלאומיות כ"כל עבודה שמבצע אדם שטרם מלאו לו 15 שנה", וכן "כל עבודה שמבצע אדם שטרם מלאו לו 18 שנה" בפרקטיקות הכוללות "עבודה שמעצם טבעה או הנסיבות שבהן היא מתבצעת, סביר להניח שתפגע בבריאות, בטיחות או במוסר של ילדים".²⁷⁴

נכון לעכשיו הרשימה כוללת 136 טובין מ-74 מדינות, בסך הכול 353 פריטים.²⁷⁵ תוצרים חקלאיים של התנחלויות ישראליות מעולם לא נכללו בה, אף שישראל נמנתה עם המדינות שנחקרו בשנים 2009-2008, כשהרשימה הראשונה פורסמה.²⁷⁶ דוחות אחרים של משרד העבודה האמריקאי, העוסקים

²⁷⁰ European Commission Taxation and Customs Union, "EU-Israel Technical Arrangement," זמין לקריאה בכתובת: http://ec.europa.eu/taxation_customs/customs/customs_duties/rules_origin/preferential/israel_ta_en.htm (כניסה לאתר ב-27 בפברואר 2015).

²⁷¹ APRODEV and Euro-Mediterranean Human Rights Network, *EU-Israel Relations: Promoting and Ensuring Respect for* זמין לקריאה בכתובת: *International Law*, 2012, p. 42. (כניסה לאתר ב-16 באוקטובר 2014). http://aprodev.eu/files/Palestine_Israel/ra_eu_isreal_en_web72dpi_00_5498995891.pdf

²⁷² ראו "Notice to importers: Imports from Israel into the EU," 2012/C 232/03, *Journal of the European Union*, 3.8.2012 זמין לקריאה בכתובת: [http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52012XC0803\(02\)&from=EN](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:52012XC0803(02)&from=EN) (כניסה לאתר ב-28 בפברואר 2015).

²⁷³ US Department of Labor, Bureau of International Labor Affairs, Office of Child Labor, Forced Labor, and Human Trafficking, "Frequently Asked Questions: Trafficking Victims Protection Reauthorization Act of 2005 (TVPR) List of Goods Produced by Child Labor or Forced Labor," זמין לקריאה בכתובת: <http://www.dol.gov/ilab/reports/pdf/TVPRFAQs2014.pdf> (כניסה לאתר ב-10 בדצמבר 2014).

²⁷⁴ שם, עמ' 3.

²⁷⁵ שם, עמ' 3.

²⁷⁶ U.S. Department of Labor, Bureau of International Labor Affairs, Office of Child Labor, Forced Labor, and Human Trafficking, "List of Goods Produced by Child Labor or Forced Labor," זמין לקריאה בכתובת: <http://www.dol.gov/ilab/reports/child->

בצורות הגרועות ביותר של עבודת ילדים, התמקדו בעיקר בעבודת ילדים בשטחים המנוהלים על-ידי רשויות פלסטיניות, אבל בנוסף ציינו שוב ושוב כי "ילדים [פלסטינים] הנוסעים להתנחלויות ישראליות ועובדים בהן עלולים להיות חשופים לניצול ולהטרדה".²⁷⁷ על ארצות הברית לכלול בפומבי את תוצרי ההתנחלויות החקלאיות הישראליות בטובין המיוצרים בעבודת ילדים. יתרה מכך, על ארצות הברית להורות לעסקים הממוקמים בארצות הברית שלא לייבא תוצרים כאלה.

הסכם הסחר החופשי ארצות-הברית / ישראל, כפי שתוקן ב-1996, מתייחס, לצורך ההסכם, לתוצרים מהגדה המערבית כתוצרים ישראלים.²⁷⁸ בשנת 2004 הסכימו ארצות הברית וישראל על צעדי ליברליזציה בתחום המסחר בתוצרת חקלאית, באמצעות חליפת מכתבים שלא החריגה מההסכם תוצרים חקלאיים של התנחלויות.²⁷⁹ על ארצות הברית לתקן את הסכם הסחר החופשי כך שיחריג מתוכו תוצרים חקלאיים של התנחלויות על סמך הפרות של המשפט הבינלאומי, לרבות הפרות שיטתיות של זכויות ילדים.

"List of Countries Researched in 2013-2014," labor/list-of-goods/
http://www.dol.gov/ilab/reports/pdf/TPPRACountriesResearched_2013-2014.pdf (כניסה לשני האתרים ב-10 בדצמבר 2014).
;http://www.dol.gov/ilab/reports/pdf/2012TPPRA.pdf) 2012-מ-2012
;http://www.dol.gov/ilab/reports/pdf/2011TPPRA.pdf) 2011
;http://www.dol.gov/ilab/reports/pdf/2010TPPRA.pdf) 2010
http://www.dol.gov/ilab/reports/pdf/2009TPPRA.pdf) 2009-ו

US Department of Labor's Bureau of International Labor Affairs, "West Bank and Gaza Strip (Occupied Territories Subject to the Jurisdiction of the Palestinian Authority)," U.S. Department of Labor's 2007 Findings on the Worst Forms of Child Labor p. 370
זמין לקריאה בכתובת: http://www.dol.gov/ilab/reports/PDF/2007OCFTreport.pdf; ראו גם דוחות מ-2006, עמ' 472, זמין לקריאה בכתובת: http://www.dol.gov/ilab/reports/pdf/2006OCFTreport.pdf; עמ' 746-747, זמין לקריאה בכתובת: http://www.dol.gov/ilab/reports/pdf/2009OCFTreport.pdf; ו-2010, עמ' 845, זמין לקריאה בכתובת: http://www.dol.gov/ilab/reports/pdf/2010TDA.pdf (כניסה לכל האתרים ב-10 בדצמבר 2014).

United States-Israel Free Trade Agreement, זמין לקריאה בכתובת: http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/FR-1996-11-18/html/96-29613.htm (כניסה לאתר ב-16 באוקטובר 2014).

"Proclamation 6955--To Provide Duty-Free Treatment to Products of the West Bank and the Gaza Strip and Qualifying Industrial Zones," US Federal Register Volume 61, Number 223 (Monday, November 18, 1996)
זמין לקריאה בכתובת: http://www.ustr.gov/sites/default/files/2004-US-Israel-Agricultural-Agreement.pdf (כניסה לאתר ב-16 באוקטובר 2014).

תודות

עבודת המחקר לצורך הכנתו של דוח זה וכתיבתו בוצעו בידי ביל ואן אסוולד, חוקר בכיר בחטיבת המזרח התיכון וצפון אפריקה. סיוע במחקר סיפקו היועצות ג'אנה בולוס ונגה מלכין והמתמחה פרדריק יוהאניסון. ענאן אבו שנב סייעה בתרגום מערבית לאנגלית. הדוח נערך בידי מלקולם סמארט ונסקר משפטית על-ידי קלייב בלדווין, יועץ משפטי בכיר. בנוסף, נסקר הדוח על-ידי פרד אברהמס, יועץ מיוחד, ג'ו בקר, מנהל קידום מדיניות בנושא זכויות ילדים; ארווינד גאנסון, מנהל חטיבת עסקים וזכויות אדם; וטום פורטיוס, סגן מנהל התכניות בארגון. שירלי ערן תרגמה את הדוח לשפה העברית.

ארגון Human Rights Watch אסיר תודה על הסיוע במחקר שקיבל ממרכז הסולידריות של בקעת הירדן, מארגון קו לעובד, ממרכז מען לפיתוח, ומהפדרציה הכללית של האיגודים המקצועיים הפלסטיניים. אנו מודים לילדים ולאנשים האחרים שחלקו עמנו את סיפוריהם.

בשלים לניצול

עבודת ילדים פלסטינים בהתנחלויות חקלאיות ישראליות בגדה המערבית

מאות ילדים פלסטינים עובדים בשכר נמוך במשקים חקלאיים בהתנחלויות בגדה המערבית, שם הם מגדלים, קוטפים ואורזים תוצרת חקלאית, שחלק ניכר ממנה מיועד ליצוא. הדו"ח "בשלים לניצול" מבוסס על ראיונות עם 38 ילדים ו-12 מבוגרים העובדים במשקים חקלאיים בהתנחלויות בבקעת הירדן. הדו"ח מתעד תנאי עבודה מסוכנים אליהם נחשפים ילדים המועסקים במשקים אלה, תוך הפרה של אמות המידה הבינלאומיות.

ילדים תיארו כיצד עבדו בטמפרטורות גבוהות, נשאו משאות כבדים וריססו חומרי הדברה או נחשפו להם. מקצת הילדים אמרו שנאלצו לשלם בעצמם עבור טיפול רפואי בפציעות או מחלות הקשורות בעבודתם. רבים אמרו כי נשרו מהלימודים לפני שהשלימו את עשר שנות החינוך היסודי שהן בגדר חובה הן על-פי החוק הפלסטיני והן על-פי החוק הישראלי.

ישראל הקצתה 86% מקרקעות בקעת הירדן להתנחלויות, במסגרת מדיניות מפלה. בקעת הירדן משתרעת על-פני כ-30% מהגדה המערבית. בנוסף, ישראל מגבילה את גישתם של פלסטינים לאדמות חקלאיות ולמקורות מים באזור, ובכך תורמת לשיעורי העוני הגבוהים בקרבם.

ישראל אינה אוכפת באופן משמעותי את דיני העבודה בכל הנוגע לילדים פלסטינים העובדים במשקים חקלאיים בהתנחלויות. ארגון Human Rights Watch קורא לישראל לשים קץ למדיניותה הבלתי חוקית בכל הנוגע להתנחלויות. כל עוד אינה עושה כן, על ישראל לאסור על מתנחלים להפר את זכויות האדם של ילדים פלסטינים. על מדינות אחרות ועסקים במדינות אחרות לקיים את חובתם שלא להפיק רווחים מתרומה להפרות אלה. זאת, באמצעות ניתוק קשריהם העסקיים עם התנחלויות, לרבות הפסקת הייבוא של תוצרים חקלאיים הגדלים בהתנחלויות.

פועלים פלסטינים, אחד מהם נער בן 16, יוצאים לעבודה במשק חקלאי בהתנחלות בגדה המערבית.

© מאט פורד עבור Human Rights Watch

